

Ramiz Mehdiyev

Azərbaycan Respublikası Prezidenti Administrasiyasının rəhbəri,
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü

YENİ DÜNYA NİZAMI VƏ MİLLİ İDEYA

ŞƏRQ-QƏRB
BAKİ 2016

Ramiz Mehdiyev

Yeni dünya nizamı və milli ideya

Bakı, "Şərq-Qərb", 2016, 280 səh.

Рамиз Мехтиев

Новый миропорядок и национальная идея

Баку, «Шарг-Гарб», 2016, 280 стр.

ISBN 978-9952-512-22-9

Azərbaycanda müxtəlif dövrlərdə yürüdülmən siyasətdən, bu siyasət kontekstində Heydər Əliyev fenomeni haqqında düşüncələrdən ibarət olan kitabda cəmiyyət və dövlət həyatının fəlsəfəsindən, tarixdə şəxsiyyətin rolundan bəhs olunur, hadisələr konkret zaman və tarixi şərait fonunda təhlil edilir. Ötən əsrin 70-ci illərindən başlayaraq müasir dövrümüzədək Azərbaycanda və onun ətrafında cərəyan edən ictimai-siyasi, iqtisadi proseslər fikir süzgəcindən keçirilir. Yeni dünya nizamında milli ideyanın necə yarandığı və formalaşdığı, həyata necə vəsiqə aldığı barədə suallara cavab axtarılır. Dünya siyasətində liberalizm və neokonservatizm kimi aparıcı meyillərdən bəhs edən müəllif onların sintezinin Azərbaycan üçün uğurlu ideoloji konstruksiya olduğunu nəzəri və praktiki cəhətdən əsaslandırır.

Kitabda neokonservatizm və azərbaycançılığın nisbəti, milli ideologiya, müstəqil Azərbaycanın siyasi və iqtisadi strategiyası qloballaşma kontekstində nəzərdən keçirilir, bununla bağlı fəlsəfi fikirlərə geniş yer verilir. Prezident İlham Əliyevi yeni dövrün siyasətçisi kimi səciyyələndirən akademik Ramiz Mehdiyev oxucuya onun dövlət, dövlətin inkişafına dair baxışlarını təqdim edir, eyni zamanda, hakimiyyətin varisliyinin Azərbaycan nümunəsi barədə maraqlı mülahizələrini bölüşür.

Nəşrdə həmçinin Heydər Əliyev şəxsiyyəti üçün xarakterik olan liderlik, xarizmatiklik, müdriklik və digər nadir keyfiyyətlərə, həmçinin ulu öndərin xilaskarlıq missiyası, milli ideyanın və məfkurənin formalaşdırılması, milli dövlət quruculuğundakı rolu və digər misilsiz xidmətlərinə toxunulur. Müəllif ulu öndər Heydər Əliyevin siyasi portretinə özünəməxsus fəlsəfi ştrixlər əlavə edir.

www.eastwest.az
www.fb.com/eastwest.az
info@eastwest.az

© Ramiz Mehdiyev, 2016 © Рамиз Мехтиев, 2016
© "Şərq-Qərb", 2016 © «Шарг-Гарб», 2016

YENİ DÜNYA NİZAMI VƏ MİLLİ İDEYA

Hər bir konkret tarixi dövrdə ictimai və siyasi proseslər onlara ayrıca istiqamət və siqlət verən xüsusi dünyagörüşü nümunələri çərçivəsində cərəyan edir və reallaşır. Keçmişin dəf edildiyi və ömrünü başa vurduğu təbii prosesdən fərqli olaraq, tarixi prosesdə keçmişin bu və ya digər cəhətləri hazırkı dövrdə yaşamaqda davam edir. İkili təbiətə malik olan ictimai-tarixi proses bir tərəfdən təkamül, inkişaf və köhnənin inkarı, keçmişlə əlaqənin qırılmasına və yeninin yaranmasına cəhddirsə, digər tərəfdən varislik prinsipinə əsaslanaraq, hələ də yaşamaq iqtidarında olan cəhətlərin qorunub saxlanması və gələcəyə ötürülməsidir.

Cəmiyyətin və dövlətin həyatının bütün fəlsəfəsi də məhz bundan ibarətdir. İdeal ictimai-tarixi sistem mövcud deyildir. Onların hər biri digər, bəzən bir-birinə zidd sistemlərin sosial-siyasi, iqtisadi, mənəvi-əxlaqi, ideoloji cərəyan və istiqamətlərini özündə əks etdirir. Eyni zamanda, bir etnik-siyasi qurumu, onun həyat tərzini başqalarından fərqləndirən və nəsilən-nəslə ötürülən cəhətlərdə varisliyi qoruyub saxlayır. Tarixdən və ictimai-tarixi prosesdən yalnız o zaman danışmaq mümkündür ki, iki başlanğıc – bir tərəfdən inkişaf və yeninin yaradılması, digər tərəfdən isə keçmişlə varisliyin qorunub saxlanması qarşılıqlı əlaqəsi və çulğaşması olsun.

Bu mənada mövcud ictimai-siyasi reallıqları obyektiv şəkildə əks etdirmək iddiasında olan hər hansı sosial-fəlsəfi, ideya-siyasi konstruksiya və ya dövlət qurumu hər iki başlanğıcı nəzərə almalıdır. Əks halda, o ya yaşarı deyil, yaxud da onun reallaşdırılması cəhdləri əsas mənəvi, etik, normativ və digər prinsip və dəyərlərin mahiyyətinə təhlükə törədən gözlənilməz nəticələrə səbəb ola bilər. Başqa sözlə desək, cəmiyyətin transformasiyası, siyasi idarəçiliyin üstün cəhətlərinin dəyişməsi Nitsşenin “bütün dəyərlərin yenidən dəyərləndirilməsi” formulu ilə bağlıdır. Həmin ideyanın gerçəkləşdirilməsi nəticəsində bəşəriyyətin bütün tarixi boyu formasiyaların dəyişməsi – antik dövrdən orta əsrlərə, orta əsrlərdən rasionalist sivilizasiyaya, yaxud kapitalizm cəmiyyətinə keçid prosesi baş vermişdir. Hər bir transformasiya yeni ideya və yeni keçidin mahiyyətinə çevrilən yeni ideologiya ilə şərtlənir.

Yeni keçid prosesində Azərbaycan öz qüvvələrini xalqımızın daxili potensialının inkişafı üçün cəmləşdirmək kimi misilsiz imkan qazanmışdır. Keçmişin buxovlarından xilas olmağa çalışaraq, başqa bir gələcək qurmağa başlamışıq. Təəssüflər olsun ki, heç də bütün siyasi liderlər və qruplar yaxın keçmişimizin və bugünümüzün mahiyyətini aydın dərk etməmiş və başa düşməmişlər. Məsələn heç də milli siyasətçilərin fərdi keyfiyyətlərində deyil, onların formalaşdıqları şəraitdədir. Azərbaycanın düşdüyü vəziyyət bir çox Qərb ölkələrinin XIX əsrin ikinci yarısında məruz qaldıqları və islahatdan sonrakı Rusiyanın qarşılaşdığı vəziyyətə çox oxşardır. Fransız sosioloqu Emil Dürkheyim bunu “seqment tipli cəmiyyətləri səciyyələndirən mexaniki həmrəylik sxemi kimi” təsvir etmişdir. Bu sxemə görə “fərd qrupun daxilində, hissə tamın tərkibində, əmək bölgüsünə əsaslanan və fərdlərin müstəqil olduğu və öz fəaliyyətinin xüsusiyyətinə müvafiq surətdə qruplaşdığı cəmiyyətlərin üzvi həmrəyliyi içərisində əriyir”.

Müasir Azərbaycanda ictimai çevriliş çox tez bir zamanda baş vermişdir. Onun gedişində vətəndaşın, yəni siyasi proses subyektinin dövlətə və başqa təsisatlara münasibətdə yeni vəziyyəti bərqərar olmuşdur. Ona görə də bu çevriliş nəticəsində dövlətin və cəmiyyətin bir-birindən ayrılmış müxtəlif funksiyalarının yeni vəziyyətə və reallıqlara uyğunlaşmağa kifayət qədər vaxtı olmamışdır.

SSRİ-nin DAĞILMASI: YENİ İMKANLAR

Biz müəyyən ideoloji struktura malik müstəqil Azərbaycanın siyasi spektrinin müasir vəziyyətini araşdırarkən 1980-ci illərin ikinci yarısının – 1990-cı illərin hadisələrinə müraciət edirik. İqtisadiyyatın, ictimai quruluşun və dövlət quruluşunun, ictimai-siyasi və milli münasibətlərin böhranının kəskinləşməsi, SSRİ-də milli hərəkətləri zorakılıqla yatırtmaq cəhdləri, Sovet İttifaqının dağılması, yeni qlobal dünya nizamının bərqərar olması, dünya siyasətinin nüfuz sahələrinin növbəti dəfə bölüşdürülməsi, ikiqütblü dünyanın bir fəvqəldövlətin siyasətinin üstünlük təşkil etdiyi birqütblü vektora çevrilməsi və panavropa siyasi məkanında sol mərkəzçi qüvvələrin güclənməsi və bir çox digər hallar Azərbaycanın müasir siyasi məkanının real vəziyyətini müəyyənləşdirən amillərə çevrilmişdir.

1990-cı illərin əvvəllərində baş vermiş və Azərbaycan cəmiyyətinin həyatına sürətlə daxil olmuş siyasi prosesləri və hadisələri xatırlayanda aydın olur ki, onlar situativ, daha çox qeyri-müəyyən xarakter daşıyırdı. Onların əsas məzmunu "real sosializmin tarixi legitimliyi"nin inkar edilməsindən, bu ictimai-siyasi və iqtisadi sistemin insanlığa zidd mahiyyət daşıdığından sübuta yetirilməsindən, sovet hakimiyyətinin 70 illik tarixinin iflas dövrü, bir necə nəslin qurban getdiyi baş

tutmamış sosial eksperiment dövrü kimi dəyərləndirilməsindən ibarətdir. 1990-cı illərin əvvəllərindəki ictimai etirazların əsasını hansısa konkret baxışlar təşkil edirdisə, bunlar ilk növbədə antikommunizm baxışları idi. O dövrdə çoxları həm Sov.İKP-nin rəsmi ideologiyasını və nəzəri qaynaqlarını, həm də ümumiyyətlə solçu, antikapitalist ideyaları vaxtilə sovet təbliğatının ifşa etdiyi "kapitalizmin mürtəcə ideologiyası" kimi yozurdular.

Ə.Vəzirov rejimi və ondan sonra baş vermiş hakimiyyət dəyişikliyi köhnə sosial nizamın və bu nizamı "legitimləşdirmiş" təsəvvürlərin iflası uğramasına gətirib çıxardı. Ona görə də cəmiyyət gələcək inkişaf yolunu dərk etməyə, Azərbaycanın siyasi, iqtisadi və ictimai həyatının yeni istiqamətlərini və qaydalarını işləyib hazırlamağa imkan verən alternativ bilik sisteminə getdikcə daha kəskin ehtiyac duyurdu. Sov.İKP MK rəhbərliyinin öz təcəssümünü 1990-cı ilin yanvarında Bakıda törədilmiş qanlı hadisələrdə tapan ədalətsiz antiazərbaycan siyasəti nəticəsində əhalidə formalaşmış antikommunist əhvali-ruhiyyə xalqı seçkilərdə kommunist nomenklaturasının hakimiyyəti əleyhinə çıxanlara səs verməyə sövq edirdi. Lakin bu antikommunizm gündəlik siyasi, iqtisadi və sosial həyatın təşkili üçün yararlı olan rəşional-funksional şüur və davranış modellərini özündə əks etdirmirdi.

Nəzərə almaq lazımdır ki, Dağlıq Qarabağ probleminin doğurduğu, Bakıda 1990-cı il yanvar hadisələrindən sonra işə milli-demokratik ideologiya və praktikadan qidalanan antikommunist çıxışlara çevrilmiş ümumxalq etirazı, sovet rejimi ilə ideoloji əlaqənin kəsilməsi kütləvi psixologiyaya və insanların sosial ovqatına konstruktiv təsir göstərmədi. Əksinə, bu təsir yeni ictimai-siyasi və iqtisadi sistem, yeni şəraitdə optimal davranış üsulları barədə praktik biliklərdən daha çox, emosionallıqla qavranılan dəyərlər sahəsini əhatə

edirdi. Başlıca psixoloji dəyişiklik cəmiyyətdə möhkəmlənmiş azadlıq hissi, milli müstəqilliyə və dövlət müstəqilliyinə tələbat hissi idi. Totalitar keçmişin əksinə olaraq, bu dəyişiklik insanlar üçün tez bir zamanda əsas istiqamətə çevrildi.

Belə ki, 1990-cı illərin əvvəllərinin siyasi şüurunda bazar və demokratiya daha çox dəyər, ideologiya mücərrədlikləri kimi qalırdı. Ölkəyə hansı inkişaf yolları və perspektivlərini seçmək təklif edilirdi və onu hansı problemlər gözləyirdi – bu mühüm məsələləri iqtidar və onu dəstəkləyən “demokratik elita” dərk etmirdi və ölkədə yeni ictimai-siyasi sistemin formalaşdırılması problemləri, əslində, müxtəlif hakimiyyət-daxili qrupların siyasi iddiaları əsasında həll edilirdi. İslahatlar “ümumi rifah”ı və sosial ahəngdarlığı cəmiyyətə “birnəfəsə” gətirməyə imkan verən hansısa bir əfsanəvi vasitə kimi təqdim olunurdu və təəssüf ki, bu gün də müxalif siyasi qüvvələr onları bu cür qələmə verirlər.

Deməyə hər cür əsas var ki, 1990-cı illərin əvvəllərində Azərbaycan suverenlik qazanaraq, ondan öz xalqının xeyrinə istifadə edə bilməyən, dünya birliyində özünə dəstək və müttəfiqlər tapa bilməyən dövlətlər sırasına aid edilirdi. Tarixi təcrübə sübut edir ki, belə dövlətlər böyük coğrafi-siyasi oyunun obyektinə çevrilirlər. Azərbaycanın da aqibəti belə olmuşdu.

Beləliklə, 1988-ci ildən başlayaraq 1993-cü ilin ortalarına-dək iqtidarın siyasətindəki qarmaqarışıqlıq, ölçülüb-biçilmiş siyasi xətt yeridilməsi əvəzinə, ötəri vəzifələrin həllinə aludəlik ölkəni ağır sosial-siyasi sarsıntılara gətirib çıxardı. Azərbaycan cəmiyyətinin həyatının bütün əsas sahələrini böhran bürüdü:

– siyasi sahədə dövlətin fəaliyyətinin bütün səviyyələrində və bütün vəsilələrində idarəçilik itirildi. Korporativ maraqlara əsaslanan kəskin siyasi münaqişələr və silahlı toqquşmalar cəmiyyətin həyatında adi hala çevrildi;

– iqtisadi sahədə gərginliyin mahiyyəti kompleks maliyyə və struktur böhranından, ənənəvi kooperasiya əlaqələrinin qırılmasından, kütləvi işsizlikdən və bütün bunların nəticəsi olaraq, əhalinin həyat səviyyəsinin kəskin sürətdə aşağı düşməsindən ibarət idi;

– sosial sahədə böhran nəticəsində sosial qrup və təsisatlar sürətlə dezintegrasiyaya uğradı, şəxsiyyətin əvvəlki strukturlarla və həyat normaları ilə identifikasiyası itirildi, mənəvi və ideoloji boşluq yarandı, şəxsiyyətin dəyər meyarlarından uzaqlaşması baş verdi.

Nəticədə bir cəmiyyətdə iki böhran – sosial-iqtisadi və mənəvi-əxlaqi, mədəni böhranlar üst-üstə düşdü və spesifik qarşılıqlı əlaqədə olub vəziyyəti mürəkkəbləşdirdi, ona dönməz xarakter verirdi. Total böhran isə, öz növbəsində, real milli siyasətin formalaşmasına, cəmiyyətin və dövlətin modernləşdirilməsinə əngəl törədirdi.

Dərk etmək lazım idi ki, köhnə təsəvvürlərin yeniləri ilə əvəzlənməsi həm yeni biliklərin dəyişmiş gerçəkliyə müvafiqliyindən, həm də köhnə təsəvvürlərin xüsusiyyətlərindən – onların bütövlüyündən, dəyişkənliyindən, modifikasiyaya nə dərəcədə uyğunlaşa bilməsindən asılıdır. Bu, milli mentalitetin mədəni və sosial arxetiplərində posttotalitar cəmiyyətdəki sosial idrak proseslərinin ən mühüm amillərindən birini görməyə bir növ sövq edirdi. Bütövlükdə, bu arxetiplər Mərkəzi və Şərqi Avropanın bir sıra tranzitar, keçid dövrünü yaşayan cəmiyyətləri ilə müqayisədə posttotalitar cəmiyyət liberal ideyaların qavranılması üçün daha az əlverişli idi ki, bunun da öz obyektiv tarixi və sosial-siyasi zəmini vardı.

Ona görə də Azərbaycanın demokratik transformasiya yolunda qarşılaşdığı ən mürəkkəb problemlərdən biri Ə.Vəzirov və A.Mütəllibov rejimlərinin siyasətinin ölkədəki vəziyyətin tələblərinə müvafiq olmaması və cəmiyyətin baş verən

dəyişikliklərə ziddiyyətli reaksiyası idi. Zənnimizcə, milli mentalitetin məhz bu cür reaksiyası demokratik dəyişikliklərin ardıcıl surətdə həyata keçirilməsini bir çox cəhətdən çətinləşdirən ümdə amil olmuşdur. Nəticədə, cəmiyyətin XX əsrin 70-ci illərindən həyata keçirilən modernləşdirilməsinin qarşısı 80-ci illərin axırlarında və 90-cı illərin əvvəllərində nəinki kobudcasına alınmış, həm də yeni davranış modelinə keçidin, fərdi seçimə və fərdi məsuliyyətə, şəxsiyyət dəyərlərinə və üstünlüklərinə əsaslanan sosial tənzimləmə mexanizmlərinin işlədiyi modernləşdirilmiş cəmiyyətə keçidin yeni dövrəsinin mümkünlüyünün özü sual altına alınmışdı.

AZƏRBAYCANIN MODERNLƏŞDİRİLMƏSİ: YENİ İNKİŞAF İDEOLOGİYASI

XX əsrin son 30 ilində Azərbaycanda ənənəvi cəmiyyətdə gedən modernləşdirməni səciyyələndirərkən dörd cəhəti fərqləndirmək olar. Birincisi, ənənəvi cəmiyyətin əsas ideologemləri və ənənəvi normalarının tənqidi təhlilinin baş verməsi və mərhələ-mərhələ latent (gizli) surətdə dağılması; ikincisi, ənənəvi kommunist ideologiyası dayaqlarının dağılması və prinsipcə başqa ictimai normalara uyğun gələn davranış modelinin formalaşması; üçüncüsü, əvvəlki fəaliyyət modellərinin böhranı; və nəhayət, dördüncüsü, yeni ictimai fəaliyyət modellərinin təşəkkülü prosesi, əhalinin getdikcə daha geniş təbəqələrinin bu prosesə tədricən cəlb edilməsi və cəmiyyətin yeni sosial strukturunun formalaşması idi.

1970-ci illər – 1980-ci illərin əvvəllərini əhatə edən birinci mərhələ milli dəyərlərin dirçəlişi, əhalinin rifahının yüksəlişi və təhsil səviyyəsinin artması ilə bağlı idi. Bütövlükdə götürdükdə, bütün bunlar insanların davranış modellərinin

dəki dəyişikliklərə təsir göstərirdi. Lakin dəyişikliklər bərabər yayılmırdı, modernləşdirmə “təbəqə-təbəqə” gedirdi: ənənəvi cəmiyyətin latent surətdə dağılması ilk növbədə ölkənin sənaye mərkəzlərinin sakinlərini əhatə edir, sonra isə formasını dəyişərək, mərkəzdən əyalətlərə yayılırdı.

Transformasiyanın ikinci mərhələsi 1980-ci illərin ikinci yarısına, sovet cəmiyyətinin ideoloji dayaqlarının pozulduğu və kəskin tənqid edildiyi, “qadağan olunmayan nə varsa, hamısının” tədricən dağılmağa başladığı “yenidənqurma və aşkarlıq dövrünə” aiddir. Kooperasiya və kiçik sahibkarlıq haqqında qanunların qəbul edilməsi iqtisadi fəaliyyətin yeni modellərinin formalaşmasının bünövrəsini qoydu. Lakin bu modellər Azərbaycanda kütləvi şəkildə yayılmadı.

Transformasiyanın üçüncü mərhələsi 1991-ci ildə müstəqilliyin əldə edilməsi, Azərbaycan cəmiyyətinin həyata keçirilməsi baş tutmayan inkişaf “layihəsi” ilə bağlı idi. Dəyişikliklərin başlanmasına belə bir inam təkan verirdi ki, bazar iqtisadiyyatın səmərəliliyini və bunun nəticəsi kimi, əhəlinin rifahının yüksəlməsini təmin edən universal mexanizm olacaqdır. Transformasiyanın bu mərhələsində siyasət və iqtisadiyyat sahəsində müsbət dəyişikliklərin insanların siyasi və sosial-iqtisadi fəaliyyət üsullarındakı dəyişikliklərlə sıx bağlılığı, əslində, dərk olunmurdu. Şəxsiyyət, fərdi səylər deyil, məhz dövlət əvvəlki cəmiyyət həyatının başlıca amili hesab edilirdi. Üstəlik, “hakimiyyət sahibləri”nin sərəştəsizliyi ölkədə anarxiya meyillərinin güclənməsi və bir sıra bölgələrdə separatçılıq hərəkatının fəallaşması, Ermənistanın başladığı müharibə və Dağlıq Qarabağın işğalı vəziyyəti o dərəcədə kəskinləşdirdi ki, 1992-1993-cü illərdə dövlətçiliyin səmərəli inkişafı və cəmiyyətin modernləşdirilməsi imkanını, əslində, tamamilə aradan qaldırdı.

1993-cü ilin ortalarından, Heydər Əliyevin ölkə rəhbərliyinə qayıdışından sonra transformasiyanın dördüncü mərhələsi

hələsi – Azərbaycanın tənzimlənən bazar iqtisadiyyatına keçməsi və ölkənin dünya siyasətinin subyekti kimi beynəlxalq aləmdə tanınmasına gətirib çıxaran əsl demokratik dəyişikliklər mərhələsi başlandı. Yeni demokratik dövlətin əsas prinsiplərinin, vətəndaş cəmiyyəti ünsürlərinin, yeni iqtisadi sistemə, tarazlı xarici siyasətə istiqamətlənmiş dünyəvi, hüquqi dövlətin prioritetlərinin təşəkkülünün, yeni demokratik təsisatların qurulması, yeni siyasi birliklərin yaradılması, siyasi plüralizmin inkişafı və milli ideologiyanın əsas ünsürlərinin tədricən formalaşması prosesinin ağlasığmaz dərəcədə mürəkkəb şəraitdə getməsinə baxmayaraq, Azərbaycan dövlətçiliyinin milli identifikasiyasının başlıca ehkamları məhz həmin dövrdə formalaşmışdır.

Siyasi determinantlar fərdi və ictimai şüura, insanların davranışına, hərəkətlərinə mühüm təsir göstərir, bu isə öz növbəsində, dövlətin inkişaf modelinin təkmilləşməsini stimullaşdırırdı. Nəticədə, Azərbaycanda sintetik, yeniliklərə açıq olan, konstruktiv rol oynayan inkişaf ideologiyası formalaşmağa başladı. Onu ideoloji konstruksiya baxımından araşdırsaq, zənnimizcə, bu ideologiyayı neokonservatizmə aid etmək olar. Müasir ideoloji cərəyan olaraq neokonservatizm cəmiyyətə ailənin və dinin mənəvi prioritetlərini, vətəndaşların və dövlətin qarşılıqlı mənəvi məsuliyyətinə və qarşılıqlı köməyinə, hüquqlara hörmət bəslənilməsinə, möhkəm dövlət intizamına əsaslanan sosial sabitlik təklif edir. Həmin doktrinaya uyğun olaraq, dövlət cəmiyyətin bütövlüyünün qorunub saxlanmasına, qanunçuluq və hüquq qaydası əsasında fərdlər üçün lazımi həyat şəraitinin təmin edilməsinə, vətəndaşlara siyasi assosiasiyalar yaratmaq imkanı verilməsinə, vətəndaş cəmiyyəti təsisatlarının inkişaf etməsinə çalışmalıdır. Neokonservatizm əsla o demək deyildir ki, şəxsi azadlıqlar, insan hüquqları, sərbəst iqtisadiyyat və siyasi demokratiya, xalqların öz mədəniyyətini qoruyub sax-

lamaq hüququ və cəmiyyətin əmək qabiliyyəti olmayan üzvlərinin sosial hüquqları kimi anlayışlar kənar edilir. Məlumdur ki, neokonservatizm həmin anlayışların universallığını qəbul edir və bu baxımdan liberalizm və sosializm ilə qovuşaraq ideoloji ahəngdarlıq yaradır.

Neokonservatorun liberaldən fərqi ondadır ki, birinci əənəvi dəyərlərin ictimai inkişaf üçün əhəmiyyətini qəbul etdiyi halda, digəri onlara məhəl qoymur və ya ən yaxşı halda, onlara ikinci dərəcəli əhəmiyyət verir. İslahatlar yetişmiş və cəmiyyətin dayaqlarının möhkəmlənməsinə kömək edə bilərsə, neokonservatizm onlara tərəfdar olmaqla yanaşı, keçmişin həsrətini çəkməkdən tamamilə imtina edir və keçmişin ən yaxşı əənələrinə söykənərək radikal islahatlar ideologiyasına çevrilir. Bu ideologiya ictimai inkişafın varisliyini qoruyub saxlayır.

Bu baxımdan liberalizmin və neokonservatizmin sintezi real sosialist və demokratik elementlərlə tamamlanan qüvvətləndirici ideologiyalar kimi, Azərbaycan üçün uğurlu ideoloji konstruksiya oldu.

Azərbaycanda mühafizəkar-liberal sistem tamamilə tarazlaşdırılmışdır, o, bir tərəfdən, güclü dövlət hakimiyyətini və hüquq qaydasını, digər tərəfdən isə iqtisadi fəaliyyət sərbəstliyini dəstəkləyir. Bu sistemdə dövlətpərəst meyllərin və dövlət təməllərinin, milli və universal elementlərin müştərək mövcudluğuna nail olunmuşdur.

Liberalizm müəyyən dinamik ruh gətirmiş, mühafizəkarlıq bu ruhu radikal səpmalardan qorumuşdur. Sosial-demokratizm isə çalışmışdır ki, eqalitar prinsiplər, yəni hüquq bərabərliyi prinsipləri unudulmasın. Heydər Əliyevin nadir dövlət idarəçiliyi qabiliyyəti ondadır ki, o, həmin ideoloji müştərəklikdən (uyğunlaşmadan və qismən də qarşılıqlı əvəztəmədən) müstəqil, demokratik Azərbaycan quruculuğunda məharətlə istifadə etmişdir.

Səciyyəvi haldır ki, müasir mühafizəkar və liberal ideologiyalar bir çox baxımdan, sadəcə olaraq, bir-birilə qovuşmuş, bununla da təriflərdə, adlarda əməlli-başlı dolaşıqlıq əmələ gətirmişlər. Təsadüfi deyil ki, bir sıra Qərb ölkələrində, eləcə də Azərbaycanda mühafizəkarlar liberal, liberallar isə mühafizəkar adlandırılır və kimin kim olduğunu anlamaqda çətinlik yaranır.

Liberalizmin neokonservatizmlə oxşarlığı bir çox Avropa ölkələrində əvvəlki "sol mərkəzçi struktur"un əvəzinə "koalisiyalı struktur"un bərqərar olmasına gətirib çıxarmışdır. Neokonservativ iqtisadi modelin əsas ideyası dövlət tənzimləməsinin sosialist və keynsiançı metodlarının səmərəsizliyindən ibarətdir. Həmin modelə görə, milli gəlirin bölüşdürülməsinin ümumi həcmində dövlət xərclərinin payının 5 faiz artırılması ümumi daxili məhsulun artım sürətini 1 faiz azaldır və müvafiq olaraq, ictimai rifahın ümumi səviyyəsinin aşağı düşməsinə gətirib çıxarır.

Məhz neokonservativ iqtisadi model sayəsində Qərb dünyası elmi-texniki inqilabın ən yeni nailiyyətlərinə uyğun olaraq struktur yenidənqurmasına istiqamət götürmüş və bu zaman solların proqram müddəalarından kəskin şəkildə fərqlənən vasitə və üsullardan istifadə etmişdir.

"Mühafizəkarlıq" məfhumu çoxlarında qorxu və vahimə hissi doğurur, çünki bu anlayış keçmiş kimi qavranılır. Həlbuki, məlum olduğu kimi, mühafizəkarlıq mövcud münasibətlərin kökündən dağılmasına deyil, məhz ənənələrin qorunub saxlanmasına və dirçəldilməsinə yönəldilmişdir. Bu, ola bilsin, onunla bağlıdır ki, inkişaf ideologiyasının ayrılmaz tərkib hissəsi olan "ənənələr" anlayışının mahiyyətini heç də hamı aydın təsəvvür etmir. Azərbaycan Prezidenti, Yeni Azərbaycan Partiyasının sədri Heydər Əliyev partiyanın 2001-ci il noyabrın 21-də keçirilmiş II qurultayında ölkənin XXI əsrdə inkişaf ideologiyasının forma və məzmununu də-

qıq səciyyələndirmişdir: "...biz elə nəsil yetişdirməliyik ki, təkcə bizim vaxtımızda yox, bizdən sonra da onlar Azərbaycanın xətalara düşməsinə imkan verməsinlər. Onlar düz yolla, doğru yolla, milli hissiyyatlar yolu ilə getməlidirlər".

Məhz milli hisslər, milli ənənələrə dərin sədaqət – milli eyniyyəti, özgünlüyü bərqərar etmək və qoruyub saxlamaq niyyəti, Qərb və Şərqi tarixi nailiyyətləri ilə zənginləşmə əsasında cəmiyyətin modernləşdirilməsi, güclü və müstəqil Azərbaycan qurmağa qadir milli çoxluğun formalaşdırılması son səkkiz il ərzində həyata keçirilən möhkəm və uğurlu dövlət quruculuğunun rəhnidir. Bütün bunlar isə neokonservatizm deməkdir.

Bizim etiraf edib-etməməyimizdən asılı olmayaraq, Azərbaycanda istər siyasətə, istərsə də iqtisadiyyata nüfuz etmiş neokonservatizm ideyası elə bir quruluşun sistemində çevrilmişdir ki, bu quruluşda vətəndaşın və ya bir qrup şəxsin yeri konkret korporasiyaya, yəni iyerarxiya tipli qapalı təşkilata – müasir istehsal-kommersiya təşkilatına, yaxud siyasi partiyaya mənsubiyyəti ilə müəyyənən olmuşdur. Bütün korporasiyaları birləşdirən ali qüvvə, hətta demək olar, "müqəddəs" qüvvə dövlətdir. Mühafizəkarlıq bərabərliyə deyil, cəmiyyətin elə bir vəhdətinə çalışır ki, orada hər bir şəxsiyyət müəyyən yüksək nizamın iştirakçısı olsun. Burada şəxsiyyət müstəqil deyil və müəyyən mənada "azad deyildir", çünki şəxsiyyətin azadlığı onun dövlət qarşısında üzərinə düşən məsuliyyəti ilə bağlıdır. Bu ideologiya transformasiya dövrünü yaşayan cəmiyyətlərə çox yaxşı uyğundur, belə ki, güclü dövlət olmasa, cəmiyyət anarxiyanın hökmü altında qala bilər. Yaxın keçmişin – 1988-1993-cü illərin tarixi nümunəsi buna aşkar sübutdur.

Bununla yanaşı, məlumdur ki, indi dünya nizamı və cəmiyyətin tələbatı başlıca olaraq liberalizmin əsaslarına söy-

kəbir. Ona görə də çoxları neokonservativ ideologiyayı fərdi azadlığı boğmaq vasitəsi hesab edə və ya onu fromsayağı "azadlıqdan qaçmaq" kimi qavraya bilər. Bu cür tərəkür forması problemə bəsit münasibətin nəticəsidir. Praktikada, həyatda isə hər şey daha mürəkkəbdir.

Liberalizm dövlətə tənqidi münasibəti, vətəndaşların yüksək siyasi məsuliyyəti prinsiplərini, dini dözümlülüyü, plüralizmi, konstitusionalizm ideyasını üstün tutur. İqtisadiyyatda dövlət idarəçiliyinin möhkəmləndirilməsi və sosial məqsədlərin rolunun artması başqa bir tarixi formanı – liberalizmin ənənəvi dəyərlərini müasir dövrün iqtisadi və siyasi reallıqlarına uyğunlaşdırmış neoliberalizmi meydana gətirmişdir. Neoliberalizmdə ədalətlik siyasi sistemin ən mühüm məziyyəti elan olunur, hökumətlər isə mənəvi prinsiplərə və dəyərlərə istiqamətlənir.

Neoliberalizm dövlət hakimiyyətinin təşkili və həyata keçirilməsinin plüralist formalarına üstünlük verir. Tanınmış nəzəriyyəçi C.Rouls "Ədalət nəzəriyyəsi" kitabında bərabərlik problemini, özü də siyasi bərabərlikdən çox sosial bərabərlik problemini liberal doktrinada ön sıraya çəkmiş, bununla da həmin ideologiyayı sosial-demokratiyanın əsas fəlsəfi müddəalarına yaxınlaşdırmışdır.

"Xalis" liberalizm olmadığı kimi, "xalis" mühafizəkarlıq da mövcud deyildir. Hər şey onları təşkil edən elementlərin üstünlüyündən asılıdır. Ona görə də Prezident Heydər Əliyevin dövlət idarəçiliyi dövründə yeritdiyi siyasətin başqa bir üstün tərkib hissəsinin liberal ideologiya olması əsla təsadüfi deyildir. Bu ideologiya sadəcə, mücərrəd azadlığın bərqərar edilməsi olmayıb, həm də bir sıra xüsusi şərtlər – vətəndaşa məxsus olan "təbii" siyasi hüquqların və mülkiyyətçi hüquqlarının nəticəsi kimi onun azadlıqlarını irəli sürdü. Çünki liberalizm rəşional surətdə başa düşülən və digər fərdlərin ancaq bu cür analogi mənafeleli ilə məhdudlaşdırılan mə-

nafelərini güdən müstəqil vətəndaşın mövcudluğuna əsaslanır. Başqa sözlə, fransız politoloqu Rutyenin təbircə desək, "liberal dövlət elə bir dövlətdir ki, burada avtomobilçilər istədikləri yerə getməkdə azaddırlar, bu şərtlə ki, yol hərəkəti qaydalarına hörmət etsinlər".

Bizim anlamımızda, mühafizəkarlıq kimi, liberalizm də qarbləşmə ideologiyası və fəlsəfəsidir, yəni burada siyasət ictimai həyatın tərkib hissəsinə çevrilir. Siyasi fəlsəfə tarixində onlar bir-biri ilə qırılmaz surətdə bağılırlar.

Müasir Azərbaycanın ideoloji konstruksiyasının mahiyyətini müəyyənləşdirmək olduqca aktual problemdir. Lakin onun başqa bir cəhəti, daha doğrusu, milli həyatda mühafizəkarlıqla liberalizmi, demokratizmlə sosializmi qarşılıqlı surətdə bağlayan və tamamlayan elementlərin aydınlaşdırılması heç də az əhəmiyyətli deyil, bəlkə daha əhəmiyyətlidir. Bütün bu dörd ideoloji cərəyanın müstəqil Azərbaycanın təşəkkülündə əslində eyni dərəcədə mühüm rol oynaması aşkardır və xüsusi sübutlar tələb etmir. Əgər bütün dörd ideologiyanın əsas tutduğu üstünlükləri maksimum qısa şəkildə müəyyənləşdirməyə çalışsaq, onda aydın olar ki, liberalizm mülkiyyət hüququna, sosializm istehsalın nəticələrinin bölgüsünə, demokratizm özünüidarəyə, mühafizəkarlıq isə normativ qaydaya üstünlük verir.

Liberalizm və sosializm özlərini, ilk növbədə, iqtisadiyyat sahəsində büruzə verir. Demokratizm daha çox siyasətə və hüquqa, mühafizəkarlıq ən əvvəl mənəviyyata və hüquqa müraciət edir. Özü də yuxarıda şərh edilmiş ideoloji cərəyanların ümumən cəmiyyət və xüsusən fərdlər üçün şüarı belədir: sosializm – Ümumi bərabərlik, demokratizm – Tamhüquqlu üzlük, liberalizm – Fərdi azadlıq, mühafizəkarlıq – Ənənəvi birlik. Doğrudur, bu şüarlar ümumi mənzərəni xeyli bəsitləşdirir, buna görə də onlardan çox ehtiyatla istifadə etmək lazımdır.

Zənnimizcə, yeni minillikdə dövlətçiliyin inkişafının milli siyasi fəlsəfəsini güclü, hüquqi və demokratik dövlət quruculuğunun tərkib hissələrini təşkil edən üç determinant – milli ideya, şəxsiyyət və millətin məqsədyönlülüyü mövqeyindən nəzərdən keçirmək lazımdır. Azərbaycanın XXI əsrdə necə olacağı amilini məhz həmin cəhətlər irəlicədən müəyyənləşdirir.

Son bir neçə il ərzində Heydər Əliyevin siyasəti sayəsində yenidən dirçəldilmiş Azərbaycan cəmiyyətinin ideoloji strukturunun belə qısa annotasiyasını əsas götürərək, milli siyasi reallıqlara qayıdaq və milli siyasi mənzərəni yenidən qurmağa çalışaq. Məsələ bundadır ki, zamanəmiz suallar zamanəsidir və bu sualların cavablarını əsasən yeni siyasətçilər nəsli – siyasi xətti və iqtisadiyyatın sərbəstləşdirilməsini davam etdirməyə, ənənələrin və təməllərin varisliyini qoruyub saxlamağa, cəmiyyətin qarbləşməsini məqbul səviyyəyə çatdırmağa qadir modernist siyasətçilər nəsli verəcəkdir.

Alman sosioloqu Maks Veber peşə seçimi olaraq siyasətçilər və siyasət barədə düşüncələrində təkcə iradəni, ağılı, ehtirası, borc hissini, xarakteri deyil, həm də fəhmi, "reallıqların təsirinə daxili mütəşəkkilliklə və sakitliklə uyğunlaşma bacarığı"nı "siyasətçinin həlledici psixoloji keyfiyyəti" hesab edirdi. Axı məhz real vəziyyətə xüsusi hisslə nüfuz etmək bacarığı dövlət idarəciliyi strategiyasının işlənilib hazırlanmasına və lazımı anda düzgün qərar qəbul olunmasına kömək edir. Bu cür siyasətçilər həmişə öz diqqətini siyasətçinin əsas və real silahdaşı olan cəmiyyətə yönəldərək, onu yeni siyasi məkana cəlb edir və formalaşmış siyasi xəttin varisliyinə müsbət təsir göstərirlər. Nəticədə yeni siyasi paradigma (yeni siyasi məkan, yeni siyasi təfəkkür, yeni siyasi mədəniyyət) yarana bilər ki, onun da əsasını, çox güman, qarşıdakı prezident seçkiləri təşkil edəcəkdir.

Ehtimal etməyə əsas var ki, 2003-cü ilin seçkiləri milli siyasətin həddlərini genişləndirəcəkdir. Ola bilsin ki, qarşıdakı seçkilər əvvəlki seçkilərdən təkcə siyasi vəziyyətlə deyil, ölkənin siyasi inkişaf mərhələsi ilə də fərqlənəcəkdir. Başqa sözlə desək, prezident seçkiləri gənc Azərbaycan demokratiyası üçün növbəti kamillik imtahanı olacaq və yeni minillikdə Azərbaycanın necə olacağını müəyyənləşdirəcəkdir.

Yeni dövr başlanır. Amma necə bir dövr? Bu suala Prezident Heydər Əliyevin son illər ərzində ölkədə yaratdığı, cəmiyyətin və milli siyasi məkanın maraqlarına və tələblərinə uyğun olmayan paradigmaları aradan qaldıracaq siyasi və iqtisadi vəziyyət cavab verəcəkdir. Ölkənin siyasi inkişafının indiki mərhələsi göstərir ki, siyasi məkanda yer tutmaq uğrunda mübarizə həmişəkindən daha kəskin olacaqdır. Seçkiqabağı mübarizədə iştirak bir çox müxalifətçilər üçün özlərinin cəmiyyətdəki mövqelərini qoruyub saxlamaq və ya yaxşılaşdırmaq məqsədi deyil, partiyada tam hakimiyyət uğrunda və öz siyasi gələcəyi uğrunda amansız çarpışmada duruş gətirmək məqsədi daşıyacaqdır.

Qüvvələrin sınaq dövrü sona yetmişdir, ölkənin siyasi quruluşunu təkmilləşdirmək, yeni şəraitdə milli ideologiyayı formalaşdırmaq prosesindən, iqtisadiyyatı modernləşdirməyin səmərəli yollarının axtarışından, habelə şəxsiyyətin və dövlətin mənafehlərinə cavab verən siyasətin işlənilməsi və hazırlanmasından və həyata keçirilməsindən söhbət gedir.

NEOKONSERVATİZM VƏ AZƏRBAYCANÇILIĞIN NİSBƏTİ

“Azərbaycançılıq” termini ölkənin siyasi həyatında yaxın illərdən başlayaraq istifadə olunur. Lap əvvəldən o, ölkədə yaşayan bütün etnik qrupları və xalqları ümumdövlət mənafehləri əsasında real surətdə birləşdirmək ideyası, xüsusilə

1992-1993-cü illərdə geniş yayılmağa başlayan şovinist-millətçilik və separatçılıq əhvali-ruhiyyələri ilə mübarizəyə yönəldilmiş ideya kimi irəli sürülmüşdü. Sonralar bu ideya ölkədə geniş dəstəkləndi, yeni elementlər və strukturlarla dolğunlaşaraq ideologiya xüsusiyyətləri kəsb etdi. (Biz 1993-cü ilin sentyabr-oktyabr aylarında "Xalq qəzeti"nin, "Bakinski raboçi"nin bir neçə nömrəsində dərc olunmuş məqalədə "azərbaycançılıq" problemini "milli ideya" ilə birlikdə nəzərdən keçirmişik).

Ensiklopedik lüğətlərdə ideologiyaya belə tərif verilir: ideologiya baxışların və ideyaların elə bir sistemidir ki, onlarda insanların gerçəkliyə və bir-birinə münasibəti, sosial problemlər və münaqişələr dərk edilir və qiymətləndirilir, habelə mövcud ictimai münasibətlərin möhkəmləndirilməsinə və ya dəyişdirilməsinə (inkışafına) yönəldilmiş sosial gerçəkliyin məqsədləri, yaxud proqramları əhatə olunur.

Müasir sosiologiyada ideologiyanın tərfi belədir: 1. Sosial və siyasi fəaliyyətin əsasında dayanan və onu dolğunlaşdıran ideyalar sistemi. 2. Daha dar mənada – bir qrupun digərinə tabeliyinə haqq qazandıran və ya bunu qanuniləşdirən ideyalar sistemi. 3. Xürafatı dağıtmağa və sosial islahatda tətbiq edilməyə qadir olan hərtərəfli ensiklopedik bilik.

İdeologiya müəyyən sosial funksiyalar yerinə yetirərək, sosial qrupların və ictimai-siyasi cərəyanların maraqlarına uyğun gələn təfəkkür və davranış tərzii tipləri, yaxud hətta sosial fəaliyyət proqramı hazırlayır.

"İdeologiya" anlayışının yuxarıda göstərilən təriflərini əsas götürsək görərik ki, bütün tərkib hissələri ilə birlikdə "azərbaycançılıq" termininə tam mənada ideologiyanın konkret, özünəməxsus forması kimi yanaşmaq olar.

"Azərbaycançılıq" ideyasının bir neçə nisbətən müstəqil cəhəti var: əsasən antropologiya (etnologiya), etnoqrafiya, sosial psixologiya, linqvistika çərçivəsində nəzərdən keçirilən

etnomədəni cəhət; sosiologiya, politologiya, cəmiyyətin sosial quruluşu haqqında digər elmlərin köməyi ilə açılan sosial-siyasi cəhət; beynəlxalq hüquq sahəsində kompleks elmi fənlər vasitəsilə işlənilib hazırlanan coğrafi-siyasi cəhət və s. Başlıcası odur ki, nəzərdən keçirilən problemin təkcə bir cəhəti çərçivəsində qapanıb qalmaq olmaz, çünki bu zaman biz "azərbaycançılıq" ideyasını, tarixən sabit və özünəməxsus hadisə kimi, ölkədə yaşayan bütün əhali qruplarının həmrəyli-yini, onların qarşılıqlı əlaqəsini, sadəcə, əhatə edə bilmərik.

Məruz qaldığı bütün sınaqlara baxmayaraq, milli-dövlət ideologiyası kimi "azərbaycançılıq" bu gün bizim qarşımızda dəqiq ifadə edilmiş ideya kimi durur. Bu ideyanın tarixlə və onlarca xalqın qədimdən bəri bir ərazidə yaşaması, onların ümumi mentalitetə və tələbat strukturuna söykənən ümumi psixologiya ilə şərtlənən öz bölgüsü var.

Azərbaycançılıq ideologiyası mühüm funksional elementlərlə zəngindir. Bunların mahiyyəti ölkəni mənəvi və fiziki baxımdan zəiflətmək cəhdlərindən qorumaqdır. Bu ideologiya unitar, hüquqi və demokratik dövlət kimi Azərbaycanın möhkəmləndirilməsinə və inkişafına yönəldilmişdir. "Azərbaycançılıq" müstəqil və bənzərsiz Azərbaycanı sivil dövlətlər sırasına çıxaracaq bir yoldur.

"Azərbaycançılıq" xalqımızın çox əzab-əziyyətlə nail olduğu tarixi sərvətdir. O, real müstəqilliyə nail olmaq, vahid, bölünməz Azərbaycanı qoruyub saxlamaq və möhkəmləndirmək üçün vasitədir. Bu gün "azərbaycançılıq" milli həyatın, konfessiyaların harmoniyasının çoxəsrlik ənənəsi, ölkədə yaşayan bütün millətlərin və etnik qrupların qardaşlığı, qarşılıqlı əlaqə və təsirinin tarixi, onların ümumi taleyi və müstəqil Azərbaycanın bütövlüyü uğrunda birgə mübarizəsinin tarixi təcrübəsidir.

O, Azərbaycan xalqının dövlətyaradıcı mənafeələrinin ümumiliyi və demokratiyanın, sərbəst iqtisadiyyatın, sosial

həyat şəraitinin inkişafı uğrunda mübarizəsinin məqsədidir. İdeologiya kimi "azərbaycançılıq" müstəqil Azərbaycanın fəlsəfi-sosioloji doktrinasının sosial-mədəni və etnocoğrafi-siyasi cəhətlərini özündə birləşdirmişdir. O, qarşılıqlı dəstək, əməkdaşlıq və bərabərlik prinsipidir.

İdeya-nəzəri və siyasi baxımdan "azərbaycançılıq" və neokonservatizm bir-biri ilə sıx bağlıdır. "Azərbaycançılıq" coğrafi məkan baxımından, sanki, neokonservatizmin bir hissəsi, milli şəraitdə bu ideologiyanın əlavəsidir. Çünki biz başlıca, mühüm prinsiplərin və elementlərin təhlilini əsas kimi götürdükdə, bunların daxilən vəhdətdə olduğunu görürük.

Metodoloji baxımdan bu, ümuminin və xüsusunin nisbətidir. Onlar bir-birinə zidd deyillər. Əksinə, bir-birini tamamlayaraq, vahid tam kimi çıxış edirlər. Ona görə də bu iki ideologiyanın sintezi Azərbaycanı sivil dövlətlər cərgəsinə çıxarmaq üçün möhkəm zəmin yaradır.

Neokonservatizm və "azərbaycançılıq" öz ləyaqətini itirməmiş xalqın sağlam düşüncəsinə söykənir. Bu baxımdan vətənpərvərlik sevginin vəhdətidir və ona görə də şovinizm ilə, milli müstəsnaqlıq ideologiyası ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Məlumdur ki, neokonservatorlar dövlətçidirlər, ona görə də "azərbaycançılığın" milli ideyalarımızın üstünlüyünə çalışması mövcud gerçəkliyi neokonservativ tərzdə qavramağın əsasını təşkil edir. Bir halda ki, qədim mədəniyyət qaynaqlarından və tarixdən gələn ənənələrə mənsubluq bütün həmvətənlərimizin rifahı naminə dövlətin mövcud olmasının əsasını təşkil edir, deməli, bu dövlət mənafehlərin mexaniki məcmusu deyil, əksinə, ümumi mənafehlərin təcəssümüdür. O mənafehlərin ki, vətəndaşlar bunların naminə nəinki öz mülkiyyətini, həm də həyatlarını qurban verməyi bacarmalıdırlar. "Vətən, onun tarixi, dili və adət-ənənələri olmadan mən bir heç olardım" fikrini dərk edən fərd vətəndaşa çev-

rilir, cünki başa düşür ki, "vətənə olan təhlükə onun özünə, bütünlükdə onun varlığına olan təhlükədir". Dövlətin öz tərəqqisini, təhlükəsizliyini, ərazi bütövlüyünü və milli ruhun varisliyini təmin etmək səylərində vətəndaş başlıca amilə çevrilir. Azərbaycan xalqının tarixi potensialını, intellektual fenomenini və mədəni irsini özündə cəmləşdirən, onları gələcəyə ötürən və bu zaman millətin birliyinə, solumun ruhunun əmətinə və fəaliyyətinin məqsədyönlülüynə çalışan "azərbaycançılıq" da bu mənada təsəvvür edilir.

Prezident Heydər Əliyev 2001-ci il noyabrın 9-da Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayında dövlətin siyasətini səciyələndirərkən onun ən üstün hissəsini vurğulamışdır: "Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı – Azərbaycanın dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq". Bu baxımdan, dövlət siyasətinin strategiyası olan "azərbaycançılıq" Azərbaycan cəmiyyətinin bu günü və gələcəyinin müasir ideoloji qavrayışı ilə sıx çulğadır.

Demək lazımdır ki, neokonservatorlar dövlətin şəxsi həyata müdaxilə etməməsi fikrinə tərəfdardırlar, lakin onu da etiraf edirlər ki, xüsusi olmadan ümumi mövcud deyildir. Xalqın həyatının, onun formalaşmasının ali forması dövlətdir. Məhz buna görə də dövlətçilikdən məhrum olmuş xalqlar çox vaxt ya tarix səhnəsindən silinib getmiş, yaxud da sərgərdan həyat sürmüşlər. Bu gün Azərbaycan öz vətəndaşlarının təhlükəsizliyini və sosial rifahını təmin etməyə qadir olan unitar, demokratik və hüquqi dövlətdir.

İnsan dünyaya baxışında dərk etməlidir ki, tək cə milli ənənəyə deyil, həm də sivilizasiyaya mənsub olmaq vacibdir. Ailə, nəsil, kənd, etnos və dil birliyi – bütün bunlar bilavasitə verilmiş ümumiliklərdir. Bəzi başqa ümumiliklər isə millətin

fövqündə durur, daha çox mücərrədliyi xatırladır, millətin dünyabaxışı simasını formalaşdırır. Bu, milli ideyadır, milli ideologiyadır, millətlər və dövlətlər onun təsiri altında yaranır, formalaşır və dünya səhnəsində yaşayırlar. Sivilizasiya fonu isə digər millətlər və dövlətlər arasında millətin və dövlətin mahiyyətini formalaşdırır.

Azərbaycan Avropa və Asiyanın qovuşuğunda yerləşən ölkədir, deməli, millətin sivilizasiya siması iki amilin təsiri altında formalaşır: Şərq təməli və Qərb təsiri. Ona görə də sərhədlərlə, coğrafi vəziyyət, əhali və sairə ilə şərtlənən "coğrafi determinizm" qanunu millətin və dövlətin təfəkkürünü və dünya meydanında davranış tərzini formalaşdırır. Bütün bunlar birlikdə millətin vahid simasını, yəni məhz elə bir sosial-mədəni məkanı və siyasi quruluşu yaradır ki, bu, millətin və dövlətin yaşaya bilməsini və sabit gələcəyini təmin edir.

Ona görə də əgər milli inkişaf ideologiyasının əsası kimi "azərbaycançılığın" mahiyyətini təhlil etsək, deyə bilərik ki, bu mənada o, tranzitar cəmiyyətə, keçid dövrünün iqtisadi sisteminə, formalaşmaqda olan vətəndaş cəmiyyətinə malik və Ermənistanla müharibə vəziyyətində olan ölkə kimi Azərbaycan üçün daha münasibdir. Belə vəziyyətdə "azərbaycançılıq" "milli ideyanın" əsas forması kimi təsəvvür edilir və ona integrativ ideya kimi yanaşmaq lazımdır. Bu ideyanın əsasında sivil Avrasiya birliyinin bir hissəsi – özünəxas milli özgünlüyə, ənənəyə, milli eyniyyətə və mentalitetə malik Azərbaycan haqqında təsəvvür dayanır.

Vaxt ötdükcə integrasiya olunan və formasını dəyişən "milli ideya" dövlət quruculuğu prosesində həmişə mühüm, yaradıcı rol oynamışdır. Romalılarda bu ideya Roma dövlətinin təşəkkülü prosesində işlənib hazırlanmışdı: "Qoy başqaları metalı yumşaq və mərməri canlı etsinlər və mahir əllərindəki tiyələrlə heykəllər yonsunlar: ey romalı, onlar bunu səndən yaxşı bacarırlar! Sən isə bir şeyi – dövlətinlə xalqları

idarə etməyi, təkəbbürlüləri bağışlamağı və devirməyi yadında saxla". Hər bir müəyyən tarixi məqamda "milli ideya" millətin və dövlətin inkişaf istiqamətini müəyyən edən əsas kontura çevrilmişdir.

Ona görə də "azərbaycançılığın" mahiyyəti müxtəlif xalqların, mədəniyyətlərin, ənənələrin, konfessiyaların vəhdətidir. O, ənənəvi mifləri və rəmzləri özündə birləşdirir, lakin bunlardan milli dövlətin simasında yeni fenomenlərin qorunması və əsaslandırılması üçün istifadə edir. "Azərbaycançılığın" gücü ondadır ki, o, xalqın milli-mədəni eyniyyətini həm müdafiə etməyi və həm də qoruyub saxlamağı bacaran dövlətlə insanların fərdi sosial-mədəni meyllərini üzvi şəkildə birləşdirməyə qadirdir. Şübhəsiz ki, öz birliyinə mənsubiyyət hissi həyatın özünə də mənə və əhəmiyyət verir, qarşılıqlı məsuliyyət və qarşılıqlı əlaqə hissini möhkəmləndirir və beləliklə, tənhalıq və qəriblik hissini azaldır. Bu ideologiya Azərbaycanda vahid birlik, vahid sosium formalaşdırır. Görünür, bu baxımdan bir sıra Qərb tədqiqatçılarının dəlilləri əsassız deyildir. Onlar hesab edirlər ki, insan "möhkəm köksalma və demək olar ki, tayfa mənsubiyyəti duyğuları doğuran tarixi ənənələrin mövcudluğu şəraitində özünü müdafiə olunmuş kimi hiss edə bilər" (Mosse G. *Masses and Man. Nationalist and Fascist Perceptions*. N. Y. 1980). Üstəlik, cəmiyyətin mürəkkəbləşməsi, modernləşməsi, kosmopolitləşməsi, simasızlaşması və buna müvafiq surətdə köklərin itirilməsi ilə bu ehtiyac nəinki azalmır, əksinə, müəyyən şəraitdə qat-qat güclənir. Belə vəziyyətdə məhz dövlət – insan cəmiyyətinin bu özünütəşkil forması öz növbəsində, tam olmasa da, bir çox, bəlkə də bütün sosial fenomenlərin formalaşması və institusionallaşmasının amilinə çevrilir.

"Mən – sivilizasiya"nın inikası kimi "azərbaycançılıq" hər kəsin hüquq və azadlıqlarının təmin olunduğu siyasi və dövlət quruluşunun milli mahiyyətinə, inkişaf strategiyasına, for-

masına etnosiyasi baxış kimi çıxış edir. "Azərbaycançılıq" cəmiyyətin normativ dəyərlərinin vəhdətinə – dövlət hüquq düşüncəsinin, əmək və işgüzar etika tərbiyəsinə, mənəvi həyatın dəyərlərinə qovuşmağa səmtlənir və beləliklə də mühafizəkarlığa yaxınlaşır. O, milli maraqları ifadə edən güclü dövlət hakimiyyətinin və yüksək milli intizamın, formalaşmış milli özünüdərk olmasını tələb edir, ən müxtəlif sosial təbəqələrdə həmrəylik axtarır, daimi, lakin mötədil, millətin və dövlətin öz potensialından irəli gələn reformizmi təbliğ edir.

"Azərbaycançılıq" ideyasının dərk olunmasının əsasında Azərbaycan xalqının tarixi, mənəvi-əxlaqi, mədəni ənənələri zəminində birlik ideyası durur və bu, nəinki indi, həm də uzaq gələcəkdə azərbaycanlıların tək-cə bir yox, bir çox nəsilərinə xidmət edəcəkdir və müstəqillik, milli eyniyyət təzliklə həmin nəsillər üçün həyatı, azadlığı dərk etməyin ayrılmaz atributlarına çevriləcəkdir.

Bu gün biz Azərbaycanda milli ideologiyanın formalaşmasının şahidiyik. Millətin potensialının və ölkəni tərəqqiyə, firavanlığa doğru aparmağa qadir siyasi elitanın olması onu göstərir ki, neokonservatizmin milli forması kimi "azərbaycançılıq" milli ideologiyanın əsasıdır və Azərbaycan dövlətinin bütün tarixi boyu da əsası olaraq qalacaqdır.

AZƏRBAYCANIN MİLLİ İDEOLOGİYASI QLOBALLAŞMA KONTEKSTİNDƏ

Elmi-texniki tərəqqinin və fəvqəlmilli korporasiyaların fəaliyyəti vasitəsilə dünya iqtisadiyyatı sərhədlərinin genişlənməsi və kapitalın yerdəyişməsinin asanlaşması, ümumbəşəri dəyərlərin bərqərar olması, dünyanın yeni informasiya açıqlığı və informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı yeni dünya nizamının başlanmasını şərtləndirmişdir. Sivilizasiyalararası münasibətlərin yeni mərhələsi

dünya birliyinin bütün üzvlərinin tərəfdar olduqları öhdəliklərin mövcudluğu ilə eyniləşdirilməyə başlanmışdır. Dünya birliyi subyektlərinin qarşılıqlı iqtisadi asılılığının üstünlüyünü yaradan qloballaşma həm integrasiya proseslərini genişləndirmiş, həm də, qəribə də olsa, millətçilik baxışları və əhvali-ruhiyyəsi meyillərini gücləndirmişdir. Qloballaşma dövlət amilləri ilə deyil, qarşılıqlı iqtisadi amillərlə müəyyənləşən bir prosesə çevrilmişdir. Bu isə, öz növbəsində, çox vaxt dünya integrasiyasının mənfi amillərinin törətdiyi nəticələrin başa düşülməməsinə və dərk olunmamasına, bunların qarşısının alınması üçün müvafiq tədbirlərin görülməməsinə gətirib çıxarır. Təbii ki, qloballaşma prosesində dünya iqtisadiyyatı daha tutumlu olur, çünki özünü vahid tam kimi göstərməyə başlayır. Bu, insanların sosial-iqtisadi tələbatına da güclü təsir edir: qiymətlər, ərzaq məhsulları, səhiyyənin və sosial təminatın, gəlirlərin, bank sisteminin səviyyəsi milli suverenliyin üstünlüyünə təzyiq göstərir. Qloballaşma suveren dövlətlər arasındakı sədləri götürərək, daxili sosial münasibətlərin formasını dəyişir, milli özgünlüyü sərt şəkildə nizamlayır, onu xüsusi dünyabaxışı çərçivəsinə salır. Qloballaşma milli mədəniyyətin və ənənələrin üstünlüyünü dağıdır, milli özgünlükdən uzaqlaşmanı gücləndirir və coğrafi, iqtisadi vəziyyətindən, siyasi quruluşundan, milli mentalitetindən asılı olmayaraq, cəmiyyəti qərbləşdirir, qeyri-səmərəliliyi amansızcasına cəzalandırır və istər millətin, istərsə də dövlətin səmərəli inkişafının mahiyyətinə varmadan, səmərəliliyin beynəlxalq çempionlarını şirnikdirir.

Milli ideologiyanın üstünlüyünün solumun mədəni irsindən və sosial-mədəni məkanından ayrılması baş verir. Belə vəziyyətdə formalaşan hər hansı ideologiya özündə həm cəmiyyətin modernləşməsinə, həm də "vahid" ümumbəşəri dəyərlərin və əxlaq prinsiplərinin yayılmasından doğan qərb-ləşməni təcəssüm etdirir.

Ona görə də indi yeni minilliyin milli ideologiyası Avropanın "yeni sağları" və "yeni solları"nın modernləşdirilmiş doktrinalarını süzgəcdən keçirmədən formalaşdırıla bilməz. Keçid, transformasiya dövründə bu proses ictimai şüurda gizli şəkildə gedir. Mövcud olmuş bütün sivilizasiyaların, dövrlətlərin və siyasi rejimlərin tarixi sübut edir ki, aydın şəkildə ifadə edilmiş məqsədli yollar göstərilmədən, eykumendə (coğrafi-siyasi ərazi vahidi) öz yerini müəyyənləşdirmədən, özünün "Mən-sivilizasiya"sını saxlamağın təminatı sayılan dəyərlər və əxlaq sistemi olmadan sabit, inkişaf edən birliklər olmur. Bunlar dini baxışlarda, dövlət aktlarında, ictimai şüurda, təlim və tərbiyəyə dair məqsədli göstərişlərdə əks olunmuşdur. Məhz bunların sayəsində insan öz dünyasını, öz sivilizasiyasının özünəməxsus əsaslarını tamamilə adekvat qavrayır, fiziki və sosial məkanda şüurlu şəkildə hərəkət edir.

Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi, Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında 2001-ci ildə verdiyi fərmanlar, milli-mənəvi dəyərlərin qorunub saxlanması məsələləri barədə Azərbaycan xalqına müraciəti təkcə keçmişə hörmət və ya dünya məkanının qloballaşması dövründə siyasətdə mühafizəkar əhvali-ruhiyyə deyildir. Bu, zamanə, transformasiya dövrünü yaşayan ölkələrdə milli sosial-mədəni üstünlük mərkəzlərini dəyişməyə qadir olan qloballaşmaya cavabdır. Belə siyasətin əsasında milli mentallığın, milli özünüdərkini və milli "Mən"-in mahiyyətini qoruyub saxlamaq səyi durur. Çünki SSRİ-nin dağılmasından sonra Azərbaycanın keçirdiyi sosial-mədəni transformasiya böhranının əsas səbəbi ənənəvi dəyərlərin və normaların tənzimləyici rolunun azalması və ənənəvi dəyərləri əvəzləyən, lakin hələ tamamilə kök salmağa macal tapmayan universal dəyərlərin sürətlə devalvasiyaya uğraması idi. Böhranı aradan qaldırmaq, yeni dəyər (millətin birliyi) və mənəvi-etik

zəminində cəmiyyətin makrososial reinteqrasiya üsullarını tapmaq kimi ciddi problem meydana çıxmışdı. Nəticədə sosial inteqrasiyanın və makrososial tənzimləmənin əldə olunmuş səviyyəsi saxlanılmaqla, universal istiqamətlərin rolunun güclənməsinin reallaşması başlandı.

Bəşər tarixində belə vəziyyətlər, əslində, dünyanın bütün ölkələrində baş vermişdir. Ancaq milli mənafeləri həmişə yalnız milli universal dəyərlərin üstün roluna əsaslanan yeni, modernist ideologiya müdafiə etmişdir: məsələn, XVI əsrdə İngiltərədə puritanlığın yayılmasına cavab olaraq, XVIII əsrdə Avropada Fransa inqilabının doğurduğu dəyişikliklərə cavab olaraq, XX əsrdə Sovet İttifaqından olan təhlükə ABŞ-da öz milli üstünlüklərini qorumaq üçün mühafizəkarları liberal dəyərlərin və təsisatların müdafiəçilərinə, liberalları isə klassik liberalizmin ifadəçilərinə çevirəndə belə olmuşdur. Dünya azərbaycanlılarının 2001-ci il noyabrın 9-10-da Bakıda keçirilmiş I qurultayını da bu baxımdan şərh etmək olar. Millətin gücünü təkcə onun birliyi və monolitliyi deyil, həm də milli özünüdərkli və mentallığı yenidən yaratmaq və qorumaq səyləri müəyyən edir. Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev bizə məhz bu həqiqəti çatdırır. Ona görə də Azərbaycanın modernistlər nəslindən olan yeni siyasətçilərinin legitimliyinin ideoloji səviyyəsi rəşional siyasət, mədəniyyət və tərəkkür xəttinə varislikdən ibarət olacaqdır.

Belə bir sual yerinə düşərdi – dünyada gedən qərbləşmə prosesində Azərbaycanın modernləşməsi necə olmalıdır? Qərbləşməni rədd edərək və milli “Mən”i qoruyub saxlayaraq modernləşə bilərikmi? Cavab həm sadə, həm də mürəkkəbdir. Çünki buna bənzər tarixi yolu Cənub-Şərqi Asiya, əslində, bütün ölkələri keçmişdir. XIX əsrdə Yaponiya intellektuallarının modernləşdirmə ideyası “qərb texnologiyası və yapon ruhu” idi. Azərbaycanda isə ən yeni dövrün (1993-cü

ildən başlayaraq) modernləşdirmə ideyası özünün çoxcəhətliliyi sayəsində səmərəli olmuşdur. İlk səviyyədə bu, o qədər də sırf ideologiya deyildi. Qlobal kontekstdə Azərbaycanın inkişafının strateji konsepsiyası rolunu yerinə yetirirdi. Modernləşdirmə ideologiyasının ikinci səviyyəsi (1996-cı ildən başlayaraq) hakim yer tutdu, çünki o, əhalinin ən fəal hissəsinə aid idi. Bu səviyyədə liberalizm, sosializm və vətənpərvərlik prinsipləri birləşmişdi. Digər ölkələrlə müqayisədə, dünya kontekstində onlara çatmaq və regional kontekstdə onları ötüb keçmək ideyası Azərbaycanda modernləşdirmənin milli ideologiyasının özəyi oldu. Məhz bu konsepsiya 200 il ərzində ölkəmizdə tətbiq edilən "müstəmləkə şüuru" komplekslərinin aradan qaldırılmasını nəzərdə tutur. Modernləşdirmə ideologiyasının üçüncü səviyyəsi kənar amortizator rolunu oynamalıdır. Yəni cəmiyyətdə antimodernist potensialı aradan qaldırmalı, ənənəçilik qalıqlarının təzahürünü neytrallaşdırmalı və deməli, ölkənin modernləşdirmə məcrasında mərhələlərlə inkişafına obyektiv şəkildə mane olan təbəqələrə doğru səmtlənəlməlidir. Bu zaman başlıca vəzifə milli mədəniyyətin özgünlüyünü saxlamaqla (neokonservatizm), iqtisadi səmərəliliyi sosial ədalətlə birləşdirərək cəmiyyətin etibarlı sosial müdafiəsini və şəxsiyyət azadlığını təmin etməklə (neoliberalizm) Azərbaycanda ictimai və texnoloji dəyişiklikləri həyata keçirməkdir.

MÜSTƏQİL AZƏRBAYCANIN SİYASİ VƏ İQTİSADİ STRATEGİYASI

Qədim Yunanıstan dövründən başlayaraq və yeni dövrə qədər siyasətin təfsirində universal yanaşmadan istifadə edən baxışlar üstün yer tuturdu. Bu baxışlar insan və sosial münasibətlərinin bütün formalarını əhatə edir

və beləliklə, cəmiyyətin bütövlüyünü təmin edirdi. Yalnız siyasətin və vətəndaş cəmiyyətinin ayrılması cəmiyyət həyatının digər sahələri ilə siyasətin əlaqəsini dəqiq başa düşməyə imkan yaratdı, siyasət insan fəaliyyətinin formalarından birinə çevrildi. Öz maraqlarını dərk edən sosial qruplar, təbəqələr, birliklər və onların formal, qeyri-formal təşkilatları siyasi fəaliyyətin subyektləri kimi çıxış edirdilər. Zaman ötdükcə şəxsiyyətin, insanların sosial birliyinin siyasi hakimiyyətin həyata keçirilməsində, özlərinin siyasi maraqlarının müdafiəsində iştirak formaları təkmilləşir və cəmiyyətin siyasi elitasının mahiyyəti və konsepsiyası formalaşırdı.

Elitanın hər bir cəmiyyət üçün xarakterik olması aksiomdur. Onun əsasında insanların fiziki, psixoloji, intellektual, mədəni, mənəvi və digər fərqləri dayanır. Bununla yanaşı, elita xüsusi siyasi və təşkilati keyfiyyətləri ilə səciyyələnir. Elita cəmiyyətin idarəetmə və siyasi, demokratik proseslərə təsir göstərmək bacarığı yüksək olan təbəqəsidir. Özü də elitanın formalaşması demokratiya prinsiplərinə zidd deyildir, çünki insanların sosial bərabərliyi bərabər imkanlar kimi başa düşülməlidir.

"Elita" anlayışına tarixi-məntiqi baxımdan yanaşılmalıdır. Biz Azərbaycan tarixində XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəlindəki milli elitanın rolunu inkar edə bilmərik. Azərbaycan uğrunda mübarizədə səngərin hansı tərəfində durmalarından asılı olmayaraq, vətən qarşısında onların xidmətləri şeksizdir və vətəndaşlarımızın indiki nəsli onları lazımınca qiymətləndirməlidir. Bunu Azərbaycanın sovet dövründəki elitası haqqında da demək olar. Elita xalqın milli sərvətidir.

Hər bir cəmiyyətdə elita müxtəlif olur. O, fərqlidir və elmi, siyasi, iqtisadi, ədəbi-bədii, hakim, inzibati, müxalif (yəni əks-elita) və s. elitaya bölünür. Elitanın konkret tipləri əvəzinə, mətbuatda çox vaxt "milli elita" anlayışı işlədilir ki, bunlar da başqa-başqa şeylərdir. Elitanın bu və ya digər tipinin ictimai

proseslərə təsiri ilə ümummilli əhəmiyyət kəsb edən səviyyəyə qalxması isə başqa məsələdir. Deməli, milli elita cəmiyyətin ictimai şüura güclü təsir göstərərək, ictimai-siyasi prosesləri dəyişməyə qadir olan qüdrətli mənəvi qüvvəsidir.

Siyasi elitanın olması müasir Azərbaycan cəmiyyəti üçün labüd siyasi atributdur, çünki siyasətin funksiyası avtomatik şəkildə həyata keçirilə bilməz. Azərbaycanda bugünkü gündə siyasi elitanın necəliyini araşdırmaq xüsusilə aktual problemdir. Çünki siyasət maraqlarının toqquşması üfüqi baxımdan ilk növbədə həmişə şəxsiyyət çaları alır və konkret siyasi liderlərin qarşıdurmasında öz əksini tapır. Tərfi ehtiyatla seçərək, ilk növbədə dəqiq müəyyən etmək lazımdır ki, yuxarıda göstəriləyi kimi, siyasi elita məmurlar qrupu və ya bürokratik aparat deyildir. O, cəmiyyətin elə bir xüsusi qrupu, yaxud insanların nisbətən azsaylı birliyidir ki, digər insanların və ümumən cəmiyyətin taleyi onların qəbul etdikləri qərarlardan asılı olur. Cəmiyyətdə siyasi elita problemi siyasi azadlıqların və şəraitin mövcudluğundan asılı olmayaraq yaranır. Təbii ki, hər bir cəmiyyətdə elitanın səciyyəvi xüsusiyyətləri var və bunlar cəmiyyətin vəziyyətinə və inkişaf dinamikasına müstəsna təsir göstərir.

Müasir Azərbaycan cəmiyyətində ağılı, biliyi, geniş qabaqcıl təfəkkürü və həyat təcrübəsini hərəkətlərinə və qəbul etdiyi qərarlara görə məsuliyyətlə özündə birləşdirməyə qadir siyasətçinin olması sivilizasiyalı dövlət quruculuğunun ən vacib amilidir. Heydər Əliyevin siyasətçinin bu keyfiyyətlərini özündə birləşdirmək bacarığı Azərbaycanda ənənəvi "dövlət-cəmiyyət" dualizminin dəqiq və güclü sxemini – cəmiyyətin fərdlərin müstəqilliyinə əsaslanan qeyri-dövlət hissəsinin ictimai maraqların və dövlət başlanğıclarının ifadəçisi olduğu sxemi formalaşdırmaq üçün əlverişli şərait yaratmışdır. Vətəndaş cəmiyyəti qurmaq yolu ilə cəmiyyətin və dövlətin siyasi quruluşunun təkmilləşdirilməsinə bu cür səy göstəril-

məsi həm "yeni" əxlaqın və demokratik dəyərlərin tələblərinə, həm də müasir cəmiyyətin ehtiyaclarına əsaslanır.

"Kopernik çevrilişinə" qədər geniş yayılmış prinsiplər üzrə, yəni qanun və hüququn dövlət tərəfindən müəyyən olunduğu, yaxud bunlara icazə verildiyi dövrdə formalaşmış totalitar təfəkkürün, ləng də olsa, liberal və demokratik inkişaf forması ilə əvəzlənməsi baş verir. Başqa cür düşündüyünə və ya "vahid" ideyalardan üz döndərdiyinə görə keçmişdə təqiblərə məruz qalan fərd indi sözün ən geniş mənasında azadlıq və öz təhlükəsizliyinə təminat almışdır. Çox da uzaq olmayan 1991-1993-cü illərdə ictimai şüurda üstün yer tutan anarxist meyillərin yerini qanunçuluq və hüquq qaydası tutmuşdur. Dövlətin yeni konsepsiyası insanın "təbii hüquqları" barədə Lokkun üç başlıca prinsipinin – azadlıq, yaşamaq və mülkiyyət hüququ prinsiplərinin dərk edilməsi əsasında qurulmuşdur. 1993-cü ilin iyunundan sonra bu prinsiplər Azərbaycanın siyasi strategiyasının başlıca tərkib hissələri olmuş və Azərbaycan Respublikasının 1995-ci il noyabrın 12-də qəbul edilmiş Konstitusiyasında özünün dəqiq əksini tapmışdır.

Azərbaycan xalqına öz iradəsini sərbəst şəkildə ifadə edərək, hakimiyyət səlahiyyətlərini həyata keçirən ali dövlət orqanları yaratmaq imkanı verən təsisatlar siyasi sistemin əsasını təşkil edir. Bu sistem bütün dövlət təsisatlarını, habelə onların dinamikada qarşılıqlı münasibətlərini, ölkənin ictimai-siyasi həyatında iştirak edən ictimai təşkilatları və siyasi partiyaları əhatə edir.

1993-cü ilin iyunundan sonrakı bütün dövr ərzində Azərbaycanın dövlət siyasəti iki fundamental yanaşma – realizm və pragmatizm üzərində qurulmuşdur. Hər iki yanaşma müstəqil və güclü dövlətçiliyin təmin edilməsinə, geniş sosial zəminə söykənən, fəal və aydın sosial siyasət yeridən unitar, demokratik dövlət qurulmasına yönəldilmişdir.

Həmin sosial siyasətin məqsədi əhalinin yaşayış səviyyəsini yüksəltmək və sabit şəkildə təmin etmək, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını qorumaq və həyata keçirmək, müasir səhiyyə, təhsil, sosial təminat sistemi yaratmaq, yoxsul və aztəminatlı təbəqələrə kömək etmək, sosial münafişələrin qarşısını almaq və bunları həll etməkdir. Son illərin nailiyyətləri – söz azadlığının, vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının, siyasi plüralizmin təmin edilməsi, 1300-dən çox qeyri-hökumət təşkilatının, o cümlədən 30-dan artıq qadın, 80-dən çox gənclər təşkilatının, idman birliklərinin, elmi-tədqiqat mərkəzlərinin, müxtəlif həmkarlar ittifaqlarının, 38 siyasi partiyanın və birliyin azad fəaliyyət göstərməsi, 600-dək kütləvi informasiya vasitəsinin, o cümlədən qəzet və jurnalların, şəbəkə informasiya vasitələrinin fəaliyyət göstərməsi, vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması, milli iqtisadiyyatın sərbəstləşməsinin güclənməsi və iqtisadiyyatın tənəzzülünün qarşısının alınması, cəmiyyətin demokratikləşməsinin təmin olunması iqtidarın hüquqi və demokratik dövlət quruculuğuna yönəldilmiş real və pragmatik siyasətinin birbaşa nəticəsidir.

Lakin bu siyasi və iqtisadi nailiyyətlərdən əvvəl cəmiyyətdə uzun müddət davam edən iqtisadi, sosial, humanitar tənəzzül, fərdin təcrid edilməsi prosesi olmuşdur. Belə şəraitdə Azərbaycanın yeni elitası – öz xalqının və dövlətinin taleyinə və gələcəyinə laqeyd olmayan elitası formalaşmış və legitimləşmişdir.

Müstəqil Azərbaycanın siyasi elitası 1990-cı ilin yanvarından sonra, Sov.İKP MK Siyasi Bürosunun sabiq üzvü və Azərbaycan xalqının siyasi lideri, o vaxt təqiblərə məruz qalın Heydər Əliyev Azərbaycanın Moskvadakı daimi nümayəndəliyinə gələndə formalaşmağa başlamışdır. Yanvar ayı SSRİ-dəki siyasi hakimiyyətin mahiyyəti və xarakterinin daha dərindən dərk edilməsi və Azərbaycan xalqının taleyi üçün

ağrı və kədər hissi keçirən siyasətçilərin yeni nəslinin meydana gəlməsi ayı oldu. Elə bu mürəkkəb keçid dövrü də demokratik dəyərlər, sərbəst iqtisadiyyat, azadlıq və dövlət müstəqilliyi uğrunda mübarizə aparmağa qadir olan müasir milli siyasi elitanın mənəvi və siyasi amalinin formalaşmasının başlanğıcı oldu. Həmin vaxt İlham Əliyev Heydər Əliyevin yanında idi və Dağlıq Qarabağla, habelə erməni separatçılarının ərazi iddiaları ilə bağlı hadisələr zamanı Azərbaycan xalqını satmış SSRİ rəhbərləri ilə onun apardığı mübarizənin bilavasitə şahidi idi. O özünün siyasi yolunu məhz həmin taleyüklü məqamda seçmişdir.

1990-cı ilin yanvar hadisələrindən, Heydər Əliyevin Bakıya qayıtmasından və buradan Naxçıvana getməsindən, vətənpərvər qüvvələrin və xalq kütlələrinin Heydər Əliyevin ətrafında birləşməsindən sonra Yeni Azərbaycan Partiyası siyasi kadrlar mənbəyi oldu. Heydər Əliyevin çox böyük xidməti olan bu təşkilatın – Yeni Azərbaycan Partiyasının hazırda kifayət qədər mürəkkəb daxili strukturu var. Azərbaycanın varlığı uğrunda mübarizənin getdiyi ekstremal şəraitdə yaradılmış bu partiya bir sıra köhnəlmiş təşkilat formalarından imtina edə və 1999-cu ilin noyabrında keçirilmiş birinci qurultayından sonra kifayət qədər səmərəli və çevik strukturu, təcrübə və novatorluğun rəşadətli şəkildə uzlaşdırılmasını, ənənələrin varisliyini və yaşlı nəsillə gənc kadrların bir-birini zənginləşdirən əməkdaşlığını təmin edə bildi. Heydər Əliyev milli siyasi elitanın indiki və gələcəkdəki əsas məqsədini 2001-ci ilin noyabrında Yeni Azərbaycan Partiyasının II qurultayında ifadə etmişdir: "Bizim əsas vəzifəmiz Azərbaycanın dövlət quruculuğudur. Azərbaycanda keçirilən islahatlardır – siyasi, iqtisadi, sosial və başqa islahatlardır. Yeni Azərbaycanı tutduğu yol ilə, demokratiya yolu ilə, bazar iqtisadiyyatı yolu ilə ardıcıl surətdə inkişaf etdirməkdən ibarətdir".

Heydər Əliyev siyasi elitanın bundan sonra da həyata keçirməli olduğu məqsədi və strateji vəzifələri müəyyənləşdirərək, eyni zamanda iqtisadiyyat, sosial-mədəni həyat və xarici siyasət sahələrində əldə edilmiş nailiyyətlərin geniş panoramını açıb göstərmişdir.

Əmək ehtiyatlarından və təbii ehtiyatlardan tam və səmərəli istifadə edilməsi, iqtisadiyyatın struktur baxımından yenidən qurulması və sosial-iqtisadi proseslərin idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi, dünya iqtisadiyyatına ahəngdar integrasiya əsasında xalqın həyat səviyyəsinin maksimum təmin edilməsi Azərbaycanın iqtisadi inkişafının başlıca istiqaməti olmuşdur. Bu konseptual vəzifələrin həllinin əsas vasitəsi iqtisadiyyatın daha da sərbəstləşdirilməsi və özəlləşdirilməsi, iqtisadi tarazlığın bazar mexanizmlərinin inkişaf etdirilməsi, kiçik və orta biznesin üstün artımı, sahibkarlığın bütün formaları üçün əlverişli mühit yaradılmasıdır.

Azərbaycanda uğurlu iqtisadi siyasət iqtisadi inkişafın üç başlıca prinsipi əsasında formalaşmışdır: 1) bazar rəqabəti; 2) iqtisadiyyatın idarə olunmasının bütün sahələrinin (valyuta bazarı, ticarət əlaqələri-münasibətləri, bank-maliyyə bazarı və s.) sərbəstləşdirilməsi; 3) mülkiyyətin bütün formalarının plüralizmi. İqtisadi siyasətin uğurla aparılmasında sənayenin müxtəlif sahələrinə sərmayə qoyuluşunun təmin edilməsi, ölkə əhalisinin alıcılıq qabiliyyətinin yüksəldilməsi və xarici borcların yenidən strukturlaşdırılması mühüm rol oynayır. İqtisadiyyatın bütün bu xüsusiyyətləri güclü dövlət qurmağın səmərəli vasitələrinə çevrilmişdir.

İqtisadi strategiyanın əsasında milli iqtisadiyyatın gələcək xarakteri, qlobal təsərrüfatda onun yeri barədə ictimai üstünlüklərə cavab verən təsəvvürlər dayanırdı. Bu üstünlüklər bazar mexanizminin sərbəst fəaliyyətini təmin edə bilən nəticələrlə uyğun gəlirdi. Azərbaycanın milli iqtisadiy-

yatı insan kapitalının və elmi-texniki tərəqqinin gərəkliyinin üstün yer tutduğu sahələr üçün təmələ, başlanğıc nöqtəsinə çevrilir. İstehsal və insan ehtiyatlarının yenidən qruplaşdırılması bazar iqtisadiyyatı şəraitində böyük səmərə verir və belə strategiya gələcəkdə sənayenin müxtəlif sahələrinin dinamik inkişaf etdirilməsini nəzərdə tutur. Son illərin nailiyyətləri – neft-qaz sənayesinin sabitləşməsi və inkişaf sürətinin artması, sənayenin və aqrar bölmənin inkişafında Neft Fondunun rolunun güclənməsi ölkənin iqtisadi strategiyası barədə yuxarıda göstərilən dəlillərin aşkar sübutudur. Faktlar göstərir ki, 1997-ci ildə neft hasilatının azalma sürəti 0,3 faiz idisə, artıq 1998-ci ildə hasilat tam sabitləşdi, sonrakı illərdə isə aşkar yüksəliş müşahidə olunur. Bunun nəticəsində ölkənin büdcəsi hər il artır, kəsir ehtimalı azalır.

Azərbaycanın iqtisadi uğurlarının qısa təhlili əyani sürətdə göstərir ki, əgər 1991-1995-ci illərdə ümumi daxili məhsul 58 faiz, sənaye məhsulu 67 faiz, kənd təsərrüfatı məhsulu 48 faiz aşağı düşmüşdüsə, 1996-2001-ci illərdə ümumi daxili məhsulun artımı 55 faiz olmuşdur. Son beş il ərzində sənaye məhsulu təxminən 20 faiz, kənd təsərrüfatı məhsulu 40 faiz, mal dövriyyəsi iki dəfə artmışdır. Ölkə SSRİ-nin dağılması və Azərbaycanda 1991-1993-cü illərdəki anarxist meyillərlə şərtlənən tənəzzüldən tədricən çıxır.

1991-1995-ci illərdə sərmayə qoyuluşunun həcmi 43 faiz aşağı düşmüşdüsə, 1996-2001-ci illərdə 4 dəfə artmışdır. 1991-1995-ci illərdə inflyasiyanın səviyyəsi hər il 14-18 dəfə, yəni 1800 faiz artırdısa, 1996-2001-ci illərdə, beş il ərzində inflyasiyanın artım səviyyəsi cəmi 16 faiz olmuşdur. İndi Azərbaycan MDB məkanında yeganə ölkədir ki, artıq 5-6 ildir inflyasiyanın qarşısı alınmışdır.

Dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri sərmayə qoyuluşudur. 1995-2001-ci illərdə iqtisadiyyata 37 trilyon manatdan artıq sərmayə qoyulmuşdur ki, bu da 9

milyard dollardan çoxdur. Özü də bunun 27 trilyon manatı və ya 6 milyard dollardan çoxu, yəni 70 faizi xarici sərmayələrdir. Qalanı isə daxili sərmayələrdir və bu, milli iqtisadiyyatın inkişafı üçün müsbət amildir.

Son illərdə ölkə əhalisinin alıcılıq qabiliyyətinin yüksəldilməsinə xüsusi diqqət yetirilir. 1996-2001-ci illərdə işləyən vətəndaşların orta aylıq əməkhaqqı 4,3 dəfə, pensiyaların orta aylıq məbləği 4 dəfə artmışdır. Hazırda bir işçinin orta aylıq nominal əməkhaqqı 260 min manatdır ki, bu da təxminən 55 ABŞ dollarına bərabərdir. Yaxın keçmişdə, 5-6 il bundan öncə isə bu rəqəm heç 10 dollara da çatmırdı. Bundan əlavə, 2001-ci ilin on ayı ərzində əhalinin pul gəlirləri 10,7 faiz artmışdır. 1990-cı illərin birinci yarısında əhalinin pul gəlirləri inflyasiya nəzərə alınmadan 3 dəfə azalmışdısa, 1996-cı ildən etibarən bu, 3 dəfə çoxalmışdır. Məcburi köçkünlərə verilən yemək pulu təkcə 2000-ci il ərzində 3 dəfə artmışdır.

Azərbaycan dünyanın 120 ölkəsi ilə ticarət edir. 1995-2000-ci illər ərzində ölkənin xarici ticarət dövriyyəsi 2,2 dəfə artmışdır. Hazırda bu göstərici 2,9 milyard ABŞ dolları təşkil edir. O cümlədən ixrac 2,8 dəfə, idxal isə 1,7 dəfə artmışdır. 1995-ci ildə Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsi 1215 milyon ABŞ dolları idisə, artıq 1998-ci ildə bu rəqəm 1683,4 milyon dollara çatmışdı. Bu sahədə hər il əldə olunan tərəqqi Azərbaycanın iqtisadi və sosial inkişaf strategiyasının səmərəli sistemini yaratmağa imkan verir.

Ölkənin iqtisadi inkişafının ən mürəkkəb və vacib problemi büdcədir. Büdcənin ilbəil artması, səhiyyə, təhsil, əhalinin aztəminatlı təbəqələrinə yardım sahələrinə ayrılan büdcə vəsaitinin mərhələlərlə artırılması milli iqtisadi inkişafın üstün siyasətidir. Eyni zamanda, büdcə kəsirinin hər il azalması aşkar iqtisadi tərəqqinin olduğunu, dövlət və şəxsiyyət arasında qarşılıqlı iqtisadi münasibətlərin yeni mərhələsinə ke-

çildiyini göstərir. 1993-1994-cü illərdə dövlət büdcəsinin kəsiri 7-10 faiz idisə, indi bu göstərici 1-1,2 faizdir. 1994-2000-ci illərdə dövlət büdcəsinin gəlirləri 13 dəfə artmışdır. Dövlət büdcəsinin ümumi məbləği 277 milyard manatdan 3,6 trilyon manata çatmışdır. Hazırda Azərbaycanın dövlət büdcəsi 900 milyon ABŞ dollarıdır.

Orta sinfin formalaşmasının vacib amili kimi, son illər milli iqtisadiyyatın sahələri arasında kiçik və orta biznesin inkişafına xüsusi diqqət yetirilir. Orta sinfin olması isə hazırda hakimiyyətin və qeyri-hökumət sektorunun qarşılıqlı fəaliyyəti sayəsində yaradılmaqda olan vətəndaş cəmiyyətinin tərkib hissəsidir. Təbii ki, bu sahədə yaşadığımız dövrün tranzitarlığı ilə şərtlənən və orta sinfin yüksələn xətlə formalaşmasını mürəkkəbləşdirən bir sıra amillər mövcuddur. Lakin iqtisadi yüksəlişin təhlili və iqtisadi mühitin təkmilləşdirilməsi, bürokratik əngəllərin azalması və bürokratiyanı aradan qaldırmaq sahəsində görülən tədbirlər göstərir ki, kiçik və orta biznes üçün, orta sinfin formalaşmasına doğru yüksələn xətlə irəliləyiş üçün əlverişli iqtisadi mühit inkişaf edir.

İndi Azərbaycanda 60 mindən çox kiçik və orta biznes subyekti fəaliyyət göstərir. Orta hesabla əhalinin hər 10 min nəfərinə qeydiyyatdan keçmiş 70 kiçik və orta biznes subyekti düşür. Bunun da nəticəsində kiçik və orta biznes milli iqtisadiyyatın formalaşmasında üstün rol oynamağa başlayır. Məsələn, hazırda ticarətin 39 faizi, kənd təsərrüfatı və balıqçılığın 19 faizi, daşınmaz əmlakla bağlı əməliyyatların 11 faizi, sənayenin 9 faizi, tikintinin 7 faizi və s. kiçik və orta biznesin payına düşür. Son statistika məlumatına görə, kiçik və orta biznes sahəsinə cəlb olunmuş fiziki şəxslərin sayı 101 min nəfərdir.

Bundan əlavə, kiçik və orta biznesin inkişafı üçün son illərdə Sahibkarlığa Milli Yardım Fondu, Kiçik və Orta Sahib-

karlığın İnkişafı Agentliyi və yaradılmaqda olan kiçik və orta biznes subyektlərinin fəaliyyətini təmin edə bilən bir sıra başqa strukturlar təşkil edilmişdir. Bu baxımdan vurğulamaq lazımdır ki, özəl bölmənin inkişafı sahibkarlığın inkişaf etdirilməsinə dair dövlət proqramları arasında xüsusi yer tutur. Məsələn, ÜDM-in tərkibində özəl bölmənin payı 68 faiz, o cümlədən sənayedə 44 faiz, kənd təsərrüfatında 99 faiz, ticarətdə 98 faiz, tikintidə 64 faizdir və s.

Lakin görülmüş işin əhəmiyyətini tam şəkildə dərk etmək üçün ötən illərdə – bu gün müxalifət “liderlərinə” çevrilmiş şəxslərin öz hikkələrini yeritmək cəhdlərinin dövlətin müstəqilliyinin taleyini, xalqın iqtisadi firavanlığını və rifahını təhlükə qarşısında qoyduğu illərdə baş vermiş prosesləri və hadisələri təkrar-təkrar yada salmaq lazımdır. İlham Əliyev 1999-cu ildə, “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanmasının 5-ci il-dönümündəki çıxışında milli iqtisadiyyatın, onun müxtəlif tərkib hissələrinin formalaşmasında, həm yanacaq-istehsal kompleksinin, həm də digər istehsal sahələrinin, o cümlədən aqrar bölmənin rolunun güclənməsində mühüm rol oynamış bu sənədin rəsmi şəkildə imzalanmasından əvvəl baş vermiş bir sıra hadisələri şərh etmişdir. Məlum olduğu kimi, Heydər Əliyev müqavilənin imzalanmaq üçün hazırlanan variantından imtina etməyə məcbur olmuşdu, çünki aydın olmuşdu ki, onun şərtləri Azərbaycanın milli maraqlarına ziddir. İlham Əliyev hadisələrin gedişini belə təsvir edir:

“Özünü “böyük neft mütəxəssisi” kimi qələmə verən Rəsul Quliyev yaranmış vəziyyətdən sui-istifadə edərək, təşəbbüsü öz əlinə aldı. Azərbaycan hökuməti adından Rəsul Quliyev xarici şirkətlərlə danışıqlar aparmaq səlahiyyətini Slovakiya vətəndaşı Marat Manafova həvalə etdi və bunun üçün 1993-cü il iyul ayının 26-da xüsusi mandat imzaladı. Rəsul Quliyev öz şəxsi maraqları naminə ölkənin bütün iqtisadi inkişafının taleyini neft sahəsi ilə heç bir əlaqəsi olma-

yan, neft müqavilələri haqqında elementar təsəvvürü olmayan digər dövlətin vətəndaşına həvalə etdi...

Təsəvvür edin, əgər Manafovun hazırladığı və Rəsul Quliyevlə razılaşdırılmış müqavilənin variantı qəbul edilsəydi, Azərbaycan xalqını nələr gözləyirdi...

Həmin variantda kəşfiyyat dövrü üçün 6 il müəyyən olunmuşdu və bu dövrdə xarici sərmayələrin həcmi cəmi 21 milyon dollar təşkil etməli idi. Müqayisə üçün deyim ki, artıq indi, yəni "Əsrin müqaviləsi"nin imzalanmasından 5 il keçəndən sonra sərmayələrin həcmi 2 milyard dollar təşkil edir. Müqavilənin əvvəlki variantına əsasən, "Çıraq" yatağından neft yalnız 2007-ci ildə, yəni müqavilə imzalandıqdan 13 il sonra hasil olunmalı idi. Biz isə neft hasilatının başlanmasına 1997-ci ildə, daha doğrusu, müqavilə imzalandıqdan 3 il sonra nail ola bildik və bu da "Əsrin müqaviləsi"nin mütləq bir şərti idi. Həmin gündən indiyə qədər "Çıraq" yatağından 5,5 milyon ton neft hasil edilmişdir.

Daha sonra. Müqavilənin əvvəlki variantına əsasən, səmt qazı Azərbaycana bazar qiymətinə satılmalı idi. Biz isə bütün səmt qazının Azərbaycana pulsuz verilməsinə nail olduq. Bu günədək konsorsium tərəfindən 1,2 milyard kubmetr səmt qazı çıxarılmış və Azərbaycana pulsuz verilmişdir.

Belə bir sual ortaya çıxır: məgər Rəsul Quliyev Azərbaycanı hansı uçuruma itələdiyini anlamırdımı? Xeyir, o, bunu çox gözəl başa düşürdü. Lakin onun üçün bunun heç bir əhəmiyyəti yox idi. Onun üçün özünün şəxsi maraqları xalqın maraqlarından üstün idi və bu maraqlar naminə o, ölkənin bütün neft sərvətlərini girov qoymağa hazır idi. Quliyevin göstərişi ilə Manafov xarici neft şirkətlərindən 300 milyon dollar rüşvət ala bilmək üçün onlara belə sərfəli şərtlər təklif etmişdi. Həmin 300 milyon dollar isə, əslində, bonuslar şəklində Azərbaycan Respublikasının xəzinəsinə daxil olmalı idi.

Qeyd etməliyəm ki, xarici neft şirkətləri yüksək ləyaqət göstərərək, bu sövdələşməyə getmədilər və öz dövlətlərinin ölkəmizdəki səfirləri vasitəsilə Azərbaycan Prezidentinə bu barədə məlumat çatdırdılar. Prezident məlumat alan kimi, Manafov tərəfindən aparılan danışıqların davam etdirilməsini qadağan etdi və müqavilə üzrə danışıqların aparılmasını bilavasitə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkətinə tapşırıldı...

Bu beş il ərzində "Əsrin müqaviləsi"nin həyata keçirilməsi nəticəsində əldə olunmuş nailiyyətlər göz qabağındadır. Gələcək haqqında isə təkcə onu qeyd etmək lazımdır ki, 30 il ərzində Azərbaycan "Əsrin müqaviləsi"ndən bütün gəlirin 80 faizini, xarici neft şirkətlərinin hamısı birlikdə isə cəmi 20 faizini götürəcəkdir...

Biz dərk edirdik ki, Azərbaycanın real müstəqilliyi yalnız iqtisadi inkişaf, xarici sərmayələrin cəlb edilməsi, ölkənin iqtisadi böhrandan çıxması şəraitində təmin oluna bilər... Biz artıq 19 neft müqaviləsi imzalamışıq və strateji yolumuzun bu istiqamətdə davam etdirilməsində bizə heç kim mane ola bilməz".

1994-cü ilin sentyabrında Prezident Heydər Əliyev tərəfindən "Əsrin müqaviləsi"nin imzalanması ilə həyata keçirilməyə başlayan uğurlu neft strategiyası Azərbaycana beynəlxalq neft şirkətləri ilə bağlanmış 21 müqaviləni, 6 milyard dollar miqdarında sərmayələri, ölkənin 1994-cü ildə 10 milyon dollar olan valyuta ehtiyatının 2001-ci ildə 1 milyard dollara çatdırılmasını, 360 milyon dollar vəsaiti olan Neft Fondunun yaradılmasını təmin etdi. Milli neft strategiyası Azərbaycanın bir çox iqtisadi və maliyyə strukturlarına daxil olmasına, o cümlədən Dünya Ticarət Təşkilatına üzv qəbul edilməsinin mümkünlüyünə, kənd təsərrüfatı da daxil olmaqla, milli iqtisadiyyatın təkmilləşdirilməsinə dair kompleks strateji tədbirlərin həyata keçirilməsinə, orta sinfin for-

malaşmasının başlıca vəsiləsi kimi kiçik və orta biznesin rolunun güclənməsinə, tənəzzülün azalmasına, inflyasiyanın aşağı düşməsinə və dövlətlərarası iqtisadi münasibətlərdə bərabər tərəfdaş kimi ölkəmizin imicinin yüksəlməsinə təminat yaratdı.

İstər regional miqyasda, istərsə də ümumdünya kontekstində Azərbaycanın siyasi və iqtisadi vəziyyətinin təhlili və şərhı formalaşmış sabit siyasi xəttin və mərhələli iqtisadi yüksəlişin olduğunu göstərir. Lakin təəssüf ki, Azərbaycanda heç də bütün siyasi qüvvələr görülmüş işi, bunun nəticəsində möhkəm siyasi sabitliyin bərqərar olmasını, büdcənin artmasını, milli iqtisadiyyatın sərbəstləşməsinə, əhəlinin sosial müdafiəsinin sabit şəkildə güclənməsinin təmin olunmasını, yeni solumun formalaşmasını obyektiv şəkildə qiymətləndirmirlər. Dövlətin istər siyasət, istərsə də iqtisadiyyat sahəsindəki işinin mahiyyəti ayrı-ayrı qrupların maraqlarının təmin olunmasına yönəldilmiş ötəri proqramların qəbul edilməsi və həyata keçirilməsindən ibarət ola bilməz. Mərhələli və çoxcəhətli yanaşma olmalıdır. Həyata keçirilən siyasətin təkə indi deyil, gələcəkdə də uğuru məhz bundadır.

MÜXALİFƏT

Artıq Azərbaycan prinsipə dünyada yeni vəziyyətdədir. Ölkəmizin daxili və xarici konteksti, əslində, tarazlaşdırılmışdır. Buna görə də elə görünürdü ki, bu cür vəziyyət dünyayönümlü siyasi qüvvələr sisteminin – Avropa, Qərb anlamında normal partiya sisteminədək inkişaf edə biləcək sistemin formalaşmasına gətirib çıxarmalı idi. Amma təəssüf ki, belə olmadı. Lap əvvəldən bizdə bolşevizm ünsürləri olan daxiliyönümlü partiyalar strukturu yarandı. Odur ki, Azərbaycanda iqtidarla müxalifətin qarşılıqlı əlaqəsi məsələsi öz aktuallığını saxlayır.

Azərbaycanda açıq müxalifət 1987-ci ildə formalaşmağa başlamışdır. O, özünü əvvəlcə müxtəlif dərnəklərdə göstərdi, sonra isə Dağlıq Qarabağ ətrafındakı hadisələrlə əlaqədar meydanlara çıxaraq, xalq hərəkətinə qatıldı. Başlanğıc mərhələdə müxalifətin hərəkətləri antisistem xarakteri daşıyırdı. Müxalifətin çağırışları və hərəkətləri artıq sonralar, 1990-cı ilin yanvarında sovet qoşunlarının Bakıya yeridilməsindən sonra antikommunist, antisovet xarakteri almağa başladı.

Müstəqilliyin əldə edilməsi və Azərbaycanda dünyəvi, demokratik dövlət quruculuğu başlanması cəmiyyətlə dövlət arasında qarşılıqlı münasibətlərin təkmilləşməsinə kömək edən iqtidar-müxalifət horizontalının yaranmasına gətirib çıxardı. Ona görə də əgər ölkənin ötən dövrdəki uğurlarını qeyd etmək lazım gələrsə, bunu vurğulamaq ədalətli olar ki, cəmiyyətimiz gənc müstəqil dövlətin inkişafının heç bir istiqamətində siyasi sahədəki qədər nəzərəcarpacaq nəticələr qazanmamışdır.

Lakin bütün bunlarla yanaşı, qəribə də olsa, demokratik dəyərlərin geniş inkişafı, siyasi plüralizm cəmiyyətin sıx birləşməsi, Qərb tipli siyasi partiyaların formalaşması amillərinə, vətəndaş konsensusunun təminatına çevrilmədi. Siyasi mədəniyyətin, realizmin, respublika üçün taleyüklü problemlərin həllində konstruktiv mövqelərin, hakimiyyət orqanları ilə yaradıcı dialoqa getmək bacarığının olmaması "milli müxalifət" in həlledilməz probleminə çevrildi. Hakimiyyət uğrunda mübarizə və partiya liderlərinin şəxsi iddiaları, regional eqoizm və tayfa eqoizmi sivil siyasi rəqabətin məzmunu və xarakterini kölgədə qoydu. Şəxsi hakimiyyət və təsir uğrunda qızğın mübarizədə ümummilli mənafeələr, verilmiş şəxsi bəyanatlar və təəccüblü də olsa, hətta tarixin dərsləri unuduldu. "Milli müxalifət" fraksiyalararası mübarizəyə çox uymuşdur, onun baxışlarının, liderlərinin ideyalarının təkamülü real, dinamik şəkildə dəyişən həyatdan, iqtidarın daxili

və xarici siyasətdə nail olduğu müsbət dəyişikliklərdən kəskin şəkildə geri qalır. Konstruktivliyin olmaması, radikalizm, cəmiyyətdə süni surətdə gərginlik yaratmaq cəhdləri AXCP, Müsavat, AMİP və ADP rəhbərliyindəki böhranın, onların liderlərinin imicinin kəskin şəkildə aşağı düşməsinin, partiya üzvlərinin siyasi fəallığının süstlüyünün bəlkə də əsas amilləridir. Bir sözlə, siyasi müxalifətin vəziyyəti "hərc-mərclik və tərəddüdlük" kimi səciyyələnir. Bütün bu vəziyyət təşkilati yenidənqurmanın və ideoloji platformanın təzələnməsinin, həyatın reallıqları ilə hesablaşacaq yeni lider axtarışının zəruriliyini şərtləndirir.

Cəmiyyət daim tərəqqi edən, durğunluğa dözməyən və rasional dəyişikliklərə can atan dinamik amildir. O dəyişir və onunla yanaşı siyasi mübarizə forması, təfəkkür və reallıqların qavranılması da dəyişir. Yeni cəmiyyət məsuliyyətsiz, ifrat radikalizmi, yalançı inqilabi ritorikanı qəbul etmir, aydın məqsəd daşımayan mitinq ideyaları yeni nəslə yaddır. Bu amillər özünün dünyaduyumunu, dünyagörüşünü və baxışlarını dəyişdirə və təkmilləşdirə bilməyən köhnə "milli" müxalifətin fəaliyyətinin perspektivsizliyini səciyyələndirir. Bu müxalifətin fəaliyyəti hələ də cəmiyyətdəki əhvali-ruhiyyə ilə hesablaşmağı qətiyyənlə istəməməklə məhdudlaşır. İndiki əsas müxalifət liderlərinin hakimiyyətdən uzaqlaşdırıldığı illər çox güman ki, xüyalardan, özlərinin siyasi səhvlərindən, siyasi naşılığından əl çəkmək dövrü, ibrət götürmək və kamil dövlət təfəkkürünün formalaşması dövrü olmamışdır.

Müxalifətin böhranı elə bir dərin prosesə çevrilmişdir ki, hazırda nəinki möhkəm müxalifət alyansı və ya blokunun yaradılması, həm də daxili münaqişələrin aradan qaldırılması mexanizmini təsəvvürə gətirmək çətindir. Belə vəziyyət bu və ya digər liderin müxalifətin vahid lideri ola bilməsinin mümkünliyünü, bir növ şübhə altına alır. Müxalifət mühitinin qeyri-adekvat dəyişkənliyi, dostların rəqiblərlə əvəzlən-

məsi və rəqiblərin barışması prosesi "milli müxalifət" in mahiyyətini, onun yetişmədiyini, habelə perspektivin olmaması üzündən çaşqınlıq keçirdiyini göstərir. AMİP-in, AXCP-nin, Müsavatın və digər partiyaların daxilindəki parçalanma, ardı-arası kəsilməyən siyasi çəkişmələr, hay-küylü qarşılıqlı ifşalar belə bir tezisi bir daha təsdiqləyir ki, Azərbaycandakı müxalifət müxtəlifdir, amorfudur, strukturlaşmamışdır və kəskin böhran keçirir. Müxalif partiya elitalarının hədsiz hikkə və iddiaları yeniliklərə, siyasi rəqabətə və partiyadaxili fəaliyyətin təşkilinə rəasional yanaşmağa mane olur.

Qeyd etmək lazım gəlir ki, müxalifətin daxilindəki bu qeyri-sabitlik vəziyyəti hər an müxalifətin özü və ümumən, cəmiyyət üçün idarəolunmaz reaksiyaya çevrilə bilər. Təbii ki, əgər bu vəziyyət özünü təmizləməyə, müxalifət meydanının seleksiyasına, onun təzələnməsinə və Avropa demokratiyası standartlarına yaxınlaşmasına xidmət edərsə, bu, yeni milli siyasi məkanın formalaşmasının müsbət amili olar. Lakin hadisələrin inkişafı başqa meyil alarsa, müxalifətin daxilindəki siyasi çəkişmələr dağıdıcı mexanizmi hərəkətə gətirən qüvvəyə çevriləcək və bu, demokratik cəmiyyət quruculuğu üçün son dərəcə arzu edilməz hal olacaqdır.

Azərbaycanda müxalifət hərəkatının tarixinə qısa bir baxış, son illərin müşahidələri göstərir ki, "milli" müxalifət siyasətin, əsasən, münəqişəli tərzdə təfsirinə tərəfdardır. O, "nə qədər pisdirsə, mənim üçün bir o qədər yaxşıdır" və ya "bulanmış suda balıq tutmaq daha asandır" prinsipi ilə hərəkət edir. Gördüyümüz kimi, qrup mənafeləri ümummilli mənafeərdən daim üstün tutulur. Halbuki, dünya təcrübəsi göstərir ki, hakimiyyətin və siyasətin münəqişəli tərzdə təfsiri olduqca təhlükəlidir. Məhz bu, istər ölkənin daxilində, istərsə də onun hüdudlarından kənarda daimi mübarizənin ideya əsasını yaradır, xalqın qüvvələrini tükəndirir, insan ehtiyatlarının və maddi ehtiyatların itkisinə səbəb olur.

Partiya quruculuğu tarixinin şərhı məsələsində Fransanın təcrübəsi önəmlıdır. Əgər Şarl de Qollun dövründə Fransada – müharibədən yenı cə çıxmış, yenı və güclü dövlət quruculuğuna başlamış ölkədə müxalifətdən savay ı heç nə yox idisə, dövlət isə ancaq dövlət başçısının nüfuzu sayəsində yaşayırdısa, 20 ildən sonra ölkədə möhkəm siyasi konsensus təşəkkül tapdı və “sağlar–sollar” bipolyar siyasi məkanı yarandı. Avropanın əksər inkişaf etmiş ölkələri də bu cür inkişaf yolu keçmişlər. İctimai şüurun bu cür inkişafına əyani nümunəni Türkiyədə də müşahidə etmək olar. Son 20 ildə burada tamam müxtəlif məsləkli siyasi qüvvələrin iştirak ı ilə siyasi məkan formalaşmışdır. Özü də siyasi sistemin sabit olduğı ölkələrdə hakimiyyətin varisliyi dövlətin və cəmiyyətin yaşarılığının zəruri atributu kimi şərh olunur. Mustafa Kamal Atatürk güclü, demokratik və dünyəvi dövlət quraraq hakimiyyətin varisliyini təmin etmişdir.

Heydər Əliyev bu gün Azərbaycanda nəinki vətəndaş cəmiyyətinə və sərbəst iqtisadiyyata malik olan müstəqil, sivilizasiyal ı və demokratik dövlət qurulması üçün bünövrə, həm də gələcəkdə konstruktiv müxalifətin varlığı təqdirində daha səmərəli olacaq partiya ənənəsinin əsasını qoymuşdur. Siyasi plüralizm, sərbəst iqtisadiyyat və cəmiyyətin öz siyasi liderini azad şəkildə seçməsi üçün daha əlverişli şərait yaratmış Heydər Əliyev hakimiyyətinin varisliyinin mahiyyəti, bax, bundadır. Bu, tarixi sərvət və misilsiz irsdir, Azərbaycan xalq ı bunları qorumalı və inkişaf etdirməli, nəşildən–nəslə ötürməlidir.

Müstəqil Azərbaycanın onillik təcrübəsi göstərir ki, ölkənin dövlətdaxili həyatının təşkili məsələsinə müxtəlif cür yanaşma keçmişdə qalmamışdır. Bu, siyasi həyatın bir-birinə qarşı duran başlanğıclarında – indiki hakim strukturlarla təmsil olunmuş integrativ başlanğıcda və müxtəlif müxalif siyasi qrup və partiyaların mənafeələrinin qorunmasından ibarət

olan fərqləndirici başlanğıcda öz ifadəsini yenə də tapır. Hərçənd, bir çox müxalifət partiyalarının proqram müddəalarını və seçki platformalarını təfərrüatı ilə araşdırsaq, həm dövlətin xarici siyasət strategiyasının müəyyənləşdirilməsinə, həm də cəmiyyətimizin siyasi və sosial-iqtisadi sahələrinin yenidən qurulmasına aid prinsipial məsələlərdə ciddi fikir ayrılıqları görmərik. Ola bilsin, heyrətamiz fenomendir, lakin bu, ilk baxışdan belədir.

Bir çox dövlətlərdə iqtidar və müxalifət prinsipial ideoloji rəqiblərdir. Bu mənada Azərbaycan, sanki, istisna olmamalıdır. Amma, məsələn, iqtidarla müxalifətin mövqelərinin istər nəzəriyyədə, istərsə də təcrübədə müxtəlif olduğu Rusiyadan fərqli olaraq, Azərbaycanda ölkənin ictimai-siyasi və iqtisadi quruluşunun köklü, qnoseoloji məsələlərində cəmiyyətin inkişafı probleminə iqtidarın və müxalifətin baxışları bir çox cəhətdən uyğun gəlir. Müxalifət partiyalarının əksəriyyəti proqram və nizamnamələrində siyasət sahəsində müstəqil, demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət quruculuğu xəttinə tərəfdar olduqlarını bəyan edir. Bəzi müxalifət liderlərinin bu və ya digər regional dövlətin xeyrinə populist bəyanatlarını çıxmaq şərtilə, xarici siyasətdə beynəlxalq hüquq normaları və prinsiplərinə, qarşılıqlı surətdə əməkdaşlığa, mehriban qonşuluğa və tarazlı xarici siyasətə əməl etmək istəyi, əsasən, üstünlük təşkil edir. Daxili çəkişmələr nəticəsində pərakəndə düşmüş *"milli"* müxalifət (*hərçənd, ümumi, vahid məqsədi, ideya və baxışları olmadığına, habelə liderlərin iddialı mövqeləri üzündən daxili qarşıdurma daim gücləndiyinə görə, Azərbaycanda müxalifəti vahid "milli" termini ilə adlandırmaq çətinidir*), parlamentdə təmsil olunmuş bəzi partiyalar nadir istisna təşkil etməklə, iqtisadiyyat sahəsində hələ heç vaxt milli iqtisadiyyatı sərbəstləşdirməyin metodları və formalarını necə təsəvvür etməsi barədə konkret təkliflərlə çıxış etməmişdir. Lakin hər halda, torpaq üzərində xüsusi mülkiy-

yətin tətbiqi, iqtisadiyyatın özəlləşdirilməsi və dövlətsizləşdirilməsi yolu ilə əsaslı bazar islahatları xətti yeridilməsinə səy göstərmək barədə bəyanatlar müxalifətin proqramlarında öz ifadəsini tapır. Mədəniyyət sahəsində -- milli özünüdərkən və özünü identikləşdirmənin hər vasitə ilə inkişaf etdirilməsi, Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi hər yerdə tətbiqi və sair. Hərbi sahədə – ölkənin ərazi bütövlüyünün bərpası, milli silahlı qüvvələrin möhkəmləndirilməsi və sair. Belə misalların sayı çoxdur. Azərbaycanın son illərdəki nailiyyətləri göstərir ki, iqtidarın həll etmədiyi və ya həll etmək niyyətində olmadığı taleyüklü problemlər yoxdur. Müxalifət çox yaxşı görür ki, yuxarıda sadalanan bütün proqram məqsədləri və müddəaları dövlətin daxili və xarici siyasətində öz təcəssümünü taparaq uğurla həyata keçirilir. Görünür, məsələnin mahiyyəti bunda deyil, məhz ondadır ki, "milli" müxalifət obyektiv və subyektiv amillər üzündən öz "çoxluğunu" yaratmağa və bununla da müxalif siyasi xəttin varisliyini təmin etməyə müvəffəq olmamışdır.

Bütün əsas müxalif siyasi birliklər və onların satellitləri – minipartiyalar yalnız öz rəhbərlərinin konkret eqosentrik maraqlarının gerçəkləşməsinə yönəldilmiş şəxsi iddialı niyyətlərini ifadə edirlər. Bu təşkilatların strukturu insan qrupunun vahid məqsəd, ideya və dünyagörüşü ətrafında sabitləşmiş siyasi birliyinin strukturuna çox az oxşayır. Üstəlik, təəssüflə vurğulamaq lazım gəlir ki, Azərbaycanda müxaliflik prinsipi bir dövlət quruculuğu prinsiplərinin, siyasi baxışların, ideyaların, digər prinsiplərə, baxışlara və ideyalara qarşı qoyulması üsulu kimi, yaxud da hakim elitaya, dövlət-iqtidar strukturlarına onların nöqsanlarını göstərmək, öz rəqiblərinin "nəfəsini" duymağa məcbur etmək cəhdi kimi başa düşülmür. Siyasi gerçəkliyə uyğunlaşmayan və adaptasiya olunmayan, hakim elitanın siyasi fəaliyyətinin ümumi faktlarını və nəticələrini dərk edə bilməyən müxalifət liderləri siyasi-iqtisadi

xəttin əleyhinə deyil, konkret olaraq və yalnız Prezident Heydər Əliyevin və onun komandası üzvlərinin əleyhinə çıxış edirlər.

Radikal müxalifət zamanla ayaqlaşmaq istəmir və ya bacarmır, yenə də mitinqləri, küçə yürüşlərini hakimiyyətlə mübarizənin əsas metodu hesab edir. Ciddi analitiklərin fikrinə isə, küçələrin meydana gətirdiyi siyasətçilərin zamanəsi keçmişdə qalmışdır. Bu gün siyasətə ölkənin sürətlə inkişafına, siyasi, sosial-iqtisadi və digər problemlərin həllinə dair alternativ proqramlar təklif etməyə qadir olan realist intellektuallar, pragmatiklər gərəkdir.

Siyasi hadisələrin qiymətləndirilməsində səriştəsizlik, naşılıq, müəyyən partiya və onun üzvləri tərəfindən siyasi ideyaların, baxışların, konsepsiyaların, proqramların mənim-sənilməsinin səviyyəsini səciyyələndirən siyasi mədəniyyətin olmaması və cəmiyyətin bu cür müxalifəti qəbul etmə səviyyəsinin aşağı olması göstərir ki, tezliklə müxalifətin elə öz daxilində yeni, konstruktiv müxalifət mühitinin formalaşması prosesi başlanacaqdır.

"Milli" müxalifətin liderləri nə kimi parlaq dona girsələr də, artıq onların dövrünü ötürüb keçmişdir. Bu, danılmaz faktıdır. Onlar əllərindən gələni etmişlər. Müxalifətdaxili proseslər göstərir ki, onlar yeni, müsbət, rəşional düşüncə qabiliyyətinə qadir deyillər. Onların siyasi səhnədən getməsi özünü həm də ona görə doğruldur ki, elektorat hakimiyyətin eyni opponətlərini görməkdən və dinləməkdən yorulmuşdur. Reallıqlar göstərir ki, müxalifət liderlərinin "köhnə qvardiyası"nı oyun qaydalarını sivilizasiyalı müxalifət kontekstində mənim-səyə bilmiş yeni gənclərlə əvəz etməyin vaxtı gəlib çatmışdır. Sonuncular dərk edirlər ki, müxalifət öz prinsiplərinin, ideologiya və proqramlarının bərqərar olunması ilə, əqidə və görüşlərinin, cəmiyyətin yenidən qurulması planının iflası ilə, amansız siyasi uğursuzluqla bağlı olan öz "tarix"i mərhələ-

sini başa vurmuşdur. İndi sağlam düşüncələr və hərəkətlər, keçmişdən ibrət götürmək, müsbət təcrübəni zərrə-zərrə toplamaq və tərəqqi və sabitliyin təminatı vətəndaş konsensusu olan demokratik cəmiyyətin tərkib hissəsi kimi, ruhu və məzmunu etibarilə əsl demokratik müxalifət məkanı yaratmaq mərhələsi gəlib çatmışdır.

Ədalət naminə demək lazımdır ki, 1987-1988-ci illərdən başlayaraq müxalifətin gördüyü işlərin heç də hamısı tənqid və ya mühakimə edilməməlidir. Müxalifətin başlıca xidməti bundadır ki, ölkənin taleyi üçün böhranlı dövrlərdə o, xalqın arzu və istəklərini ifadə edirdi. Heç də həmişə uğurla və bacarıqla olmasa da, müxalifət Sov.İKP MK rəhbərliyinin satqın, ədalətsiz siyasətinin doğurduğu xalq hiddətini və qəzəbini lazımi məcraya yönəltdir, xalq hərəkətinə mühüm impuls verirdi.

Müxalifətin təqsiri deyil ki, o, zamanın reallığını və tələblərini dərk edə bilmədi, intəhasız romantizm gerçəkliyin özündən daha çox cazibədar oldu. Cəmiyyətin özü kimi, müxalifət də bizim hamımızın çıxdığı siyasi sistemin yetirməsi idi. Sadəcə olaraq, bəziləri realist və pragmatik idi, digərləri emosional hisslərin, gənclik enerjisinin, onları bu günədək tərk etməyən romantik idealizmin əsiri oldular.

Beləliklə, müxalifətin "köhnə qvardiya"sının səhnədən çıxıb getməsi cəmiyyətin və zamanın tələbi kimi, ölkənin siyasi strukturu üçün öz siyasi məkanını təkmilləşdirmək zərurəti kimi təsəvvür edilir; elə bir məkan kimi ki, burada müxalif fikir vertikalı cəmiyyətin ümumi, vahid məqsədi – müstəqil Azərbaycanın möhkəmlənməsi və tərəqqisi naminə sıx birləşməsi şüarı üzərində cəmləşdiriləcəkdir.

1993-cü ilin iyunundan bəri ötən dövr ərzində milli siyasət özünün əsas komponentini – sabit hakimiyyət strukturunu və opponent strukturlar üçün əlverişli şəraiti formalaşdırmışdır. Konstruktivliyin olmaması təshihə ehtiyac duyan

"milli müxalifət" in bəlasıdır. Onun təşhihi isə heç də təkcə iqtidarın, hakim siyasi elitanın işi deyildir. Bu, bütün cəmiyyətin, bugünkü "milli müxalifət" in mahiyyətini münaqişə tərzində anlamaqdan əl çəkməyə qadir olan ictimai tərəqqinin əsas katalizatorunun problemi.

Məlumdur ki, siyasətin integrasiya funksiyası cəmiyyətdəki münaqişələri görən, amma onları dərinləşdirməyən, əksinə, əməkdaşlıq naminə kompromisləri mümkün edən hansısa bir zəmin axtaran dövlət xadiminin fəaliyyətində daha parlaq şəkildə təzahür edir. Əks taktika seçən siyasətçilər ən çox ona iddia edirlər ki, başlıcası onların partiya maraqlarıdır. Buna görə də partiya maraqlarını həm ümummilli maraqlara, həm də başqa partiyaların maraqlarına qarşı qoyurlar. Heydər Əliyevin isə bütün fəaliyyəti belə bir sadə həqiqəti təsdiq edir ki, hakimiyyətin mövcud ziddiyyətləri aradan qaldıran, cəmiyyətdə vəziyyəti sabitləşdirən və millətin ehtiyatlarını səfərbərliyə alan, elitaların və ümumən, cəmiyyətin siyasi tarazlığını bərpa edən optimal forması tapıldıqda siyasi uğur qazanmaq mümkündür.

YENİ DÖVRÜN SİYASƏTÇİSİ

Sosial psixologiyada yaxşı məlum olan bir effekt var, peşəkarlar bunu məqsədin dəyişdirilməsi adlandırırlar. Məqsəd tamamilə aydın formalaşdırılmış və qoyulmuşdur. Bu, prezident seçkiləridir. Lakin bir sıra müxalif partiyalara bu məqsədi başqası ilə dəyişdirmək və meydana yeni "fenomen" çıxarmaq çox əlverişlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, "məqsədin dəyişdirilməsi" nə dair hərəkətlərin bir qismi axır vaxtlar "Heydər Əliyevdən sonrakı" dövrdə İlham Əliyevin roluna dair çoxsaylı yazıların dərc olunmasında öz əksini tapır. Özü də hakim

dairələrin nümayəndələri və müxalifətin təmsilçiləri bu məsələni eyni dərəcədə fəal müzakirə edirlər. Hərçənd, hətta siyasətdə təcrübəsi olmayan adama da aydındır ki, müxtəlif adamlar məhz bu problemi gündəliyə çıxarmaqda müxtəlif məqsədlər güdürlər.

İlham Əliyevin ünvanına bu cür siyasi ritorika cəhdlərinin səbəbləri az deyildir. Yeni Azərbaycan Partiyası 2000-ci ilin noyabrındakı parlament seçkilərində öz partiya siyahısı ilə bəyan etdi ki, bu gün onun sədri ilə yanaşı, olduqca böyük potensiala, siyasi iradəyə və xarizmaya malik gənc, seçki siyahısına başçılıq etməyə qadir lideri də var. Həqiqətən də, seçkilər göstərdi ki, YAP-ın bütün seçkiqabağı kampaniyası İlham Əliyevin fəal iştirakı ilə keçmişdir. Məhz bu amil nümayiş etdirdi ki, siyasi həyatda müxtəlif maraqlarla birləşmiş çoxsaylı qruplar İlham Əliyevin ətrafında sıx birləşə bilər və birləşmək istəyirlər.

Seçkiqabağı partiya təbliğatının gedişi İlham Əliyevin siyasi davranış tipinə tabe edilmişdi. Onun fəaliyyətinin güclü cəhəti məhz insanları sıx birləşdirməyə və onların enerjisini cəmləşdirməyə, bu enerjini müəyyən hərəkət formalarına yönəltməyə bacarmasında idi. İlham Əliyev bu və ya digər siyasi hərəkətin səmərəliliyini həmin hərəkətin məqsəd və prinsiplərinin mənimsənilməsi dərəcəsi ilə qiymətləndirirdi. Bununla bərabər o, nümayiş etdirirdi ki, verdiyi vədlərin əməli işlərdə təcəssümünü tapmaq dərəcəsi olduqca yüksəkdir.

Bir tərəfdən, siyasi liderlik xüsusiyyətləri nümayiş etdirirdi, digər tərəfdən isə, siyasi davranış üslubu milli siyasi əks-elitanın bir çox nümayəndələrinin stereotiplərindən o qədər uzaq idi ki, istər-istəməz ənənə ilə yenilikçiliyin, Azərbaycan mentallığının bütün incəliklərini bilməyin həm sosial-iqtisadi inkişaf, həm də global strateji planlaşdırma problemlərini eyni dərəcədə qavramağa və həll etməyə qadir olan iste-

dadlı şəxsiyyətin geniş dünyagörüşü ilə son dərəcə uğurlu sintezi, uzlaşması haqqında fikir doğurdu.

Qeyd etmək düzgün olardı ki, İlham Əliyevin siyasi, iqtisadi və mədəni görüşlərinin formalaşmasına heç də tək-cə ailə tərbiyəsi təsir göstərməmişdir. Görünür, burada onun şəxsi keyfiyyətləri, intellekti, ümumi mədəniyyəti, təvazökarlığı, şüurlu həyatı boyu topladığı bütün qiymətli və müsbət nə varsa hamısını faydalı şəkildə sintezləşdirmək bacarığı mühüm rol oynamışdır. Təsadüfi deyil ki, Prezident Heydər Əliyevdən savayı, başqa heç bir siyasətçinin qısa müddət ərzində İlham Əliyevin nail olduğu qədər belə geniş, kütləvi sosial bazası yoxdur. Onun sosial bazasının coğrafi və yaş həddi yoxdur, o, bütün yaşlardan və ölkənin bütün bölgələrindən olan nümayəndələri öz ətrafında birləşdirən nadir bir siyasətçidir.

SSRİ-nin nüfuzlu, ən yaxşı ali məktəblərindən birində – Moskva Dövlət Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutunda aldığı təhsil, namizədlik dissertasiyası müdafiə etməsi, həmin institutda müəllimlik fəaliyyəti, neft sektorunda iş, partiya fəaliyyəti, Milli Olimpiya Komitəsində və Avropa Şurasında iş və sair İlham Əliyevin sanballı siyasi aktivinin əsasını təşkil edir. Milli Olimpiya Komitəsində işlədiyi dövrdə özünün təşkilatçılıq bacarığı, beynəlxalq strukturlarla iş təcrübəsi sayəsində İlham Əliyev Azərbaycan idmanında olimpiya çempionları kimi həsədaparılmalı simaların meydana gəlməsinə nail olmuşdur. Dağlıq Qarabağ ərazisindən narkotiklərin yayılması və istehsalı, terrorçuluq bazalarının yerləşdirilməsi və nüvə tullantılarının basdırılması üçün istifadə olunduğunu Avropa Şurasının Parlament Assambleyasında ilk dəfə məhz İlham Əliyev qaldırmış və bununla da, bəzən “ikili standartlar” prinsipini rəhbər tutan dünya ictimaiyyətinin və beynəlxalq qurumların diqqətini Dağlıq Qarabağın və ona bitişik yeddi

rayonun Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğal məsələsinə bir daha cəlb etmişdir.

Azərbaycan parlamentinin Avropa Şurası Parlament Assambleyasındakı nümayəndə heyətinin, – buraya həm Yeni Azərbaycan Partiyasını və bitərəfləri təmsil edən deputatlar, həm də müxalifət partiyalarından olan deputatlar daxildir, – fəaliyyəti göstərdi ki, İlham Əliyev ümummilli mənafehlərin təmin edilməsi mənasına qısa müddət ərzində bütün heyəti sıx birləşdirə və mühüm uğurlar qazana bilmişdir. Burada məsələ heç də təkəcə Azərbaycanın parlament qrupunun fəallığında deyil, məhz ondadır ki, milli xarici siyasət faydalı ideoloji çalarlar almağa başlamışdır. Əgər bu gün milli xarici siyasət Prezident Heydər Əliyevin fəaliyyətinə və təşəbbüslərinə əsaslanırsa, indi aydın olur ki, ona dəstək kimi, İlham Əliyevin simasında milli mənafehləri beynəlxalq aləmdə fəal irəlilətmək üçün səfərbər olmağa hazır yeni qüvvə formalaşır. Ötən illər göstərmişdir ki, realizm və pragmatizm bünövrəsi 1993-cü ilin ortalarında qoyulmuş milli xarici siyasətin əsas prinsipləridir.

Lakin Azərbaycan müxalifəti İlham Əliyevin fəaliyyətini bir qədər başqa cür qiymətləndirir. Müxalifət, terminləri və məfhumları sofistcəsinə, ustalıqla dolaşdıraraq, məhz özünün qəsdən ortaya atdığı diskussiyanı siyasi və hüquqi məkandan emosional məkana keçirir. Qondarma varislik konsepsiyasını və ya planını, "Əliyevdən sonrakı Azərbaycan problemi"ni məhz onların mətbuatı şişirdib yaymağa başlamışdır. Bu mövzuya toxunmaq əxlaq qaydalarına o qədər uyğun olmasa da, fakt faktlığında qalır: hansısa "iks saati" barədə, Heydər Əliyevin Azərbaycanda "hakimiyyətin genetik şəkildə təhvil verilməsi" ssenarisini həyata keçirmək "niyyəti" barədə, Heydər Əliyevdən sonra dövlətin başında kimin duracağı və gələcəkdə ölkənin siyasi Olimpinin necə olacağı

barədə məsələ müxalifət sıralarında canfəşanlıqla müzakirə edilir.

Özü də müxalif partiya liderlərinin bütün yazılarında, çıxışlarında hakimiyyətin verilməsinin Azərbaycan Konstitusiyasında öz əksini tapmış demokratik prinsipləri tamamilə inkar olunur, cəmiyyətə belə bir fikir təlqin etməyə cəhd göstərilir ki, guya Azərbaycanda hakimiyyətin verilməsinin qeyri-qanuni mexanizmini gerçəkləşdirmək nəzərdə tutulur.

Təəccüblənməyə dəyməz, çünki hazırda aparılan siyasətin təshihinə və ya siyasi xəttin təzələnməsinə dair hansısa proqramların gerçəkləşdirilməsi onların məqsədlərinə daxil deyildir, əksinə, milli inkişaf strategiyasının mövcud üstünlüklərinə məhəl qoymayaraq, yeni siyasi sistem yaradılmasından, dövlət quruculuğu prosesinə təzədən başlamaq niyyətindən söhbət gedir. "İks saati" ətrafında gedən bədnam söhbətlər müxalifətin yenidən, ən güclü olan kəs meydanı tərk edəcəyi halda "hakimiyyət oyunu"na başlamaq arzusunda olduğunu göstərir. Bu və ya digər dövlət quruluşunun əhalinin əksəriyyəti tərəfindən qəbul olunmasını nəzərdə tutan demokratik dövlətçilik prinsipi hamıya məlumdur. Bu prinsiplərə, norma və qaydalara məhəl qoymayan, konstruktivizm çərçivəsindən kənara çıxan, yaradıcı inkişafa, milli mənafeələrə və tərəqqiyə qarşı çıxan partiyalar müxalifət partiyaları adlana bilməzlər. Onları "antixalq" partiyaları olmasa da, "antisistem" partiyaları adlandırmaq olar. Ancaq təəssüf ki, Azərbaycanın siyasi məkanında bir çox müxalifət liderləri özlərini və partiyalarını yeganə və tam həqiqətin daşıyıcıları hesab edirlər.

Belə siyasi nihilizmin öz tarixi kökləri var. Xatırlayaq ki, bütün 1992-ci il ərzində Azərbaycanda faktiki olaraq üç dəfə hakimiyyətin qeyri-qanuni şəkildə verilməsi hadisəsi olmuşdur: Mütəllibovun getməsi və qayıtması, Yaqub Məmmədovun dövründəki hakimiyyətsizlik şəraiti, "cəbhəçilər" in haki-

miyyəti silahlı yolla ələ keçirmələri. Xalq Cəbhəsinin hakimiyyətə gəlməsi tankların və zirehli transportyorların köməyi ilə həyata keçirilmiş nə isə bir "inqilab" idi. Hakimiyyətə zorakılıqla gəlmək praktikasına yalnız Heydər Əliyevin siyasi iradəsi son qoydu və istər parlamentin, istərsə də digər hakimiyyət strukturlarının fəaliyyətini sırf qanuni məcraya yönəltdi. 1994-cü ilin oktyabrında və 1995-ci ilin martında baş vermiş çevriliş cəhdləri Azərbaycanda "fasiləsiz rejimlər" ənənəsinin yaranmasını istəyənlərin hamısının artıq can üstündə olduğunu nümayiş etdirdi. Heydər Əliyevin tarixi xidməti isə bundan ibarətdir ki, o, Azərbaycanın siyasi mədəniyyətinə oyunun tamamilə yeni meyillərini, qaydalarını, siyasi konsensusun mümkünlüyünü gətirdi və dövlətin birləşdirici funksiyasını gücləndirdi.

Məlumdur ki, nə vaxtsa tətbiq edilmiş hakimiyyətin legitimliyi anlayışı müasir politologiyada üç səviyyəyə – ideoloji, struktur və fərdiyyət səviyyələrinə bölünür. Bir qayda olaraq, ideoloji səviyyə hakimiyyətin konkret adamın təkamülünün təşəkkülü prosesinə uyğun gəlməsinə əsaslanır. Bu halda həmin cəmiyyətin üzvü kimi konkret adamın təşəkkülü, eləcə də bu sistemə integrasiyası nəzərdə tutulur. Legitimliyin məhz ideoloji səviyyəsi mövqeyindən nəzər salsaq görərik ki, ölkə əhalisinin əksəriyyəti İlham Əliyevi millətin gələcək lideri kimi qəbul edir. Onun nitqləri və çıxışları, bəyan etdiyi şüarlar Azərbaycan cəmiyyətinin mentalitetinə və ehtiyaclarına uyğundur. Ədalət haqqında hər hansı post-sovet məkanında şüurlara hakim kəsilən təsəvvür onun fəaliyyətində nəzərəçarpan yer tutur və bu təsəvvür vətəndaşların ayrı-ayrı qrupları barəsində onun konkret humanitar tədbirlərində öz təcəssümünü tapır.

Legitimliyin ideoloji səviyyəsi çox vaxt bir sıra xarici amillərdən də birbaşa asılıdır. Öz dövlətinin milli nüfuzunun artması məsələlərinə yüksək maraq göstərən azərbaycanlılar

ölkəmizin neft strategiyasının gerçəkləşməsində İlham Əliyevin rolunu, iri neft şirkətlərinin rəhbərləri və bu şirkətlərin təmsil etdiyi dövlətlərin rəsmi nümayəndələri ilə onun apardığı uğurlu danışıqları, nümayəndə heyətimizin Avropa Şurasındakı və olimpiya yığma komandamızın beynəlxalq aləmdəki uğurlarını son dərəcə həssaslıqla qarşılamışlar. Şübhəsiz, kompleks şəkildə götürdükdə, bütün bunlar İlham Əliyevin ideoloji legitimliyinin dərəcəsinə güclü təsir göstərir.

Əgər struktur legitimliyindən danışsaq görərik ki, Azərbaycan hakimiyyət strukturlarının formalaşmasının artıq Konstitusiyaya ilə müəyyən edilmiş qaydası var. Bu qayda kifayət qədər adi hal almışdır və siyasi sistem qanuni seçilmə mexanizmini prezidentliyə hər hansı namizədə, eləcə də İlham Əliyevə şamil etmək üçün dəqiq mexanizmlərə malikdir.

Gələcək lider kimi İlham Əliyevin fərdiləşdirilmiş şəxsi legitimliyindən danışsaq, əlbəttə ki, ona etibar edirlər, rəğbət bəsləyirlər, onun xarizması çoxlarında ona qarşı xeyirxah münasibət doğurur. Beləliklə, İlham Əliyevin fərdiləşdirilmiş legitimliyi, şübhəsiz, ideoloji və struktur legitimliyi ilə möhkəmlənəcəkdir.

Hakimiyyətin legitimliyi onun, yəni legitimliyin səmərəliliyindən və sabitliyindən həmişə birbaşa asılı olmuşdur ki, bu cəhətlər də elitanın intellektual potensialı və fəallığı ilə, konstruktiv müxalifətin və "əks-elita"nın mövcudluğu ilə öncədən müəyyənləşdirilir. Qazanacağımız məhz ondan asılı olacaq ki, bütün müsbət amillərdən cəmiyyətin rifahı naminə nə dərəcədə istifadə etməyi bacaracağıq. Amma biz nəzərə almalıyıq ki, aparılan siyasətin müsbət cəhətlərini dərk və təsdiq etməyin böyük əhəmiyyəti var.

Bir vaxtlar Bencamin Konstant hakimiyyətin əbədi prinsipləri sırasına daxil olmuş bir prinsip irəli sürmüşdü. O yazırdı ki, Yer üzündə heç bir qeyri-məhdud hakimiyyət – nə xalq hakimiyyəti, nə özünü onun nümayəndələri adlandı-

ranların hakimiyyəti, nə də qanunun hakimiyyəti olmamalıdır, qanun da onu verən hakimiyyətin özü kimi eyni hüddurlar daxilində olmalıdır. Prezident Heydər Əliyev özünün siyasi fəaliyyətində bu prinsipə dönmədən əməl etmişdir. Belə bir fakt gətirmək kifayətdir ki, postsovet məkanında az-az parlament tapılar ki, o, seçildiyi qanuni müddətin sonunadək fəaliyyət göstərmiş olsun. Hərçənd ki, məhz bizdə 1993-1995-ci illərdə Milli Məclisi də, içərisindən çıxdıqları Ali Soveti də dərhal buraxmağı və yeni parlament seçkiləri keçirilməsini təklif edənlər öz hərəkətlərini Milli Məclisin qeyri-legitimliyi ilə əsaslandırırdılar. Bəlkə də hər hansı başqa bir siyasətçi belə də edərdi, amma Heydər Əliyev yox. Onda qanuna hörmət ənənələrə şəxsiz hörmətlə və cəmiyyətin sabitliyini poza biləcək addımlardan uzaq olmaq istəyi ilə vəhdət təşkil edir.

Ola bilsin ki, yeni reallıqların mahiyyətini tam şəkildə dərk etmək totalitar cəmiyyətin yetirmələri üçün bəzən də çətindir. Məhz buna görə də biz cəmiyyətimizdə hadisələrin demokratik axarını idarəetmənin indiyədək adi olan sxemləri və qaydalarının məcrasına yönəltmək cəhdləri ilə qarşılaşıırıq. Lakin Azərbaycan siyasətçilərinin gənc nəsli artıq yeni şəraitdə formalaşaraq, həm ümumbəşəri, universal, həm də milli dəyərləri əxz edirlər. Gənc siyasətçilərin cəmiyyətin inkişafı üçün azadlıq və demokratiyanın əhəmiyyətini dərk etməsindən ötrü səkkiz il kifayət qədər müddətdir. Ona görə də təəccüblü deyil ki, sabitləşmiş baxışlara və həyat təcrübəsinə malik siyasətçilərin yerinə tamamilə yeni tipli gənc siyasi elita gəlir. Təbii təkamül prosesi baş verir. Ona görə də inamla deyə bilərik ki, indi hakimiyyətə gəlməyə çalışan bu siyasətçilər istər cəmiyyətin sıx birləşdirilməsi vəzifələrini, istərsə də onun strateji inkişaf problemlərini həll etməyə qadirdirlər.

O ki qaldı "varis" və ya hakimiyyətin varisliyi problemlərinə, bizim üçün bir çox cəhətdən yaxşı nümunə ola biləcək ölkənin təcrübəsinə qısaca nəzər salaq.

Hakimiyyətin varisliyi barədə mülahizələr təkcə siyasi reallıqlarla deyil, tarixi analogiya və paralellərlə də şərtlənmişdir. Öz mahiyyəti etibarilə tarix analogiyalardan, təkrarlardan və tarixi paralellərdən ibarətdir. Bunlar bəşəriyyəti onun rəşadət və mütərəqqi inkişafının bütün yolu boyu müşayiət edir. Bu cür analogiyalar çiçəklənmə və tərəqqinin nəinki dövlətin, həm də hər bir vətəndaşın başlıca istəklərinə çevrildiyi sabit gələcək qurmağa hazır olan sonrakı nəsillərin öyrənməsi üçün bir çox cəhətdən nümunədir. Keçmişlə müqayisə olunan məhz tarixi paralellər bəzən ən pis hallardan qaçmağa, indinin və gələcəyin ən yaxşı imkanlarının gerçəkləşdirilməsinə kömək edir. Bu baxımdan, bizim ölkəmiz də istisna deyildir. Tarixdə millətin və dövlətin Yer üzündən silinib yox olmaq həddinə çatmasına dair bir çox misallar var. Lakin hər bir konkret tarixi dövrdə millətin iradəsini və amallarını, dövlətin diplomatiyası və strategiyasını, cəmiyyətin həmrəyliyi və konsensusunu özündə birləşdirməyə qadir şəxsiyyətin sayəsində bu dövlətlər tab gətirmiş və öz varlığını davam etdirmiş, millətlər isə dirçəlmişlər.

Almaniyanın tarixi və Konrad Adenauerin fəaliyyəti indinin və gələcəyin ən yaxşı imkanlarını gerçəkləşdirməyə kömək edən tarixi paralel əyani nümunədir. Əgər Almaniyanın – müharibənin od-alovlarından və xarabalıqlarından, totalitar ənənələrdən çıxmış, 1945-ci ildə özünün müharibədən əvvəlki ərazilərinin təxminən yarısını itirmiş, əhalisinin 25 faizi şərq hissədə qalmış ölkənin dirçəliş mərhələlərini araşdırsaq, onda K.Adenauerin İkinci Dünya müharibəsindən sonra dediyi bu sözlər istər-istəməz yada düşür: "...biz dünyaya sübut edəcəyik ki, çox və inadla işləyərək böyük millət ola bilərik".

Öz prinsiplərinə sadıq qalan və öz niyyətlərində inadkarlıq göstərən, Almaniyanın siyasi Olimpində hələ Veymar Respublikası dövründə yüksəlməyə başlamış, nasist rejimi dövründə “arzu edilməyən” siyasi sima olmuş, ölkəsinin siyasi həyatının bütün mürəkkəbliklərini və gözlənilməz dəyişikliklərini öz üzərində hiss etmiş Konrad Adenauer təzədən hakimiyyətə gələndə yeni iqtisadiyyata, yeni dövlət quruluşuna və tamamilə yeni milli təfəkkür formasına malik yeni Almaniya qurmağa başladı. O, dövlət tərəfindən tənzimlənmənin sərt nəzarəti altında olan planlı təsərrüfat yaratmaq təkliflərindən üz döndərdi və sosialyönlü bazar təsərrüfatı nəzəriyyəsi ilə silahlanaraq, bazar iqtisadiyyatı uğrunda çıxış etdi. Bu nəzəriyyədə başlıcası ondan ibarət idi ki, dövlət iqtisadiyyatın sərbəst bazar əsasında inkişafına şərait yaratmalı və eyni zamanda, sənaye, kənd təsərrüfatı, ticarət inkişaf etdikcə əhalinin həyat səviyyəsinin daim yüksəlməsi üçün qanunvericilik bazası işləyib hazırlamalı idi. Onun kansler olduğu dövrdə iş yerlərinin sayı artdı, bazar hamının ala biləcəyi mallarla doldu, alman markası ən sabit valyutalardan birinə çevrildi, təkcə 1950-ci illərin birinci yarısında insanların real gəlirləri iki dəfə artdı, mənzil problemi sürətlə və etibarlı şəkildə həll edilirdi, işsizliyin səviyyəsi aşağı düşdü.

Almaniya tarixinin “Adenauer erası” adlandırılmış həmin dövrü təxminən on beş il çəkmişdir. Amma alman iqtisadi möcüzəsi heç onda da möcüzə kimi qəbul edilmirdi. Əksinə, həmkarlar ittifaqları ümumi tətillə hədələyirdilər və hətta üç il sonra deputatlar K.Adenaueri və L.Erxardı “islahatların iflası”na görə tənqid edərək, sübuta yetirməyə çalışırdılar ki, islahatlar xalqı ancaq var-yoxdan çıxarır. Alman xalqının bəxtindən, K.Adenauer tənqidlərə qulaq asmadı, hökumət istefaya getmədi və o, işi axıra çatdırdı. Nəticələrin necə olduğunu aydınlaşdırmağa ehtiyac varmi? Almaniya totalitar re-

jimdən çıxıb, mərhələ-mərhələ modernləşdirilmiş idarəetmə sisteminə, istehsala və güclü iqtisadiyyata malik demokratik dövlətə çevrildi. İndi Almaniya olduqca böyük insan ehtiyatlarına, güclü iqtisadi, texniki, elmi potensiala, ən yeni texnologiyaya malikdir, millət isə yüksək mədəniyyətə və ana dilinə sadiqliyi ilə fərqlənir. Təbii ki, Konrad Adenauer-dən sonra onun siyasi ardıcilları, xəttinin davamçıları olmasaydı, bütün bu nailiyyətləri və dəyərləri qoruyub saxlamaq və artırmaq mümkün olmazdı.

Konrad Adenauer və Heydər Əliyev. Bu şəxsiyyətlərin miqyasına və istedadına, zəkasına və müdrikliyinə, dövlətçilik təfəkkürünə və məqsədyönlülüyünə görə ümumi, oxşar cəhətləri çoxdur. Əgər Heydər Əliyevin fəaliyyətinin birinci mərhələsi ölkə rəhbərinin rolunun totalitar rejimin prinsipləri ilə məhdudlaşdırıldığı sovet dövrünə aiddirsə, dövlət müstəqilliyi əldə olunduqdan sonra onun fəaliyyətinin ikinci mərhələsi, ölkənin mərhələ-mərhələ modernləşdirilməsi mərhələsi başlanmışdır. Totalitarizmdən uzaqlaşma, dövlət idarəçiliyinin və cəmiyyətin demokratikləşdirilməsi iqtisadiyyatın dirçəlişi və inkişafı, istehsala və digər sahələrə ən yeni texnologiyaların tətbiqi, insanların həyat səviyyəsinin və keyfiyyətinin yüksəlməsi üçün yeni geniş imkanlar açmışdır.

Lakin bütün bunlar birdən-birə əldə edilməmişdir. Ölkənin idarə edilməsinə 1993-cü ilin ortalarında qayıdan Heydər Əliyevə görünməmiş, ağır bir tale qismət oldu: qarmaqarışıqlıq, hərc-mərclik və vətəndaş müharibəsi, ayrı-ayrı qrupların separatçı çıxışları nəticəsində ölkənin parçalanması təhlükəsi, Ermənistanın başladığı müharibə, iqtisadiyyatın tənəzzülü, durğunluğu və staqflyasiyası, əhalinin sosial vəziyyətinin kəskin şəkildə pisləşməsi, 1994-cü və 1995-ci illərdəki dövlət çevrilişi cəhdləri, dövlətin başçısı Heydər Əliyevə qarşı dəfələrlə terror aktları cəhdləri və sair – Azərbaycanın reallığı bütün bu və digər hallardan ibarət idi. Heydər Əliyev

özünün dövləti idarə etmək istedadı və qətiyyəti sayəsində ilk iki-üç il ərzində ölkəni bütün bunlardan xilas etməli oldu, cəmiyyət və dövlət ölkədə dövlət quruculuğu problemlərinin həllinə və iqtisadi, siyasi islahatların və məhkəmə-hüquq islahatlarının aparılmasına yalnız 1996-cı ildə tam miqyasda başlamaq başladı.

Almaniyanın müharibədən sonrakı (1945-ci il) inkişafının nümunəsi ölkəmizin bir çox problemlərinin həlli üçün çox mühüm örnək ola bilər. Ona görə də keçmişin tarixi paralellərini həmişə yadda saxlamaq lazımdır ki, yaşlı siyasətçiləri əvəz etməyə gələn gənc siyasətçilər Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi yoldan sapmasınlar.

Azərbaycan gələcəkdə necə olacaqdır? Bu sualı verməyə hər birimizin haqqı var. Çünki bu sual taleyüklü xarakter daşıyır və Azərbaycanın hər bir vətənpərvər insanını dərinlən düşünməyə və həm şəxsi rifah baxımından, həm də dövlətçiliyin, milli müstəqilliyin, ərazi bütövlüyünün qorunub saxlanması və xalqın həyat şəraitinin ciddi şəkildə yaxşılaşdırılması mövqeyindən ona cavab verməyə vadar etməlidir.

2001-ci ildə Moskvada "Sülh, tərəqqi, insan hüquqları" rubrikası altında "Azərbaycan və Rusiya: cəmiyyətlər və dövlətlər" kitabı çap olunmuşdur. Kitab Andrey Saxarov adına muzeyin və ictimai mərkəzin nəşridir. Oradakı materiallar A.Saxarov fondu və onun ABŞ-dakı şöbəsi çərçivəsində keçirilmiş konfransın mahiyyətini əks etdirir. Şübhəsiz, maraqlı, amma müxtəlif səviyyəli və müxtəlif mənalı, bəzən də hətta xoşagəlməz məqalələrin daxil edildiyi bu kitabda mənim "Azərbaycan inqilabı" məqaləm də dərc olunmuşdur. Orada mənim "Keçmiş gələcəyin kontekstində" sərlövhəli müsahibəmdən (bax: "Bakinski raboçi", 7 aprel 1992-ci il) sitatlar gətirilir. Sitatlardan birində Heydər Əliyevin şəxsiyyəti haqqında mənim həmişə dediyim və heç vaxt dəyişmədiyim fikir öz əksini tapmışdır: "Mən "güclü əl" in əleyhinəyəm, amma

güclü hakimiyyətin və möhkəm nizam-intizamın tərəfdarıyam. Məsələ bu şəxsiyyətin avtoritarlığında deyil, məhz nüfuzundadır. Odur ki, şəxsi rəyimi ifadə edərək deyəcəyəm – Əliyevin respublikada nüfuzu var... şübhəsiz ki, o, qeyri-adi şəxsiyyət, lider keyfiyyətlərinə malik böyük dövlət xadimidir”.

Bəli, güclü hakimiyyət və möhkəm nizam-intizam. Azərbaycanın – gənc müstəqil dövlətin problemlərinin həlli üçün onun lideri dövlətin keçid dövrü, ölkədə gedən siyasi proseslərin mahiyyəti nəzərə alınmaqla, təkcə bu gün deyil, sabah da güclü, iradəli lider keyfiyyətlərinə də malik olmalıdır ki, bu da demokratiyanın inkişafına qətiyyəən zidd deyildir.

Müasirlər haqqında yazmaq çox çətindir. Bu zaman say-sız-hesabsız amilləri nəzərə almaq, adını bütöv bir xalqın taleyi ilə bağladığın siyasi xadimi dərk etməyi və başa düşməyi bacarmaq lazımdır. İndi biz yeni dövrün siyasətçisi, texnokrat siyasətçi barədə düşünürük. Kimsə yazılanları birmənalı qəbul etməyə bilər, amma mən əminəm ki, müəyyən mənada milyonlarla azərbaycanlının rəyini ifadə edir, bu rəyi onların ürəklərindən siyasət dilinə köçürürəm. Cəmiyyətimiz Azərbaycanın inkişaf strategiyasını davam etdirməyə, zamanın tələbləri məcrasında ölkənin siyasət və iqtisadiyyatını əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirməyə qadir yeni bir sosial qüvvənin meydana gəlməsinin şahidi olur. Ona görə də biz dərk etməliyik ki, Azərbaycanda ilk baxışdan bəlkə də nəzərə çarpmayan hansısa “sakit inqilab”, “menecerlərin və texnokrat siyasətçilərin inqilabı” baş verir.

İdarəetmədə və hakimiyyətdə elmin və elmi-texniki ziyalıların (texnokratların) əhəmiyyətinin və rolunun artmasında qeyri-təbii bir şey yoxdur. Yaxşı məlumdur ki, indi sənayecə inkişaf etmiş cəmiyyətlər, demək olar, tamamilə elmi-texniki səmərəlilik prinsipləri ilə tənzimlənir. Ona görə də humanitar siyasətçilərin menecerlərlə və texnokratlarla ahəngdar

birliyi ölkəmizin modernləşdirilməsi şəraitində onun inkişaf maraqlarına daha çox uyğundur.

Karl Popper yazırdı: "Biz özümüzü peyğəmbərlər kimi görməkdənsə, öz taleyimizin yaratıcıları olmalıyıq. Biz hər şeyi bacardığımız qədər yaxşı etməyi və öz səhvlərimizi üzə çıxarmağı öyrənməliyik. Siyasi hakimiyyət tarixinin bizi mühakimə edəcəyi haqqında ideyanı başımızdan çıxarmaqla və tarixin bizə bəraət verib-verməyəcəyi barədə narahatlıqdan xilas olmaqla biz, yəqin ki, müvəffəqiyyət qazana bilərik".

İlham Əliyev mövzusu ilə bağlı tarixə ekskursumuz təsadüfi deyildi. Azərbaycanın ən yeni tarixi bizim gözlərimiz qarşısında keçmişdir. Biz onun şahidləri, bilavasitə iştirakçılarıyıq və ona görə də bilirik: müasir milli "əks-elita"dən az-az adam tapılar ki, yeni zamanənin tələblərinə cavab verə bilsin. Bəlkə bu, respublika üçün çətin vaxtda ölkəni taleyin hökmünə buraxmış və hərbi təyyarəyə minərək məsuliyyətdən və öz xalqının qəzəbindən qurtarmaq üçün Moskvaya qaçmış Ayaz Mütəllibovdur? Yaxud, 70 milyon dollardan çox pulu mənimsədiyinə görə istintaq orqanlarının haqqında cinayət işi qaldırdıqları və məsuliyyətdən yayınaraq ABŞ-da gizlənən Rəsul Quliyevdir? Yoxsa, əyalət siyasətçisi səviyyəsindən yuxarı qalxa bilməyən Əli Kərimovdur? Yaxud bəlkə, hələ də kiçik elmi işçi "libas"ının göründüyü və müxalifət üzrə "məsləkdaşlar"ının üz döndərdikləri İsa Qəmbərdir, yaxud öz sosial bazasını və partiya silahdaşlarını itirən Etibar Məmmədovdur? Fikrimin canı ondadır ki, bu adamların siyasi fəaliyyətinin özü cəmiyyətə təkzibolunmaz sübutlar vermişdir ki, tarixin həlledici anlarında onlar kor adam kimi aciz qalmışdılar.

Faktlardan qaçmaq olmaz və onlar sübut edir ki, İlham Əliyev yeni dövrün siyasətçisidir və tarixinin mürəkkəb dövrü

hələ tezliklə başa çatmayacaq ölkəyə gələcəkdə rəhbərlik etmək üçün bütün lazımı keyfiyyətlərə malikdir.

İlham Əliyevin dövlətlə, dövlətin inkişafı ilə bağlı baxışları məlumdur. Onun bütün başlıca arzu və istəkləri Azərbaycan dövlətini modernləşdirmək və ölkəni dünyamiqyaslı mühüm qərarlar qəbul edən say-seçmə ölkələr birliyinə daxil etməkdir. O, fəaliyyətində ardıcıl və pragmatikdir, rasional və səmimidir. Onu fərqləndirən cəhət budur ki, o, fəaliyyət dairəsi məhdud olan məmur deyil, əksinə, geniş baxışlara malik siyasətçidir. Onun üstünlüyü bundadır. Azərbaycana məhz belə siyasətçi gərəkdir, çünki alman dəqiqliyini və məsuliyyətini azərbaycanlıların açıqlığı, səmimiliyi və dini dözümlülüyü ilə birləşdirməyə Azərbaycanın ehtiyacı var. Bütün bunlar səmərəli işləməyi, qayda-qanunu bərqərar etməyi və hələ bir çox həll edilməmiş problemləri olan ölkədə müasir dövlət və cəmiyyət qurmağı öyrənməyə imkan verəcəkdir.

İlham Əliyevin dəyərlər sistemində dövlət birinci yerdədir və bu, şəxsiyyət dəyərlərini istisna etmir. Bizim şəraitimizdə bu, götür-qoy edilmiş yoldur. Zəif cəmiyyətə malik güclü demokratik dövlət ola bilməz. Dövlət maşınını ətalətdən, dövlət aparatını durğunluqdan, şəxsiyyəti isə hakimiyyətin qanunsuz hərəkətlərindən ancaq cəmiyyətin mükəmməl həyatı qoruya bilər.

"Güclü dövlət" və "dövlətin modernləşdirilməsi" – İlham Əliyevin dəyərlər sisteminin iki tərkib hissəsi bax, bunlardır. Bunlara, məsələn, Prezident Heydər Əliyevin xəttinə – güclü dövlət, sabit ictimai inkişaf və yeni təfəkkür tərzinin formalaşdırılmasına sadıqlıq kimi daha bir mühüm ideyanı da əlavə etmək olar.

İlham Əliyevin iqtisadi baxışları belə deməyə əsas verir ki, o, modernləşdirməni iqtisadi islahatla məhdudlaşdırılan proses kimi başa düşür. Onun üçün kiçik və orta biznesin

inkişafı ilə paralel gedən demokratikləşdirmə ideyası önəmlidir. O, iqtisadiyyat işlərində əsla təzə adam deyildir. Dövlət Neft Şirkətinin birinci vitse-prezidenti vəzifəsində işləmək onun üçün dövlətin iqtisadi maraqlarını öyrənməkdə və həyata keçirməkdə yaxşı məktəbdir. Qərbin iqtisadi strukturları ilə yaranmış səmimi münasibətlər, ölkədəki sabitlik Azərbaycana gələcəkdə də sərmayələrin fəal cəlb olunacağına ümid etməyə imkan verir.

Den Syaopin bir vaxtlar yazırdı: "Çayı keçərkən ayaqlarının altındakı daşları əllərinlə yoxlamalısan". Ona görə də bizim hər birimiz – istər Azərbaycanın siyasi elitesi, istərsə də, ola bilsin, "əks-elita"sı bu suala cavab verməli olacağıq: biz hakimiyyətin Konstitusiya yolu ilə güclü siyasətçiyə verilməsinin mümkünlüyünün taleyin hədiyyəsi olduğunu və demokratik cəmiyyət qurulması və vətəndaş konsensusu formalaşdırılması yolu ilə gedən ölkənin xəttinin varisliyini təmin etməyə çalışarkən, o hədiyyəni "əlimizlə yoxladığımızı" nə dərəcədə dərk etmişik?

"Azərbaycan" qəzeti, 9 yanvar 2002-ci il (№6)

10 yanvar 2002-ci il (№7)

“Həyatımın sonuna qədər xalqıma sədaqətlə xidmət edəcək və bütün fəaliyyətimi Azərbaycan Respublikasının gələcək inkişafına sərf edəcəyəm”.

Heydər ƏLİYEV

**ƏSL VƏTƏNDAŞ, BÖYÜK ŞƏXSİYYƏT VƏ
QÜDRƏTLİ LİDER HAQQINDA
BƏZİ DÜŞÜNCƏLƏR**

Bu günlərdə mən “Azərbaycan – İRS” jurnalının növbəti nömrəsi ilə tanış oldum. O, bütünlüklə Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevə həsr edilmiş xüsusi buraxılışdır. Ona heyran qaldığımı gizlətməyəcəyəm: jurnal həqiqətən də çox gözəl tərtib olunub, Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyətinin müxtəlif mərhələlərini əks etdirən nadir fotoşəkillər verilmişdir. Buradakı məqalələr də belə yüksək səviyyədədir. Zəngin faktik material və gözəl ifadə tərzini bir-birini son dərəcə ahəngdar şəkildə tamamlayır. “Həyat dərəsi” məqaləsi diqqətimi xüsusilə cəlb etdi. Jurnalın bu nömrəsi də elə həmin məqalə ilə açılır. Həcmcə çox da böyük olmayan bu məqalədə bütün varlığını doğma xalqına xidmətə həsr edən müdrik siyasətçi və dövlət rəhbəri Heydər Əliyevin fəaliyyətinin geniş mənzərəsi dolğun və dəqiq ifadələrlə canlandırılır. Müəllif Mehriban Əliyeva yazır ki, onun həmyaşıdları Heydər Əliyevin həyat dərslərinin mahiyyətini bu gün də

öyrənirlər. Onun hər bir dərsi insan ruhunun qüdrətinə, iradənin yenilməzliyinə, xarakterin gücünə inama parlaq nümunədir, İnsanın məğlubedilməzliyinə inam dərsidir. Müəllif yazır: "XX əsr Azərbaycan tarixinin önəmli, əlamətdar bir mərhələsi var: 60-cı illərin sonundan başlanan və XXI əsrə adlayan tarixi zaman. İlk baxışda quru statistika və faktlarla dolu, möhtəşəm, ziddiyyətli, enişli-yoxuşlu bir dövrün mənzərəsi yaranacaq. Lakin ikicə kəlmə söz tarix səhifələrini canlandırır, uğurları, itkiləri, tərəqqi və inkişafı onlarca müfəssəl cədvəldən, araşdırmalardan qat-qat tutumlu əks etdirə bilər: Heydər Əliyev. Tarix salnaməsinin XX əsr üçün tələyüklü səhifələrinin iştirakçısı, yaradıcısı, aparıcısı. 30 ildən artıq Azərbaycanın məsuliyyətini öz çiyinlərində daşıyan, onu bir dövlət və millət kimi tarixin sınaqlarından çıxaran Vətəndaş, Şəxsiyyət, Lider.

Tərəqqisi üçün çalışdığı, mədəniyyəti, keçmişi ilə fəxr etdiyi, nəsillərinin gələcəyi üçün düşündüyü Vətənin – Azərbaycanın taleyi onun adı insan taleyi ilə əbədi olaraq bağlandı".

Məqalənin müəllifi ilə razılaşıq: Heydər Əliyevin Azərbaycan üçün varlığı "talenin Tanrı payıdır".

Franklin Ruzvelt, Uinston Çörçill, Şarl de Qoll kimi, Heydər Əliyev də hələ sağlığında canlı əfsanəyə çevrilmişdir. Onun qeyri-adi şəxsiyyəti, siyasətçi və dövlət xadiminə xas böyük istedadı bizim hamımıza, onun müasirlərinə və həmvətənlərinə dərin təsir bağışlayır və siyasətçilərin, tədqiqatçıların və jurnalistlərin diqqətini ona cəlb edir. Heydər Əliyev fenomeninə maraq illər ötdükcə azalmır, əksinə, getdikcə daha da artır. Ölkəmizdə və xaricdə çap edilən bir çox yazılarda, tədqiqatçıların əsərlərində biz Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyətinin, siyasətinin və mahir idarəçilik bacarığının yeni-yeni cəhətlərini görürük. Bir çox jurnalistlər onu hakimiyyət Ustadı adlandırmağı xoşlayır və təsdiqləyirlər ki, ondakı ha-

kimdiyyət duyumu digər bütün duyumlarla üzvi şəkildə çul-ğaşmışdır və onun təbiətinin ayrılmaz tərkib hissəsini təşkil edir. Bir çox tədqiqatçıların fikrincə, məhz bu hakimiyyət magiyası ona artıq otuz ildən çoxdur ki, sadəcə, hakimiyyətin zirvəsində qalmağa deyil, həm də milyonlarla insanın sevimlisi, idealı kimi qalmağa imkan vermişdir.

Belə böyük tarixi simanın öyrənilməsinə müxtəlif cür – onun şəxsiyyət kimi və dövlət xadimi kimi öyrənilməsi baxımından, yaxud da siyasi lider kimi formalaşdığı və təşəkkül tapdığı mühitin son dərəcə dəqiq və hərtərəfli təhlili baxımından yanaşmaq olar. Onun dövlətçilik fəaliyyətinin müxtəlif mərhələlərinin təsviri kimi çox geniş yayılmış yanaşma da haqlı ola bilər. Bütün bu yazılarda onun gördüyü işlərin çox böyük əhəmiyyətini hiss edirik. Bir çox müəlliflər qeyd edirlər ki, onun gördüyü bütün işlər və söylədiyi sözlər hey-rət doğurur, eləcə də bu şəxsiyyəti başa düşməyə çalışan hər bir kəs onun yaratdıqlarına ürəkdən valeh olmaq üçün səbəb axtarıb tapır.

Deyirlər ki, ölkələr də insanlar kimidir. Tale bəzən onları sevinc və səadətdən məhrum edir, sərt sınaqlara çəkir. Ölkələr məzlum vəziyyətə düşür, xalqlar təhqir və həqarətin acısını dadır, məhvedici parçalanma mərhələsinə daxil olur, hansı səmtə gedəcəyini bilmir. Bu deyilənlər sanki Azərbaycanın ən yeni tarixinin səhifələrindən köçürülmüşdür.

1993-cü ilin iyununda Azərbaycan xalqı müstəqilliyə qovuşmuş dövlətin idarə olunmasını Heydər Əliyevə etibar etdikdə, bu dövlətin taleyi Tanrının ümidinə qalmışdı. Ölkədə hakimiyyətsizlik, qarmaqarışıqlıq və hərc-mərclik baş alıb gedirdi: manatın məzənnəsi sürətlə aşağı düşür, sənaye və kənd təsərrüfatı istehsalının səviyyəsi günbəgün azalır, çörək və digər ən zəruri ərzaq məhsulları üçün alçaldıcı növbələr düzülür, bir sıra bölgələrdə separatçılıq əhvali-ruhiyyəsi güclənir, cinayətkar ünsürlər meydan sulayır, insanlar etnik zə-

mində təqiblərə məruz qalır, şəhər və rayonlarda qətl-qarətlər törədilir, ziyalılar baş götürüb ölkədən qaçır, hakimiyyət iddiasında olan qruplaşmalar arasında silahlı toqquşmalar baş verir, Ermənistan silahlı birləşmələri ilə bəsit özünümüdafiə səviyyəsində müharibə aparılırdı, Xalq Cəbhəsi hökumətinin və ayrı-ayrı şəxslərin yaratdığı silahlı dəstələr arasında cəbhə xəttində adicə hərbi nizam-intizam və tabeçilik yox idi.

Bütün bunların nəticəsi olaraq, Azərbaycanın yaşayış məntəqələri və rayon mərkəzləri bir-birinin ardınca düşməyə təhvil verilir, Ermənistan silahlı qüvvələri Dağlıq Qarabağı və ona bitişik rayonları işğal edirdilər və sair. Adama elə gəlirdi ki, bu ümumi fəlakətdən, hakimiyyəti zor gücünə ələ keçirən, lakin bu yükün bütün ağırlığını və məsuliyyətini dərk etməyən adamların cinayətkarcasına məsuliyyətsizliyi nəticəsində ölkənin düşdüyü çox ağır vəziyyətdən çıxış yolu yoxdur.

Heydər Əliyev heyratamiz iradə və məqsədyönlülüklə ölkəni bu şəksiz fəlakətdən xilas etməyə girişdi. O, belə bir sadə və eyni zamanda, böyük həqiqəti rəhbər tuturdu: nə qədər ki, insanlar özlərinin həyatı və yaşamaq hüququ uğrunda, müstəqillik və milli dövlətçilik uğrunda mübarizə aparmağa qadirdirlər, onlar üçün nə ictimai əmin-amanlığın və barışığın bərqərar olunmasında, nə də yaranmış siyasi, sosial və iqtisadi böhrandan çıxış yollarının tapılmasında dəfəilməz maneələr yoxdur və ola da bilməz.

Azərbaycan vətəndaşları bu taleyüklü dövrdə də Heydər Əliyevin sadıq müttəfiqləri oldular, ilk növbədə, özlərinə hörməti bərpa etmək üçün bütün iradəsini və həyat enerjisini səfərbər edə bildilər. Məhz Heydər Əliyevin qayıdışı sayəsində Azərbaycan xalqında ruh yüksəkliyi yarandı, xalq sanki ümitsiz olan bir vəziyyətdə perspektivləri gördü, onda öz gələcəyinə inam oyandı. Ölkə dərin ictimai, siyasi və iqtisadi

böhranı aradan qaldıra bildi. Azərbaycan təcrid vəziyyətinədən çıxdı və dünya birliyinin üzvü oldu, mötəbər beynəlxalq təşkilatlara qəbul edildi. Dağlıq Qarabağ üstündə Ermənistan-Azərbaycan qanlı münaqişəsi məhz Heydər Əliyevin dövründə beynəlxalq hüquq prinsipləri əsasında həlli üçün sülh danışıqları mərhələsinə keçdi. Məhz onun dövründə ölkə quruculuq, demokratik cəmiyyət və hüquqi dövlət yaradılması yoluna qədəm qoydu.

Məhz onun dövründə Azərbaycan özünün coğrafi-siyasi vəziyyətinin nadir imkanlarından istifadə edə bildi. Bu yol nə qədər enişli-yoxuşlu olsa da, Azərbaycan xalqı öz gələcək inkişafının üfüqlərini məhz Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi sistemli fundamental dəyişikliklər çərçivəsində görür.

Şübhəsiz ki, Heydər Əliyev öz xalqının psixologiyasının xüsusiyyətlərini, mentalitetini çox gözəl bilən xarizmatik liderdir.

Onun həyatında hadisələrin sanki öncədən müəyyənləşdirilmiş gedişini təkcə sözün gücü ilə dəyişdirə bildiyi hallar çox olmuşdur. Heydər Əliyevin şəxsi nümunəsi bizim hamımızı, onun həmvətənlərini ruhlandırır və qurub-yaratmağa həvəsləndirir. O, Azərbaycana otuz ildən çox rəhbərlik edərək, sözü və əməli ilə yeni gerçəklik yaradır, Azərbaycan üçün dünyaya yol açır, onu ən sivilizasiyalı və çiçəklənən ölkələrdən birinə çevirməyə çalışır. Buna görə də xalq öz millətinə təmənnəsiz xidmət etməyin misilsiz nümunəsinə heyran olmaqla yanaşı, həm də başa düşür ki, indi Azərbaycana məhz belə lider lazımdır.

Heydər Əliyev iki əsrin ayrıcında öz ölkəsinin dövlət adlı gəmisini qlobal sarsıntılar dövrünün fırtınalarından sağ-salamat və uğurla keçirərək, ölkənin milli dəyərlərinin, insanların mənəvi sağlamlığının, özlərinə inaminin qorunub saxlanmasına müvəffəq olmuşdur. Siyasətin ön səhnəsində olduğu otuz dörd il ərzində o, XX və XXI əsrlərin görkəmli

siyasətçilərindən biri kimi, müasir dövrün böyük siyasi lideri kimi bütün dünyada tanınmışdır. Görkəmli siyasi xadim, ABŞ Prezidentinin milli təhlükəsizlik üzrə sabiq köməkçisi Zbiqnev Bjezinski dövlətimizin başçısı haqqında bu fikirdədir: "Heydər Əliyev siyasi cəhətdən möhkəm, məntiqli, zəkali, istədiyini tez çatdıran şəxsiyyət – bir sözlə, şəxsiz liderdir".

Yeni minilliyin astanasında biz dönüb hadisələrlə zəngin olan yaşadığımız əsrə nəzər salır, bu hadisələrdən bir çoxunun həqiqi əhəmiyyətini dərk edir və ictimai inkişafın hərəkətverici qüvvəsinə çevrilə bilmiş siyasi xadimlərin tarixə verdikləri töhfəni sanki yenidən qiymətləndiririk. Müasir dövrün görkəmli siyasətçilərindən biri kimi Heydər Əliyev, şübhəsiz ki, həmin tarixi simalar sırasında xüsusilə seçilir.

Öz tənqidçilərindən və siyasi opponentlərindən fərqli olaraq, Heydər Əliyev ölkənin bir çox problemlərinin – siyasətin, iqtisadiyyatın və ictimai həyatın məğzini və mahiyyətini müəyyənləşdirən problemlərin həllinin açarını tapmışdır. Yalnız həmin problemlərin həllindən sonra Azərbaycan üçün gələcək inkişafın perspektivləri açılmış və bu perspektivlər bizdən ötrü nikbinlik və daha yaxşı gələcək üçün ümidlər mənbəyi olmuşdur. Onun şəxsiyyətinin və fəaliyyətinin mahiyyətinin dərk olunması on illərlə Azərbaycan ətrafında cərəyan etmiş hadisələrin təbiətinə, son dərəcə mürəkkəb ümummilli problemlərin həlli yollarına işıq salır. Dövlətimizin tarixində o, iki dəfə siyasətdə və dövlət idarəçiliyində səviyyəsizliyə, səriştəsizliyə və bəsitliyə qətiyyətlə son qoya bilmişdir. O, işdə sübuta yetirmişdir ki, dünyanı tək-cə böyük dövlətlər idarə etmir, kiçik xalqlar da var və onların rəyi ilə hesablaşmaq lazımdır. O, azərbaycanlıların necə güclü iradəyə və ruha malik olduqlarını, onun xalqının necə böyük enerji potensialına və intellektual potensiala sahib olduğunu öz timsalında bütün dünyaya nümayiş etdirmişdir.

Heydər Əliyev birinci dəfə də, ikinci dəfə də eyni şəraitdə – ictimai münasibətlərin kəskin şəkildə gərginləşdiyi, dövlət idarəçiliyinin fundamental əsaslarının dağıldığı, cəmiyyətin zehmində dolaşıqlıq və mənəvi dayaqlarında hərc-mərclik yarandığı dövrlərdə ölkəyə rəhbərlik etməyə başlamışdır. 1993-cü ilin iyununda Azərbaycan dünyanın siyasi xəritəsindən silinmək həddinə çatmışdı. Zaman və hadisələr, həyatın özü tələb edirdi ki, kimsə öz xalqına inamı qoruya, ölkəni viranedicilərlərdən xilas edə bilsin. O, ölkəyə həqiqi milli dövlətçilik yaratmağın mümkün olması barədə yeni inam verdi və bununla da Azərbaycan tarixində öz misilsiz yerini bəri başdan müəyyənləşdirdi. Həmin taleyüklü günlərdə onun tükənməz enerjisi, nikbinliyi və milli amallara sadiqliyi – bütün bu şəxsi keyfiyyətləri, əslində, milli dirçəliş konsepsiyasının həyata keçirilməsi üçün tam səfərbər olunmuşdu.

Ankaradakı Bilkənd Universitetinin banisi, dünya şöhrətli alim İhsan Doğramacı Heydər Əliyev şəxsiyyətini qiymətləndirərkən demişdir: "Heydər Əliyev zamanəmizin nadir yetişdirdiyi dövlət xadimlərindəndir. Heydər Əliyev yaşadığı fırtınalı həyatı boyu hər zaman xalqını, Vətəninə düşünmüşdür. Azərbaycanın müstəqilliyinin möhkəmlənməsi və öz xalqının xoşbəxtliyi üçün çırpınmışdır. Azərbaycanın ən çətin anlarında Vətəni xilas etmək üçün misilsiz fədakarlıqlar göstərmişdir... O, ölkəsini bəlalardan qurtaran dövlət başçısıdır".

Heydər Əliyevin dövründə Azərbaycanı onun hüduqlarından çox-çox uzaqlarda tanıdılar. Mübaligəsiz deyə bilərik ki, o ölkəni siyasi təcriddən çıxararaq, xarici siyasətdə çox böyük irəliləyiş yaratdı. Azərbaycanın səsi mötəbər beynəlxalq təşkilatların və dövlət başçıları sammitlərinin tribunalarından getdikcə daha tez-tez və gur eşidilməyə başladı, Azərbaycan beynəlxalq strukturlara üzv qəbul edildi.

Heydər Əliyev həmvətənlərinə sabahkı günə olan inamsızlığı, vahiməni və ümitsizliyə qapılmaq hissini aradan qaldırmağa kömək etdi. Şəkkakların əksinə olaraq, o bəyan etdi ki, biz bu tənəzzüldən çıxacağıq, ümumi böhrana son qoyacağıq, milli müstəqilliyi və dövlət müstəqilliyini qoruyub saxlayacaq və möhkəmləndirəcəyik, ölkə iqtisadiyyatını qaldıracağıq, insanların maddi vəziyyətini yaxşılaşdıracağıq, hüquqi dövlət və demokratik cəmiyyət quracağıq. Azərbaycanın sivilizasiyalı və çiçəklənən ölkə olacağına onun bəslədiyi sarsılmaz inama indi dövlətimizin bütün layiqli vətəndaşları şərikdirlər.

Heydər Əliyev Azərbaycana elə xidmət edir ki, bizlərdən hər biri də ölkəmizə onun kimi – öz ağıl-zəkasının tam gücü ilə, xalqın milli tarixinə və mənəvi dəyərlərinə qayğıkeş münasibətlə, Azərbaycanın milli sərvətlərini artırmaq və hər bir vətəndaşa layiqli yaşayış təmin etmək istəyi və əzmi ilə xidmət etməlidir. O, ümumxalq məhəbbəti və hörmətini ancaq belə qazana bilmişdir. Onun bütün həyatı milli tarixin salnaməsinə düşməyə layiq olan seçmə nümunədir.

O, sözə münasibətdə çox həssasdır, sözün həm yerini, həm də gücünü bilir, öz zamanəsinin ən yaxşı nətiqlərindən biri kimi tanınmışdır, öz xalqının xarakterini dərinlən öyrənmişdir, bilir ki, ümummilli vəzifələrin həyata keçirilməsi üçün onun çox böyük qüvvəsini necə səfərbərliyə almaq lazımdır. Belə demək ədalətli olardı ki, o, bir çox həmvətənlərindən, eləcə də cilov bilməyən hikkələri ilə hakimiyyət iddiasında olanlardan həmişə daha bəsirətli, uzaqqörən olmuşdur. O, Dağlıq Qarabağ üstündə gedən Ermənistan-Azərbaycan müharibəsinin Azərbaycan üçün perspektivsizliyini lap əvvəldən başa düşmüşdü: ölkə müharibəyə hazır deyildi, təcrid-dırnağadək silahlanmış və əvvəlcə sovet, sonra da Rusiya qoşunlarından kömək alan erməni birləşmələrinin hücumlarına tab gətirə bilmirdi. O, Azərbaycana

zor gücünə qəbul etdirilmiş münaqişənin dincliklə həllinin labüdlüyünü hamıdan əvvəl başa düşərək dərk etmişdi ki, Cənubi Qafqaz regionunda sülhə və sabitliyə tərəfdar olan dünyanın aparıcı ölkələri problemin hərbi yolla həllinin əleyhinədirlər. Öz ərazi bütövlüyünün bərpası baxımından bu müharibə Azərbaycan üçün ədalətli sayılardı, lakin hər bir müharibə kimi, o da inkişafa doğru yolda dəfədilməz mənə olardı. Heydər Əliyev son dərəcə mürəkkəb və çətin bir şəraitdə ölkəyə sosial sülh verə bildi, əvvəlki nəsillərin nail olduqları yaxşı nə varsa, hamısını qoruyub saxlayaraq ölkəni yeniləşdirdi.

Həyat sübut edir ki, sınaqlara tab gətirməyənlər iflasa uğrayır, özünü dəf edə bilənlər isə xalqın rəğbətini qazanır. Heydər Əliyev istər fiziki, istərsə də ictimai baxımdan ciddi sınaqlardan keçmişdir. Bu sınaqlar onda cəsarət və səbirlə yanaşı, dəyişiklikləri həssaslıqla hiss etmək, iti tarixi duyum kimi keyfiyyətlər də aşlamışdır. O, dönüş məqamının başladığını əvvəlcədən duymaq və qarşıdakı işlərin zəruriliyini buna uyğun olaraq əsaslandırmaq üçün kifayət qədər uzaqgörəndir. Öz liderinin dövlətçilik istedadına və müdrikliyinə güvənən xalq həmişə bilir ki, o, sabitliyi qoruyub saxlamaq, ölkəni dəyişmək, zamanın tələblərinə layiqli cavab vermək üçün nə kimi tədbirlər görəcəkdir. Məhz buna görə də insanlar indiki çətinliklərə dözməyə hazırdır, çünki inanırlar ki, onlar dönmədən daha gözəl həyata doğru aparan prosesin iştirakçılarıdır.

Təbiət Heydər Əliyevə nadir keyfiyyətlər – iş qabiliyyəti, qətiyyət, özünün haqlı olduğuna əminlik, ətrafındakı insanların məziyyətlərini və imkanlarını müəyyənləşdirmək bacarığı kimi keyfiyyətlər bəxş etmişdir. Onun fenomenal yaddaşı barədə rəvayətlər söylənir: neçə illər əvvəl olmuş və çoxları üçün əhəmiyyətsiz görünmüş faktları və hadisələri bütün təfərrüatı ilə xatırlaya bilir. Çoxdan və öləri görüşdüyü insanların adları da yadındadır.

Bir şəxsiyyət kimi Heydər Əliyev nə qədər açıq olsa da, müasirləri üçün sirr olaraq qalır. Bu gün Heydər Əliyev fenomenindən çox yazırlar. Bu məqalə, kitabça və əsərlərin müəllifləri onun – ölkəmizin tarixində bütöv bir dövrü təcəssüm etdirən əsl Vətəndaşın, böyük Şəxsiyyətin və qüdrətli Liderin, İnsanın müxtəlif cəhətlərini açıqlayırlar. Lakin onların hamısının yekdil rəyi belədir ki, Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının milli sərvəti, onun bəxtinə düşmüş Tanrı payıdır.

Bununla belə, hesab edirəm ki, bu məqalə və kitablarda müəlliflər Heydər Əliyevin səciyyəvi keyfiyyətlərini tam açmağa, onun istedadını və parlaq şəxsiyyətini bütünlüklə göstərməyə müvəffəq olmamışlar. Ən əvvəl ona görə ki, bu, olduqca çətinidir.

Heydər Əliyevin siyasi portretini tam dolğunluğu ilə yaratmaq müşkül işdir. Çünki bu, Azərbaycan tarixinin bütöv bir dövrünü təsvir etməyə cəhd göstərmək demək olardı. Bütöv bir dövrü təsvir etmək isə son dərəcə çətin bir vəzifədir. Bu məqalədə biz onun çoxşaxəli fəaliyyətinin ancaq bir cəhətindən, yəni azərbaycançılıq ideologiyasında öz təcəssümünü tapan milli ideyanı gerçəkləşdirməsindən danışmağa çalışacağıq.

Heydər Əliyev dövrünə müraciət edən istənilən tədqiqatçı belə bir suala cavab tapmalıdır ki, dövlətçiliyimizin çoxəsrlik tarixində nə üçün məhz Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev müstəsna yer tutur. Axı, indi onun adı da, elə özü də bu dövlətçiliyi təcəssüm etdirir. Əlbəttə ki, öz əhəmiyyətinə görə Heydər Əliyevin fəaliyyətinin Azərbaycanın hüduqlarından çox-çox uzaqlara çıxdığını deyən siyasətçi və politoloqlarla razılaşımaq lazımdır. Bu da doğrudur ki, müasir dövrdə Azərbaycanda da, bütün post-sovet məkanında da, hətta deyərdik, bütün dünyada da gedən prosesləri Heydər Əliyevin fəaliyyət dairəsindən kənar da təsəvvür etmək mümkün deyildir. Lakin bu, hansısa bir

fenomenin, olsa-olsa, nəzərə çarpdırılmasıdır, bizim məqsədimiz isə bu fenomenin mahiyyətinə varmaqdır.

Əgər Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyəti haqqında son onilliklər ərzində yazılanların hamısını nəzərdən keçirsək, onda ən əvvəl demək lazımdır ki, müxtəlif ölkələrdə, bir çox dillərdə Azərbaycan Prezidentinin şəxsiyyətindən, həyat yolundan, siyasi baxışlarından bəhs edilən kitab və məqalələr nəşr olunur. Bütün bu nəşrlərdə əsas diqqət Heydər Əliyevin siyasi fəaliyyətinin konkret cəhətlərinin təhlilinə yetirilir. Bu baxımdan qeyd etmək yerinə düşərdi ki, nadir istedadla, ensiklopedik biliyə, genişmiqyaslı dünyagörüşünə malik olan bu tarixi şəxsiyyətin fəaliyyətini yalnız əməli fəaliyyətlə, gerçəkləşdirdiyi konkret layihələrlə məhdudlaşdırmaq olmaz.

Müasir Azərbaycanda dövlət quruculuğunun, iqtisadi dirçəlişin, ictimai-siyasi və sosial həyatda tərəqqinin otuz ildən artıq dövrünü əhatə edən bütöv bir epoxa Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Bütün bunlar onun həm əməli fəaliyyətində, həm də inkişafımızın paradigmasının fəlsəfi anlamında öz əksini tapmışdır. Onun yaratdığı fəlsəfi konsepsiya Azərbaycanın müasir dünyada özünəməxsus yerini müəyyənləşdirmiş, milli dövlətçiliyimizin bünövrəsini təşkil etmiş və dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyi prosesinin ideya əsasını yaratmışdır. Lakin çox vaxt bütün bunlar Heydər Əliyevin konkret fəaliyyətinin kölgəsində qalır. Buna görə də, Heydər Əliyev fenomeninin mahiyyətini başa düşmək üçün göstərilən cəhdlər diqqətimizi onun dünyagörüşünün tərkib hissəsini təşkil edən fəlsəfi cəhətlərə yönəldir.

Həmişə məlumdur ki, Heydər Əliyev son dərəcə savadlı və yüksək erudisiyaya malik insandır. Bu savadlılıq akademik xarakter, hansısa cərəyan və konsepsiyaların həyatdan təcrid olunmuş halda dərk edilməsi xarakteri daşımır, onda ümumbəşəri dəyərlər Azərbaycan ziyalılarının bir çox nəsillərinin yaratdıqları milli ideallar sistemi ilə ahəngdarlıq təşkil edir.

Məhz buna görə də o, dövlət quruculuğunun elə bir konsepsiyasını işləyib hazırlaya bilmişdir ki, burada sosiologiya və fəlsəfənin bir çox mücərrəd problemləri ideyalar və elm sahəsindən əməli siyasət müstəvisinə keçmişdir. Mirzə Fətəli Axundzadədən başlayaraq Hüseyn Cavidə və Səməd Vurğunadək Azərbaycan xalqının görkəmli nümayəndələrinin yaradıcılığında ümummilli dəyərlər və ən müqəddəs cəhətlər haqqında təsəvvürlərin mahiyyətini təşkil etmiş hər şey Heydər Əliyevin fəlsəfi görünməndə dövlət quruculuğunun konkret konsepsiyasında öz ifadəsini tapmışdır. Heydər Əliyevin siyasi taleyinin mahiyyətini dərk etmək üçün müxtəlif hadisələrin fəlsəfi məğzini araşdırmaq və onun həyata keçirdiyi möhtəşəm planların izahı üçün açar olan ideyaları başa düşmək lazımdır.

Heydər Əliyev həm özünün nadir siyasi istedadı sayəsində, həm də milli dirçəlişin mükəmməl fəlsəfi konsepsiyasına əsaslanaraq, müasir Azərbaycan adlandırdığımız bir məmləkəti, onun bugünkü həqiqətini, sabahkı gününün etibarlı bünövrəsini yarada bilmişdir. Formal səbəblərə görə deyil, ilk növbədə, məhz buna görə Azərbaycan tarixinin 1969-cu ildən bəri bütün dövrü Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Azərbaycan xalqı üçüncü minilliyə də məhz Heydər Əliyevin adı ilə qədəm qoymuşdur.

Azərbaycanın gələcək taleyi baxımından bu tarixi dövrün başlıca məzmunu isə milli dirçəliş fəlsəfəsinin gerçəkləşdirilməsindən ibarət olmuşdur. Onun fəlsəfəsi sırf ehkamlaşdırılmış əsərlərdə təsvir edilən hər hansı təlim olmaqdan və ya buna çevrilməkdən uzaqdır. Əslində, bu fəlsəfə bizim hamımızın gözləri qarşısında yaradılmışdır və onun mahiyyəti Heydər Əliyevin əksər halda bədahətən söylədiyi bir çox nitq və çıxışlarında son dərəcə aydın ifadə olunmuşdur. Məhz nətiqlik istedadı ona ilk baxışdan qeyri-mümkün görünən məsələni reallaşdırmağa – öz fəlsəfi və siyasi əqidəsini bö-

yük auditoriyalar qarşısında şifahi çıxışlar çərçivəsində formalaşdırmağa imkan vermişdir.

Gerçəkliyin özünün obyektiv qanunlarını əks etdirən elmi metodologiyaya uyğun olaraq, Heydər Əliyev XX əsr Azərbaycan tarixini özünəxas peşəkar tarixçi dəqiqliyi ilə dörd mərhələyə bölür. Birinci mərhələ ötən əsrin əvvəlindən oktyabr inqilabınadək olan tariximizdir. İkinci tarixi mərhələ 1918-1920-ci və 1920-1922-ci illəri – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin mövcud olduğu və Azərbaycan Sovet Respublikası SSRİ-nin tərkibinə daxil olanadək dövrü əhatə edir. Üçüncü mərhələ 1922-ci ildən Azərbaycanın öz milli müstəqilliyini bərpa etdiyi 1991-ci ilədək olan dövrüdür. Dördüncü mərhələ isə 1991-ci ildən bu günədək olan dövrü əhatə edir. Əgər diqqət yetirsək görərik ki, son mərhələlər – üçüncü və onun bilavasitə nəticəsi olaraq, dördüncü mərhələlər Heydər Əliyevin adı ilə birbaşa bağlıdır.

Həqiqətən də, Azərbaycanı müstəqil dövlət qurmağa doğru aparan yol, əslində, 1969-cu ildən – məhz onun hakimiyyətə gəlişindən sonra başlanır.

Heydər Əliyevin respublikanın rəhbəri vəzifəsində fəaliyyətinin ilk günlərindən aydın oldu ki, onun simasında Azərbaycan xalqı əsl milli liderini tapmışdır. Bir tərəfdən, o, keçmiş SSRİ-də, sovet və partiya həyatında hakim olan bütün normalara son dərəcə dəqiq və nəzakətlə əməl edirdi. O dövrdəki nitqləri ilə tanış olarkən başa düşürsən ki, onun özü də kommunizm amallarına ürəkdən inanırdı. Lakin bununla yanaşı, o, sovet mədəniyyətinin ənənəvi formuluna – formaca milli və məzmunca sosialist mədəniyyəti formuluna tamamilə yeni bir məna verə bilmişdir. Onun gördüyü bütün işlər formal surətdə marksizm-leninizm ideologiyasının tələblərinə uyğun gəlirdi. Buna baxmayaraq, o, əvvəlki, standart stereotipləri qırır, hansısa yeniliklər daxil edə bilirdi ki, bunları da o illərdə başa düşmək və dəqiq formalaşdırmaq

çətin idi. Əslində isə, bunlar olduqca aydın nəticələrə gətirib çıxarırdı. O, milli ruhun dirçəldilməsinə, öz zamanəsinin Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafına və çiçəklənməsinə nail olmaqla yanaşı, həm də bütün ziyalıların, bütün Azərbaycan xalqının diqqətini tarixi və mədəni qaynaqlara yönəltmişdir. O illərdə biz Azərbaycan dilini, Azərbaycan ədəbiyyatını, Azərbaycan tarixini, Azərbaycan musiqisini – nadir milli mədəniyyətimizin bütün qatlarını özümüz üçün sanki təzədən açır və yenidən qiymətləndirirdik.

Məhz bu baxımdan Heydər Əliyevin respublikaya rəhbərliyinin birinci dövrünü milli özünüdərkən oyanmasının, öz kökümüzlə qayıdışın və müraciətin yeni mərhələsinə doğru aparan proseslərin başlanğıcı kimi qəbul etmək lazımdır. Məsələ bundadır ki, Heydər Əliyevin bütün fəlsəfi konstruksiyası xalqın milli dirçəlişi, milli qürur hissələrinin oyanması ideyasına əsaslanırdı.

Qalan hər şey, o cümlədən də respublikanın iqtisadi inkişafının sürətli strategiyasının həyata keçirilməsi milli şüurun yüksəlməsinə təkan verməli, milli dirçəlişin təməlinə çevrilməli idi.

Heydər Əliyev öz fəlsəfi konsepsiyasını əməli siyasət məcrasında gerçəkləşdirmək üçün olduqca mürəkkəb mexanizmdən istifadə etmişdir. Lakin onun atdığı ilk addımlar son dərəcə sadə idi – o, Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətlərinin yubileylərini müntəzəm qeyd etmək ənənəsinin bünövrəsini qoydu. Bu, formal bir hadisə deyildi. Bu, Azərbaycan mədəniyyəti klassiklərinin yaradıcılığının tarixinə və mahiyyətinə həqiqi müraciət idi, milli düşüncənin dərin qatlarını üzə çıxarmaq idi.

İlk baxışdan adama elə gəlir ki, Cəfər Cəbbarlı qədər ikinci bir sovetpərəst dramaturq təsəvvür etmək çətinidir. Təsədüfi deyil ki, o, sovet ədəbiyyatının bütün dərslərinə Azərbaycan sovet dramaturgiyasının banisi kimi daxil ol-

muşdur. Lakin Heydər Əliyev dövründə respublikamızda keçirilmiş ilk yubileylərdən birinin necə mənə kəsb etdiyini yada salaq. Zahirən hər şey o dövrün qaydalarına uyğun idi – 1969-cu il oktyabrın 10-da görkəmli Azərbaycan dramaturqu Cəfər Cabbarlının anadan olmasının 70 illiyinə həsr edilmiş təntənəli yığıncaq keçirildi.

Cəmi on gün sonra isə müasir dramaturgiyamızın banilərindən biri olan bu ustadın yubileyi ümumittifaq səviyyəsində, Azərbaycan incəsənət xadimləri nümayəndələrinin iştirakı ilə Moskvada İttifaqlar Evinin Sütunlu salonunda keçirildi.

Lakin ona diqqət yetirək ki, bir tərəfdən, Azərbaycan sovet dramaturgiyasının banisi Cəfər Cabbarlının yubileyi ənənəvi sovet qanun-qaydalarına uyğun olaraq keçirildi, digər tərəfdən isə, burada tamamilə “qeyri-ənənəvi” cəhətlər vardı. Sovet ədəbiyyatşünaslığının adətən fikir vermədiyi əsərlər ictimaiyyətin diqqət mərkəzinə çıxarıldı. Yeni nəsil özü üçün tamamilə yeni bir Cabbarlını kəşf etdi, o Cabbarlını ki, rəsmi ideologiya çərçivəsində bəzən ezop dili ilə elə məsələlərə toxunurdu ki, bu, Azərbaycanın keçdiyi tarixi yolun nadirliyi barədə hamını düşünməyə vadar edirdi. Dərk edirdik ki, biz hamımız olduqca böyük tarixi sərvətlərin, çox yüksək tolerantlıq, dini və etnik dözümlülük şəraitini qoruyub saxlamış və zəmanəmizə, bizə gətirib çatdırmış əcdadlarımızın yaratdıqları misilsiz mənəvi xəzinənin varisləriyik. Bu yubiley tədbirlərinin bütün iştirakçıları fikrən Azərbaycan tarixinin zərdüştilik və atəşpərəstlik dövrünə qayıdır, XX yüzilliyin başlanğıcındakı mürəkkəb sosial prosesləri gözlərinin qarşısına gətirir, milli teatrın, dünyəvi təhsil sisteminin təşəkkülünün təfərrüatına vaqif olurdular.

Bakının mərkəzində Cəfər Cabbarlıya abidə ucaldılanda, Azərbaycan kinostudiyasında onun büstü açılanda, əsərləri yenidən səhnəyə qoyulanda aydın oldu ki, Cabbarlı drama-

turgiyası və poeziyası bədii obrazlar sistemi vasitəsilə məhz Heydər Əliyevin siyasətinin öncül qayəsi olan ümummilli dəyərlərin bərqərar edilməsinə yönəlmişdir. Məhz bu baxımdan həmin yubileyin son dərəcə rəmzi mənası oldu.

Azərbaycan mədəniyyətinin yubileyləri təntənə ilə qeyd edilən bir çox nümayəndələrinin xalqın taleyüklü problemləri, keçmişi və gələcəyi ilə bağlı olan mühüm konseptual fikirləri bu və ya digər formada şərh edilir, araşdırılır və sistem halına salınır, nəticədə isə böyüməkdə olan nəslin sərəvətinə çevrilir, onların dünyagörüşünün əsasını formalaşıdırırdı.

Daha bir misal. 1969-cu ildə bəziləri Azərbaycan tarixini saxtalaşdıraraq, Bakı Dövlət Universitetinin yaradılmasını respublikamızda sovet hakimiyyətinin qurulmasının nəticəsi kimi qələmə verməyə çalışır, müxtəlif bəhanələr gətirərək, universitetin 50 illik yubileyini 1970-ci ildə, yəni Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulmasının yubileyi ilə bir vaxtda qeyd etmək istəyirdilər. Heydər Əliyev çıxışlarından birində bu barədə deyir: "Bu, dözülməz bir hal idi. Elə həmin 1969-cu il noyabrın 1-də biz universitetin 50 illiyini qeyd etdik. Mən özüm bu mərasimdə çıxış etdim. Bakı Dövlət Universitetinin sonrakı yubileylərində dəfələrlə qeyd olunmuşdur ki, bu çıxışın universitetdə böyük əks-sədası oldu. Çünki bu çıxış Azərbaycan dilində idi və universitetin qarşısında qoyulan məsələlər bizim ümummilli problemlərimizlə sıx bağlı idi".

O yubiley günlərində çoxları, ümumiyyətlə bəlkə də, ilk dəfə düşünürdü ki, görəsən, əsrin əvvəllərində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini yaradanların məqsəd və məramları nə idi. Axı, sovet elmində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin həmin nümayəndələrinə ancaq rüsvayçılıq damğası vurulurdu, əslində isə, Bakıda universiteti məhz onlar açmışdılar və respublikada ali təhsilin bünövrəsini də məhz bu universitet qoymuşdur.

Sovet dövrünün ehkamları respublika rəhbərindən bütün rəsmi tədbirlərdə yalnız rus dilində danışmağı tələb edirdi. Heydər Əliyev bu qaydanı formal olaraq pozmurdu, həqiqətən də, bütün qurultaylarda, plenumlarda məhz rus dilində çıxış edirdi. Lakin rəsmiyyətçilikdən kənara çıxmaq üçün azacıq imkan düşən kimi o, Azərbaycan dilinə müraciət edirdi. Özü də, demək olar, heç vaxt əvvəlcədən hazırlanmış mətnlərdən istifadə etmir, sözlərini sinədən deyirdi. Bu da heyranət qarışıq bir heyranlıq və bu üslubu təqlid etmək arzusu doğururdu. 1972-ci illərin ortalarında yazıçılardan biri ona "yoldaş Əliyev, Siz azərbaycanca nə gözəl danışsınız!" deyəndə, Heydər Əliyev gülümsəyərək belə cavab vermişdi: "Sən niyə mənim rusca gözəl danışmağıma deyil, azərbaycanca danışmağıma təəccüb edirsən? Bu dil mənim ana dilimdir, mən bu dili bilməliyəm! Eləcə də hamımız".

Bunlar adi sözlər deyildi. Bu sözlərin Azərbaycan ziyalılarının milli tərbiyəsinə təsirinin gücü ana dilinə uzun müddətdən bəri davam edən çox soyuq münasibətə son qoya bildi.

Heydər Əliyevin ana dilinə müraciət etməsi müəyyən mənada sanki, gözlənilmədən, bədahətən idi. Bunun dəqiq ifadə edilməsi sonralar olmuşdur. Artıq müstəqillik illərində Heydər Əliyev ana dilinə özünün münasibətini, televiziya və informasiya texnologiyaları da daxil olmaqla, həyatımızın bütün sahələrində Azərbaycan dilinin mövqeyinin möhkəmləndirilməsinə dair xüsusi fərmanlarında və tədbirlərində son dərəcə aydın ifadə edəcək, eyni zamanda, öz çıxışlarında da bu mövzuya müraciət edəcəkdir. Onun bu mövzuda çoxsaylı fikirlərindən birini xatırlatmaq istərdik: "Millətin milliliyini saxlayan onun dilidir. Şübhəsiz ki, musiqi də, ədəbiyyat da, ayrı-ayrı tarixi abidələr də millətin milliliyini təsdiq edir. Amma millətin milliliyini ən birinci təsdiq edən onun dilidir. Əgər Azərbaycan dili olmasa, Azərbaycan dilində ədə-

biyyat da olmaz. Azərbaycan dili olmasa, Azərbaycan dilində mahnılar olmaz, musiqi olmaz. Bunların hamısı bir-birinə bağlıdır. Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi yaşaması, möhkəmlənməsi, inkişaf etməsi də bizim ən böyük nailiyyətlərimizdən biridir. Bu, təkcə dil məsələsi deyil, həm də azərbaycançılıq məsələsidir”.

Elə görünür ki, öz milli müstəqilliyimizi bəyan etdikdən sonra biz ilk növbədə gələcək inkişafımızın bəzi, heç olmasa, əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirməli idik. Lakin 1991-93-cü illərdə Azərbaycanda keçmiş nihilist münasibət və tarixi tamamilə yenidən yazmaq istəyi hökm sürürdü. Yeni dalğanın gətirdiyi bir çox “demokrat”ların platformasını bəzi tədqiqatçılar “neobolşevizm” adlandırırlar. Ölkənin o vaxtadək yaradılmış iqtisadi potensialına həmin illərdə çox böyük ziyan vuruldu, milli dəyərlərin hansısa bir yoxlanılmış sisteminə əsaslanmayan ideyasız inkişaf pərəstiş obyektinə səviyyəsinə qaldırıldı. Həminə məlumdur ki, təkcə təbiət deyil, cəmiyyətin inkişafı da boşluğa dözmür. Bu ideya boşluğu dərhal mentalitetimizə yad ideologiya ilə dolduruldu və çox tez bir zamanda cəmiyyətə nifaq saldı.

Azərbaycan xalqı Heydər Əliyevin 1969-82-ci illərdə Azərbaycana rəhbərliyi dövründə həyata keçirdiyi tədbirlərin əhəmiyyətini yalnız müstəqilliyin iki ilindən sonra – səhvlərin və yanlışların, mənfi təcrübənin acı dərslərini görəndən və yaxınlaşan fəlakəti hiss edəndən sonra dərk etdi. Aydın oldu ki, Heydər Əliyev, ilk növbədə, milli özünüdərkli sovet ideoloji sisteminin buxovlarından xilas edə bilmişdir. Həminin və hər şeyin elliklə inkar edildiyi hərc-mərclik dövründə Heydər Əliyevin adını belə xalqın tarix və yaddaşından silməyə can atanlar da qəlbinin dərinliyində gözəl başa düşürdülər ki, onun siyasi və dövlətçilik fəaliyyəti xalqın milli dövlətçilik barədə çoxəsrlik arzu və istəklərinin həyata keçməsi üçün əlverişli zəmin yaratmışdır. 1993-cü ildə ölkəyə yenidən başçılıq

edən Heydər Əliyevi, ilk növbədə, bütövlükdə respublikaya vurulan ziyanın miqyası dəhşətə gətirdi.

Çox şeyə boş yerdən başlamaq lazım gəldi. Heydər Əliyev ötən əsrin 70-ci illərində Azərbaycanda necə böyük quruculuq işlərinin həyata keçirildiyini sonralar öz çıxışlarında dəfələrlə xatırlayacaqdır. Artıq 1980-ci ilin ortalarında Azərbaycan həm formal cəhətdən, həm də faktik olaraq keçmiş SSRİ-nin ən dinamik inkişaf edən respublikalarından birinə çevrilmişdi.

Bu vəziyyət Heydər Əliyevin 1969-cu ildə Azərbaycana rəhbərlik etməyə başladığı dövrdəkindən kəskin surətdə fərqlənirdi.

SSRİ-nin perspektivsiz əyalətlərindən biri kimi respublikamız barəsində formalaşmış fikrin nəticəsi idi ki, 1960-cı illərin sonlarına yaxın Azərbaycan sosial-iqtisadi həyatın bütün sahələrində geridə qalırdı. Sovet hökumətinin rəsmi dairələri səviyyəsində belə bir fikir vardı ki, məşhur neft yataqları öz keçmiş əhəmiyyətini itirmişdir və respublikanın neftə yönəldilmiş iqtisadiyyatı elə beləcə sürünməyə məhkumdur. Bunun, demək olar, alternativiyə yox idi. Vəziyyətdən çıxmaq üçün yeni yollar axtarmaq əvəzinə, respublikada mənfi meyillərin tədricən güclənərək, daha dərin kök atması ilə barışmışdılar, hakimiyyət uğrunda gizli mübarizə getdikcə daha eybəcər şəkil alırdı.

Belə bir vəziyyətdə, ilk növbədə, respublika iqtisadiyyatının getdikcə güclənən tənəzzülünün qarşısını almaq, ictimai--siyasi həyatdakı mənfi halları aradan qaldırmaq lazım idi. Buna ən əvvəl respublikanın siyasi rəhbərliyindəki intriqalar, dövlət və əmək intizamının, tələbkərliliyin olmaması, hakimiyyət orqanlarındakı qohumbazlıq və rüşvətxorluq mane olur və bütün bunlar da cəmiyyətə son dərəcə mənfi təsir göstərir, cəzasızlıq və hərki-hərkillik şəraiti yaradırdı.

Xalqın etibarından və dəstəyindən məhrum olan, habelə başı daxili çəkişmələrə qarışan ölkə rəhbərliyi məqsədyönlü

dövlət siyasətini həyata keçirə bilmirdi. Ona görə də milli dilin inkişafı və işlədilməsi, dövlət idarəçiliyi strukturlarının yerli əhali sırasından olan kadrlarla möhkəmləndirilməsi sahəsində ciddi tədbirlər görülmürdü. Üstəlik, ölkə rəhbərliyi saxta beynəlmiləçilik adı altında həmin istiqamətdə bütün mümkün təşəbbüslərin qarşısını alırdı ki, bu da, heç şübhəsiz, milli şüurlu, milli kateqoriyalarla düşünən və milli məntiqin daşıyıcısı sayılan kadrların irəli çəkilməsinə çox ciddi maneələr törədirdi.

İqtisadiyyatını bütövlükdə dərin və uzunsürən böhran bürümüş respublikanı bu ağır vəziyyətdən çıxarmağın yollarını axtarıb tapmaq, prinsipcə yeni konseptual səviyyədə yaşama əsasında ölkənin inkişaf planlarını işləyib hazırlamaq, xalq təsərrüfatında köklü struktur dəyişiklikləri aparmaq, təsərrüfatçılıqda və iqtisadi həvəsləndirmədə yeni metodlar tətbiq etmək lazım idi. Heydər Əliyev başa düşürdü ki, millətin siyasi müstəqilliyinin əsasını onun iqtisadi azadlığı şərtləndirir.

Həm iqtisadi, həm də mədəni tənəzzülə doğru aparan mənfi hallarla fəal mübarizə məhz Heydər Əliyev hakimiyyətə gəldikdən sonra başlandı. 1969-cu il Azərbaycanın ən yeni tarixində dönüş ili oldu. Respublikanın dinamik inkişafının təmin edilməsinə dair kompleks proqramlar işlənib hazırlandı. Bu yorulmaz fəaliyyət sayəsində 1970-1985-ci illər baş vermiş dəyişikliklərin vüsəti, ictimai və iqtisadi sahədə aparılmış köklü islahatların xarakteri və xalqın maddi rifahının keyfiyyətə yeni səviyyəyə yüksəlməsi baxımından, sözün tam mənasında, müstəqil Azərbaycanın yaranması salnaməsində ən parlaq səhifələrdir. Həmin illərdə Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə SSRİ hökuməti respublika iqtisadiyyatının hər tərəfli tərəqqisini və intensiv inkişafını nəzərdə tutan beş xüsusi qərar qəbul etmişdi. Sosial-iqtisadi inkişafın başlıca

istiqamətlərini müəyyən edən həmin qərarların xalqımızın mənafeləri baxımından tarixi əhəmiyyəti vardı.

Tam inamla demək lazımdır ki, indiki mərhələdə Azərbaycanın dövlət suverenliyi və iqtisadi müstəqilliyi, onun xarici iqtisadi əlaqələrinin müntəzəm surətdə genişlənməsi və dünya iqtisadiyyatına daha dərin integrasiyası prosesi hələ 1970-ci illərdə – 1980-ci illərin əvvəllərində təməli qoyulmuş potensiala əsaslanır.

Əlbəttə, milli dirçəliş ideyalarının, azərbaycançılıq ideologiyasının əməli surətdə həyata keçirilməsini yalnız təsərrüfat və sənaye sahələrində qazanılmış uğurlar fonunda, onların əsasında inkişaf etdirmək olardı. Heydər Əliyevin strateji proqramında diqqəti çəkən cəhət məhz odur ki, burada mənəvi, bədii və estetik təkamül iqtisadiyyatda parlaq nailiyyətlərlə və insanların rifahının keyfiyyətə yaxşılaşması ilə birləşərək, vahid məcrada reallaşdırılmışdır. Yeri gəlmişkən, Heydər Əliyev müstəqillik dövründə çıxışlarından birində "Dədə Qorqud" qazma qurğusunu nəzərdə tutaraq deyir: "...adını da "Dədə Qorqud" qoyduq, əvvəl "Şelf-2" adlanırdı. Amma biz ona "Dədə Qorqud" adı verdik, çünki bu, bizim babamızdır". Gördüyümüz kimi, Prezident Heydər Əliyev hətta iqtisadiyyatla bağlı məsələlərdə də mənəviyyat problemlərini heç vaxt diqqətdən kənarda qoymur, çünki o, öz ölkəsinin iqtisadi inkişafını hər zaman mənəvi mədəniyyət problemləri ilə sıx bağlılıqda, vahid axarda görür.

1970-ci illərdən başlayaraq, Azərbaycan sürətli iqtisadi inkişaf və iqtisadi potensialın gücləndirilməsi ilə yanaşı, demək olar, daxilən, tədricən öz təkamülünün növbəti mərhələsi kimi tarixən şərtləndirilmiş suverenliyə və müstəqilliyə hazırlanırdı.

1980-ci illərin axırları – 1990-cı illərin əvvəllərində ərazi bütövlüyü uğrunda xalq hərəkətinin geniş vüsət alması Heydər Əliyevin respublikaya rəhbərliyi dövründə təmin

edilmiş iqtisadi inkişaf, milli ruhun və milli özünüdərk in dir-çəlməsi sayəsində mümkün olmuşdur. Bu, Azərbaycanda milli özünüdərk prosesinin xüsusilə gücləndiyi həmin 70-ci illərdir. Bu, həmin 70-ci illərin əvvəlləri idi ki, Heydər Əliyev Novruz bayramının keçirilməsi barədə ziyalılara cavab verərək demişdir: "Mənim tapşırıqlımla deyil, ... qoy ürəkləri istədikləri şəkildə keçirsinlər". Hər bir azərbaycanlı ümummilli dəyərlər sisteminə məhz beləcə, özünün istədiyi kimi qoşulurdu. Bu, həmin 70-ci illərdir ki, onda Heydər Əliyev cəmiyyətin həyatındakı çoxsaylı dəyişiklikləri dahi Nizaminin bu ölməz sözlərini sitat gətirərək həyata keçirirdi: "Qoy ədalət zəfər çalsın!". Bu haqq-ədalətin daşıyıcısı, carçısı və bayraqdarı, ilk növbədə, onun özü – ölkədə danılmaz nüfuza malik olan ümummilli lider idi.

Totalitar sistemin elm və mədəniyyət xadimlərinə, ziyalılara qarşı ağır təzyiqləri, təqib və təhdidləri Sovet İttifaqının bir çox respublikalarında aşkar şəkildə hiss olunduğu bir vaxtda, Heydər Əliyev Azərbaycanda yaradıcı adamlar üçün elə bir şərait yaratmışdı ki, bu, sərbəst düşünməyə və cəmiyyətdə, mədəniyyətdə, ədəbiyyatda gedən prosesləri necə başa düşdüyünü açıq ifadə etməyə, əslində isə, milli-mənəvi idealların bərqərar edilməsinə doğru aparan yolları axtarmağa imkan verirdi.

Məhz o illərdə respublikada şəhərsalma və şəhərlərin, rayon mərkəzlərinin abadlaşdırılması sahəsində böyük işlər görülürdü. Bakıda bir sıra memarlıq ansambları, inzibati mərkəzlər, saraylar, institutlar, nəşriyyatlar, tədris korpusları, komplekslər tikilib istifadəyə verilmişdir ki, bunlar da müasir Azərbaycan memarlığının əsərləri xəzinəsinə daxil olmuşdur. Bir çox memarlıq abidələri məhz Heydər Əliyevin təşəbbüsü sayəsində bərpa edilmişdir. Onun sayəsində Bakının ən gözəl güşələrində xalqımızın milli ruhunun ifadəçiləri olan görkəmli xadimlərə əzəmətli abidələr ucaldılmış, məşhur tarixi

şəxsiyyətlərin ev muzeyləri yaradılmış və bunlar mədəniyyət mərkəzlərinə çevrilmişdir. Məhz o dövrdə Kirovabadda şəhərin təzə yaşayış massivlərindən birinə "Yeni Gəncə" adı verilmiş və bununla da dolayısı ilə bildirilmişdir ki, Azərbaycanın bu qədim şəhərinin tarixi və əsl adı Gəncədir.

Heydər Əliyev Azərbaycanı dirçəltməklə və yeni Azərbaycan yaratmaqla yanaşı, həm də onun gələcəyini düşünürdü. O, gənclərə çox böyük diqqət yetirirdi. Kadr korpusunun istedadlı gənclər hesabına təzələnməsi əvvəllər görünməmiş sürətlə gedirdi. Gənclər respublikanın elmi-texniki və mədəni potensialının yüksəldilməsindən ötrü son dərəcə gərəkli ixtisaslara yiyələnmək üçün Sovet İttifaqının qabaqcıl ali məktəblərinə göndərilirdi.

Azərbaycanın elmi və kadr potensialı möhkəmlənir, xalqımızın milli-mənəvi, əxlaqi dəyərlərinin təbliği üçün imkanlar genişlənirdi. Bu işlərin sırasında gənclərdə elmi dünyagörüşünü, məntiqli düşüncə qabiliyyətini artırmaq məqsədi ilə, demək olar ki, bütün şəhərlərdə və rayon mərkəzlərində şahmat məktəblərinin inşa olunması və fəaliyyəti mühüm işlərdən biri hesab oluna bilər.

Bununla bərabər, Heydər Əliyev hesab edirdi ki, Azərbaycanın milli ruhunun yüksəlişinə təkan verən şərtlərdən biri ana dilində təhsil almaqdır. Bu prosesin inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə 1969-1982-ci illərdə respublikanın şəhərlərində, kənd və qəsəbələrində yüzlərlə uşaq bağçası və məktəb tikilib istifadəyə verildi, ali məktəblərin şəbəkəsi genişləndirildi. 1980-ci illərin əvvəllərində respublikada ali məktəblərin sayı 12-dən 17-yə, bunlarda təhsil alan tələbələrə sayı isə 70 min nəfərdən 100 min nəfərə çatmışdı.

Heydər Əliyev həmişə bu fikirdə olmuşdur ki, konkret işlər nəzəri mülahizələrdən qat-qat vacibdir. O deyirdi ki, müasir milli hərbi kadrlar olmadan, sözün əsl mənasında milli dirçəlişə ümid bəsləmək mümkün deyildir. 1969-cu ildə

rəhbərliyə gəldiyi elə ilk aylardan o, milli hərbi kadrlar hazırlanması sahəsində bir sıra addımlar atdı. Heydər Əliyev özünün yaratdığı hərbi liseyin 30 illik yubileyində iftixarla demişdir: “Mən Cəmşid Naxçıvanski adına məktəbi yaradarkən həsrətində olduğum arzuma çatmışam, ona görə də özümü çox xoşbəxt hesab edirəm”.

Heydər Əliyev ona görə xoşbəxtdir ki, onun öncədən gördükləri həyata keçdi: Azərbaycan müstəqillik əldə etdi, bu hərbi kadrlar isə müstəqilliyin qorunması üçün çox gərəkli oldular.

1970-80-ci illərdə Bakıda ittifaq və beynəlxalq əhəmiyyətli tədbirlər keçirilməsi ənənəyə çevrilmişdi. Bununla bərabər, SSRİ respublikalarında da, sosializm düşərgəsi ölkələrində, habelə bir sıra başqa xarici dövlətlərdə də Azərbaycan mədəniyyəti və incəsənəti günləri keçirilirdi. Bunlar Azərbaycanın xarici ölkələrlə əlaqələr qurmasına imkan yaradır, özünəməxsus tariximizin, milli mədəniyyətimizin nailiyyətlərinin tanıtılmasını təmin edirdi. Paytaxtımız Bakı şəhəri isə sürətlə dünya şöhrətli elm və mədəniyyət mərkəzinə çevrilirdi.

Bu, elə bir vaxt idi ki, fəal vətəndaşlıq nümunəsi sayılan və hətta Moskva və Leningrad jurnallarında çap etdirmək mümkün olmayan “dissident” materialları Bakı mətbuatında işıq üzü görürdü.

Heydər Əliyev bu yazıların müəlliflərini hər cür hücumlardan və qəsdlərdən qoruyurdu. Təsadüfi deyil ki, Azərbaycanda həmin dövrdə “səndiqda yatıb qalmış dissident ədəbiyyatı” yoxdur. Ədiblərin heç bir qadağa olmadan istər tarixi keçmişimizə, istərsə də bu günümüzdə həsr etdikləri milli ruhlu əsərlər yarada bilməsi üçün əlverişli şəraitin təmin edilməsi heç də asan iş deyildi. Bunu həm gənc şair və yazıçılara xüsusi qayğı və diqqətin təzahürü kimi, həm də, ilk növbədə, Heydər Əliyevin fəlsəfi və siyasi amalının kon-

kret işlərdə öz əksini tapması kimi qiymətləndirmək olar. Eyni sözləri mədəniyyət və incəsənətin digər sahələrində – kino, rəssamlıq, musiqi sahəsindəki milli ruhlu əsərlər barəsində də demək olar. Bu baxımdan kino sənətinin “İstintaq”, “Bir cənub şəhərində”, “Ulduzlar sönmür” kimi nümunələri səciyyəvidir.

Görkəmli siyasi xadim Nəriman Nərimanovun bütün əzəməti ilə Azərbaycan xalqına və mədəniyyətinə qaytarılmasında Heydər Əliyevin müstəsna xidmətləri var. Nərimanov 1920-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti devrildikdən sonra son dərəcə mürəkkəb bir dövrdə Azərbaycan dövlətçiliyini qoruyub saxlayan qeyri-adi siyasi şəxsiyyət kimi Heydər Əliyevi cəlb etmişdi. Əlamətdar haldır ki, taleyin hökmü ilə Heydər Əliyev də 1993-cü ildə dağılıb parçalanmaq təhlükəsi qarşısında qalmış Azərbaycanı xilas etmək missiyasını öz üzərinə götürməli olacaqdı.

Xalqımızın böyük oğlu Nəriman Nərimanovun şanlı adını bərpa etmək üçün Heydər Əliyevin atdığı cəsarətli addım, həqiqətən, Azərbaycan dövlətinin mənafeləri naminə qazanılmış mühüm qələbə idi. Bu addımı atmaq heç də asan iş deyildi, belə ki, buna görə Heydər Əliyev öz siyasi karyerasını itirə bilərdi. Azərbaycanın düşmənlərinin iradəsi ilə Nəriman Nərimanov siyasi unutqanlığa məruz qalmışdı, davakar millətçi kimi qələmə verilirdi.

1972-ci ilin yazında Nərimanovun 100 illik yubileyi keçirildi, Bakıda isə ona əzəmətli abidə ucaldıldı. Heydər Əliyev abidənin təntənəli açılış mərasimində çıxış edərək demişdi: “Nəriman Nərimanov... öz zəkası və iradəsi ilə xalqına xidmət edirdi... Nəriman Nərimanov bu gün də bizimlədir. Bu gün o, özünün nəhəng qaməti ilə burada – qocaman Xəzərin dalğaları üzərində ucalmaqdadır”. Bir müddət sonra “Pravda” qəzetində Heydər Əliyevin N.Nərimanovun həyat və fəaliyyəti haqqında məqaləsi dərc edildi.

O, bununla kifayətlənməyərək, Nərimanov haqqında çəkilən filmin ekranlara çıxarılmasına da nail olur. Az sonra, 1977-ci ildə məhz onun səyləri ilə Ulyanovsk şəhərində Nərimanova abidə ucaldıldı, 1982-ci ildə isə Moskvada xatirə lövhəsinin açılışı oldu.

Sovet rəhbərliyinin bəzi dairələrində Azərbaycanın SSRİ-nin geridə qalmış ucqar əyaləti olması barədə yaranmış təsəvvürü Heydər Əliyev özünün yorulmaz təşkilatçılıq və siyasi fəaliyyəti ilə qısa müddətdə aradan qaldıra bildi. O, hətta Sovet Azərbaycanının 50 illik yubileyinə həsr edilmiş tədbirləri də elə səviyyədə keçirdi ki, onlar milli mədəniyyətimizin və tariximizin parlaq bayramına çevrildi. Azərbaycanın bir çox yazıçılarına, mədəniyyət və incəsənət xadimlərinə Dövlət mükafatları verildi. Həmin il keçirilmiş böyük rəssamlıq sərgisi isə mədəniyyətimizin nailiyyətlərinin görünməmiş nümayişinə çevrildi.

Heydər Əliyevi narahat edən bir məsələ də bütün sənaye potensialının, elm və mədəniyyət müəssisələrinin, təhsil ocaqlarının Bakıda cəmlənməsi, rayonların isə inkişaf prosesindən bir növ kənarda qalması idi. Bu mənfi meyilləri aradan qaldırmaq lazım idi, bununla bağlı problemlər Gəncədə, Naxçıvanda, digər şəhər və rayonlarda ictimaiyyətlə görüşlərdə müzakirə olunurdu.

Xatırladaq ki, bu sahədə vəziyyət tezliklə kökündən dəyişdi.

Azərbaycanın inkişafı yolunda Heydər Əliyevi xüsusi qayğılandıran digər məsələ milli ədəbiyyatın, dramaturgiyanın və incəsənətin dünyada tanındılması idi. Bu məqsədlə 1972-ci ildə 50 illiyi təntənə ilə qeyd olunmuş S.Vurğun adına Rus Dram Teatrından səmərəli şəkildə istifadə edilirdi.

Əgər fikrən o illərə qayıtmağa çalışsaq, əhəmiyyəti və mənası bütün dolğunluğu ilə yalnız indi dərk edilən nailiyyətlərin heyvətamiz mənzərəsi gözlərimiz qarşısında canla-

nar. Bu salnamənin yalnız bəzi hadisələrini yada salmaq. 1972-ci ilin aprelində Heydər Əliyev görkəmli humanist şair İmadəddin Nəsiminin anadan olmasının 600 illiyinə hazırlıqla bağlı qərar qəbul edilməsinə nail olur, bir il sonra isə müttəfiq respublikaların çoxsaylı nümayəndələrinin iştirakı ilə klassikimizin şanlı yubileyi Bakıda və Moskvada qeyd edilir.

1972-ci ildə Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasının yarıməsrlik yubileyi keçirilir. Həm də Üzeyir bəyin adını daşıyan Konservatoriya, həm də professor və müəllimlər təltif olunurlar.

Bir sözlə, yubiley bütün mədəniyyətimizin bayramına çevrilir.

Üç il sonra Üzeyir Hacıbəylinin 90 illik yubileyi Bakıda və Moskvada böyük təntənə ilə qeyd olunur. Elə həmin il "Koroğlu" operası yeni quruluşda tamaşaya qoyulur. İctimaiyyətin diqqəti Üzeyir bəyin irsinə, bəstəkarın bənzərsiz musiqi yaradıcılığına, ədəbi fəaliyyətinə bir daha cəlb edilir. Hacıbəylinin publisistikası araşdırılarkən, XX əsrin əvvəllərində onu düşündürən milli oyanış problemləri – Heydər Əliyevin fəlsəfi konsepsiyasının həyata keçirilməsinə bu və ya digər formada təkan verən problemlər xüsusilə vurğulanırdı.

Milli özgünlüyün atributu olan xalçaçılıq tarixən mədəniyyətimizdə son dərəcə mühüm yer tutmuşdur. Lakin o dövrdə xalq sənətinin bu növünə ögey münasibət bəslənildiyindən, Azərbaycanda bir dənə də xalça muzeyi yox idi. Bu iş Heydər Əliyevin vəzifə səlahiyyətləri çərçivəsindən kənarda olsa da, onu çox narahat edirdi. Bu narahatlığa tezliklə son qoyuldu, 1972-ci il aprel 25-də Bakıda təntənəli şərəitdə Azərbaycan Xalçası və Xalq Tətbiqi Sənəti Muzeyi açıldı.

Bundan bir ay sonra Moskvada, İttifaqlar Evinin Sütunlu salonunda Aşıq Ələsgərin anadan olmasının 150 illiyi münasibətilə təntənəli yığıncaq keçirildi. Bu, həmin dövrdə görünməmiş bir hadisə idi. Vətəni Göyçə mahalı sovet dövründə

Ermənistan SSR-in tərkibinə daxil edilən Aşıq Ələsgərin belə bir yubileyinin keçirilməsindən məqsəd böyük el sənətkarını Azərbaycan xalqına qaytarmaqla yanaşı, həm də tarixən Azərbaycan torpaqlarının real sərhədlərinin necə olduğu, ulu ata-babalarımızın bu yerlərdə əzəldən yaşadıkları fikrini yeni nəslə çatdırmaq idi. 1974-cü il. Azərbaycan teatrının 100 illik yubileyi qeyd edilir. Heydər Əliyev yubiley mərasimində çıxış edərək, Şərqdə ilk professional teatrın inkişaf yollarından, ictimai fikrin formalaşmasına onun göstərdiyi təsirdən danışır. Azərbaycan teatrının görkəmli nümayəndələrinə yüksək dövlət mükafatları verilir. Tanınmış səhnə ustaları Mehdi Məmmədov, İsmayıl Dağıstanlı və İsmayıl Osmanlı SSRİ Xalq artisti fəxri adına layiq görülürlər. Moskvada Azərbaycan Akademik Dövlət Dram Teatrının yubiley qastrolları böyük uğurla keçir. Azərbaycan dilinin tədqiqi sahəsində araşdırmalara görə həmin il respublikanın bir qrup dilçi alimi də Dövlət mükafatına layiq görülür. Həmin dövrdə respublikamızda ilk dəfə olaraq müstəqil Dilçilik İnstitutu yaradılır ki, bu da ana dilinin ictimai siyasi nüfuzunun möhkəmlənməsinə kömək edir və dilin tarixinə, dialektologiyaya və bir çox digər problemlərə dair fundamental tədqiqatlar aparılmasına imkan verir. Millətlərarası ünsiyyət vasitəsi kimi rus dilinin fəal təbliğ olunduğu o illərdə Heydər Əliyev respublikada tam qoşadillilik mühitinin bərqərar edilməsinə çalışırdı. Sonrakı illərdə – 1980-90-cı illərdə respublikanın rəhbərinin istər rəsmi, istərsə də qeyri-rəsmi tədbirlərdə Azərbaycan dilində danışmaqdan çəkinməməsi, əslində, ana dilimizin nüfuzunu təsdiqləyirdi.

1975-ci il. Bakıda xalqımızın görkəmli şairi Səməd Vurğunun ev muzeyi açılır. Dekabrda isə Səməd Vurğunun anadan olmasının 70 illiyi münasibətilə yaradılmış Ümumittifaq yubiley komissiyasının Moskvada birinci iclası keçirilir. 1976-cı ildə Moskvanın Böyük Teatrında Səməd Vurğunun yubileyi

qeyd edilir. Elə həmin il İttifaqlar Evinin Sütunlu salonunda Müslüm Maqomayevin 90 illik yubileyi keçirilir. Dekabrın 12-də isə Azərbaycan memarı Əcəmi Naxçıvaninin anadan olmasının 850 illiyi münasibətilə, onun yaratdığı Mömünə xatın türbəsinin qarşısında bu dahi sənətkarın abidəsinin təməli qoyulur.

1977-ci il iyunun 20-də Azərbaycanda görkəmli opera müğənnisi Şövkət Məmmədovanın 80 illik yubileyi qeyd edilir.

Həmin ilin oktyabrında Yaponiyada Azərbaycanın tarixi, elmi, milli-mədəni ənənələrinə həsr olunmuş sərgi açılır, İtaliyanın Neapol şəhərində isə Azərbaycan mədəniyyəti günləri keçirilir.

1978-ci il fevralın 3-də Qara Qarayevin anadan olmasının 60 illiyi münasibətilə təntənəli yığıncaq keçirilir. Elə həmin gün böyük bəstəkar Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adı verilir. Fevralın 15-də isə Moskva Konservatoriyasının Böyük salonunda ustadın yubileyi qeyd olunur.

Həmin ilin ən böyük hadisəsi isə, çoxlarının müqavimətinə baxmayaraq, Azərbaycan dilinə dövlət dili statusu verilməsi oldu.

Heydər Əliyevin respublikaya rəhbərliyi dövründəki fəaliyyətinin nəticəsi olaraq, respublikanın 1978-ci il Konstitusiyasında Azərbaycan dilinin dövlət dili statusu təsbit edildi. Dövr baxımından, sözün əsl mənasında, qəhrəmanlığa bərabər olan bu addım gələcəyin müstəqil, yeni Azərbaycanı naminə atılmışdı.

1978-ci ilin sentyabr və oktyabr aylarında Ukraynada və Böyük Britaniyada respublikamızın mədəniyyət və incəsənət xadimlərinin böyük bir qrupunun iştirakı ilə Azərbaycan mədəniyyəti günləri keçirilir.

1979-cu ilin yanvarında dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin ədəbi irsinin öyrənilməsi, nəşri və

təbliği ilə bağlı xüsusi qərar qəbul edilir və geniş tədbirlər planı təsdiq olunur. Rəşid Behbudov başda olmaqla Azərbaycan incəsənət ustalarının İsveçdə konsertləri böyük uğurla keçir.

1980-ci ilin fevralında isə böyük Azərbaycan şairi Nəsiminin abidəsinin təntənəli açılışı olur. İndi Nəsimini nəinki təkcə Azərbaycanda tanıyırlar, artıq o, bütün dünyaya tanındılır və o, məşhurlaşdıqca, bütün planetdə yaşayan insanlar Azərbaycanı da tanıyacaqlar.

1980-ci ilin noyabrında bir qrup Azərbaycan alimi və mədəniyyət xadimi SSRİ Dövlət mükafatına layiq görülür. Dekabrın sonlarında Azərbaycanın xalq artisti Qurban Pirmovun anadan olmasının 100 illiyi münasibətilə təntənəli yığıncaq keçirilir. Bir neçə ay sonra – 1981-ci ilin martında görkəmli aktyor və rejissor Hüseynqulu Sarabskinin anadan olmasının 100 illiyi qeyd olunur.

Həmin il iyunun 11-də Mirzə Şəfi Vazehin yaradıcılıq irsinin öyrənilməsi, iyulun 21-də isə Hüseyn Cavidin 100 illiyinin keçirilməsi barədə qərarlar qəbul edilir. Avqustda isə Bakının mərkəzindəki ən gözəl binalardan biri milli mədəni sərvətlərimizin qorunub saxlandığı Respublika Əlyazmalar Fonduna verilir.

Elə həmin ilin avqustunda dahi Nizami Gəncəvinin 840 illik yubileyinin, görkəmli astronom və filosof Nəsirəddin Tusinin anadan olmasının 780 illiyinin və Aşıq Alının 180 illiyinin bayram edilməsi haqqında qərarlar imzalanır.

Bir neçə ay sonra tanınmış yazıçı Mirzə İbrahimovun 70 illiyi münasibətilə təntənəli yığıncaq olur. Moskvada, İttifaqlar Evinin Sütunlu salonunda Nizami Gəncəvinin yubiley gecəsi keçirilir.

Noyabrda N.Tusinin 780 illiyinin, dekabrda isə görkəmli maarifçi və ədib Abdulla Şaiqin 100 illiyinin qeyd edilməsi

respublikanın o vaxtkı mədəni həyatında yaddaqalan hadisələr olur.

Həmin dövrdə Heydər Əliyevin Azərbaycan mədəniyyəti qarşısında ən misilsiz xidmətlərindən biri Sibir düşərgələrində həlak olan filosof şair Hüseyn Cavidin cənazəsinin qalıqlarının 1982-ci ildə Bakıya gətirilməsi və Naxçıvanda doğma torpağa tapşırılması olmuşdur. Sonralar onun məzarı üzərində məqbərə ucaldılmışdır. Bu addım təkcə xalqımızın mədəniyyət salnaməsinə düşmüş bir hadisə deyil, həm də sovet gerçəkliyində görünməmiş və mümkün ola bilməyən hadisələrdəndir. Təsadüfi deyil ki, xarici müəlliflərin bir çoxunun geniş mənbələrə əsaslanan kitablarında bu fakt son dərəcə müfəssəl şərh olunur, o cümlədən Azərbaycanın müstəqilliyə can atmasının məhz başlanğıcı kimi vurğulanır.

Görülən bütün bu işlər Azərbaycan xalqına öz ədəbiyyatı və mədəniyyətinin klassiklərini, böyük tarixi şəxsiyyətlərini daha yaxşı tanımağa, mədəni sərvətlərini və dəyərlərini qoruyub saxlamağa imkan vermişdir. XX yüzilliyin 1969-1982-ci illərində Azərbaycan müəyyən mənada milli hisslərin əsl intibah dövrünü yaşamışdır. Azərbaycan dilinin Konstitusiyada dövlət dili kimi təsbit edilməsi və idarəçilikdə geniş işlədilməsi, demək olar, bütün böyük klassiklərin yubileylərinin ümumittifaq miqyasında keçirilməsi, Nəsimiyə, Cəbbarlıya, Nərimanova abidələr ucaldılması, Azərbaycan mədəniyyətinin Sovet İttifaqında ön mövqelərə çıxması, elmi, ədəbi, mədəni abidələrin planlı şəkildə tədqiqi və nəşri və sair – bütün bunlar Heydər Əliyevin siyasətinin əməli nəticələridir. Böyük Vətəndaş bu fəaliyyəti son dərəcə yüksək siyasi məharət və peşəkarlıq səviyyəsində həyata keçirirdi.

1982-ci ilin dekabrı. Mübaliğəsiz demək olar ki, bütün xalq öz şanlı oğlunu SSRİ paytaxtına iftixar və qürur hissi ilə yola salırdı. Beş il ərzində o, Azərbaycanda gedən ictimai-

siyasi və mədəni prosesləri uzaq Moskvadan müşahidə etməli olacaqdır.

Buna baxmayaraq, heç olmasa, ildə bir dəfə Vətənə gələrək, insanlarla görüşəcək, respublika haqqında daha səhih məlumat almağa çalışacaqdır. 1982-ci ildən etibarən o, dünyanın ən nəhəng dövlətinin aparıcı rəhbərlərindən biri olur. SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini kimi onun rəhbərlik etdiyi sahələr son dərəcə genişmiqyaslı və çoxşaxəli idi – elm, təhsil, mədəniyyətdən tutmuş nəqliyyata, hətta o dövrün ən iri layihələrindən biri hesab olunan BAM-ın tikintisinə qədər. Heydər Əliyevin qarşısında öz geniş erudisiyasını, böyük idarəçilik və təşkilatçılıq qabiliyyətini tətbiq etmək üçün hədsiz imkanlar açılır. Yüksək tələbkərliliyi, tükənməz enerjisi ilə fərqlənən Heydər Əliyev bu imkanlardan mahir rəhbər kimi istifadə edərək, nə kimi potensiala malik olduğunu qısa müddətdə əyani şəkildə nümayiş etdirdi.

O, yeni tipli siyasi lider kimi təkcə ittifaq miqyasında deyil, həm də dünya miqyasında tanındı. Moskvada Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında çalışmış idarə, təşkilat və müəssisələrin rəhbərlərinin və sadə işçilərinin onun şəxsiyyəti, iş üslubu, rəhbər keyfiyyətləri barədə bu günədək söylədikləri yüksək rəy və fikirlər buna əyani sübutdur.

Heydər Əliyevə xas olan istedadlı rəhbər, görkəmli dövlət xadimi və mahir diplomat keyfiyyətləri Moskvada işlədiyi müddətdə tezliklə ona çox böyük nüfuz və şöhrət qazandırdı.

Onun iş üslubunun bir çox xüsusiyyətləri Kremldəkilərə qeyri-adi görünürdü. O, Kremlin ciddi riayət etdiyi qaydalar çərçivəsindən kənara çıxmadan öz xəttini yürüdü, çəkinmədən sözünü deyir, fikirlərini sərbəst açıqlayırdı. Onun fəaliyyətini Azərbaycanda hamı böyük diqqətlə və iftixar hissi ilə izləyirdi.

Bu da tamamilə təbii idi. Axı, o vaxta qədər heç bir azərbaycanlı SSRİ-də belə yüksək vəzifə tuta bilməmişdi. Onun

Kremlə atdığı elə ilk addımlar təkcə Kremlətrafi mühitdə deyil, hətta uzaq xaricdə geniş əks-səda doğururdu. Qərb mətbuatı bütün sovet stereotiplərini alt-üst edən, Siyasi Buro'nun heç bir üzvünə bənzəməyən, gülərüz, cavan və hətta incə zövqlə geyinən yeni tipli bir siyasi xadimdən yazırdı. Ərəb ölkələrinin qəzetlərində o, "sovetlərin dəmir xarakterli müsəlman rəhbəri" kimi, türk mətbuatında isə "Kremldəki türk" kimi səciyyələndirilirdi. İndi, keçmiş Sovet İttifaqının bir çox rəhbərlərinin xatirələri və memuarlarının çap edildiyi bir vaxtda, onunla birlikdə işləmiş insanların rəyi ilə tanış olmaq mümkündür. Onun xarakterinin və iş üslubunun bir çox qeyri-adi xüsusiyyətləri həmin kitabların səhifələrində də öz əksini tapmışdır.

Heydər Əliyev Moskvada son dərəcə gərgin iş rejiminə baxmayaraq, Azərbaycan haqqında məlumatlarla daim maraqlanırdı. O, imkan taparaq, Moskvada yaşayıb-ışləyən azərbaycanlılarla, o cümlədən vaxtilə şəxsən özünün buraya ali məktəblərdə təhsil almağa göndərdiyi azərbaycanlı gənclərlə görüşür, onların həyatı ilə maraqlanır, üzləşdikləri problemlərin həllinə kömək edirdi. Heydər Əliyevin Moskvada yaşayan azərbaycanlılara diqqət və qayğısı, mənəvi dayaq olması orada Azərbaycan diasporunun formalaşmasına və fəaliyyətinə güclü təsir göstərirdi.

Keçmiş sovet rəhbərliyinin Heydər Əliyevi "səhhətinə görə" istefaya göndərmək qərarı Mərkəzin Azərbaycana qarşı yönəldilmiş riyakar siyasətinin həyata keçirilməsi yolunda ilk addım oldu. Heydər Əliyev kimi dövlət xadiminin SSRİ rəhbərliyinin yüksək dairələrindən çıxarılması erməni millətçilərinin və onların Kremldəki havadarlarının əl-qolunu açdı. Azərbaycanın o vaxtkı rəhbərliyinin Mərkəzə yarınmaq üçün yeritdiyi xalqa zidd siyasəti respublikada ictimai-siyasi vəziyyəti son dərəcə kəskinləşdirdi.

1990-cı ilin Qanlı Yanvar hadisələri bütün dünyaya nümayiş etdirdi ki, sovet rəhbərliyi və onun yerlərdəki əlaltıları Azərbaycan xalqına qarşı ən ağır cinayətlər törətməkdən çəkinmirlər.

Pensiyaya göndərilən, "ev dustağı" şəraitində yaşamağa məcbur edilən Heydər Əliyev Azərbaycan xalqına qarşı törədilmiş qanlı faciə ilə əlaqədar yaranmış vəziyyətdə daha susa bilməzdi.

O, faciənin səhərisi günü Azərbaycanın Moskvadakı daimi nümayəndəliyinə gələrək bəyanatla çıxış etdi: "Buraya ən əvvəl ona görə gəlmişəm ki, Azərbaycanın Moskvada kiçik parçası olan daimi nümayəndəliyində, böyük itkilərə səbəb olmuş faciə ilə bağlı bütün Azərbaycan xalqına başsağlığı verim. İkinci tərəfdən, bu məsələyə öz münasibətimi bildirmək istəyirəm. Azərbaycanın Moskvadakı nümayəndəsindən xahiş edirəm ki, mənim sözlərimi, kədərimi, başsağlığımı Azərbaycan xalqına çatdırsın.

Hazırda başqa imkanım olmadığı üçün təəssüf hissi keçirirəm". Heydər Əliyevin həmin bəyanatda səslənən "qırğın törədənlərin hamısı layiqincə cəzalandırılmalıdır" tələbi onun bu məsələ ilə əlaqədar sonralar etdiyi bütün çıxışlarının, bəyanatlarının, imzaladığı sənədlərin əsas leytmotivi olmuşdur. Azərbaycan xalqına qarşı cinayət törətmiş şəxslərin ciddi şəkildə cəzalandırılması məsələsi onun fəaliyyətinin bütün sonrakı mərhələlərində də öz aktuallığını saxlamışdır. O, həmişə belə bir mövqedən çıxış etmişdir ki, "xalqa qarşı cinayət cəzasız qalmamalıdır". Çünki xalq onun üçün həmişə – onda da, sonralar da ən ülvə dəyər olmuşdur.

1990-cı ilin Qanlı 20 Yanvar hadisələri Heydər Əliyevi siyasi fəaliyyətə qaytardı. Lakin artıq bu fəaliyyət sovet sisteminin məcrasından kənara çıxırdı. Siyasi vəzifəsi olmayan insan keçmiş SSRİ-də siyasi fəaliyyətlə məşğul ola bilməzdi. Buna, sadəcə olaraq, yol verilmirdi, əzəldən sərt qadağa qoyulmuşdu.

20 Yanvar faciəsi ilə əlaqədar onun siyasi bəyanatı təkcə Azərbaycanda deyil, həm də bütün keçmiş SSRİ-də yeni siyasi eranın başlanğıcı oldu.

Heydər Əliyev bu siyasi eraya sırasıyla vətəndaş kimi qədəm qoydu. Onun rəsmi statusu ittifaq əhəmiyyətli fərdi pensiyaçı idi. Buna baxmayaraq, Heydər Əliyevin adı sovet rəhbərliyində elə bir xof, vahimə yaratmışdı ki, onu siyasi fəaliyyətdən təcrid etmək, susdurmaq üçün hər cür vasitələrə, o cümlədən ən çirkin üsullara əl atılırdı. Heydər Əliyevin əleyhinə ittifaq və respublika mətbuatında genişmiqyaslı kampaniya başlandı. Onunla bağlı olan bütün hadisələr saxtalaşdırılır, yalan və böhtanlar yayılırdı. Onu Kunayevin və Rəşidovun vəziyyətinə salmaq üçün ən iyrənc vasitələrə əl atılırdı. SSRİ-nin o vaxtkı rəhbərlərinin sonralar etdikləri etiraflara görə, "onun ayağının altını möhkəm qazırdılar". Lakin onlar öz məqsədlərinə çatmaq üçün lazımi faktları yalnız bir səbəbə görə əldə edə bilmədilər – belə faktlar, sadəcə olaraq, yox idi. Əliyev əleyhinə kampaniyanın şışirdilməsi çərçivəsində SSRİ Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsindən tutmuş SSRİ Prokurorluğunun xüsusi qruplarına qədər saysız-hesabsız strukturlar səfərbər olunmuşdu. Sonrakı hadisələr göstərdi ki, Heydər Əliyevin hücumlar üçün hədəf kimi seçilməsindən məqsəd nəticə etibarilə bütün Azərbaycana zərbə endirmək idi. Heydər Əliyevi cismani divan tutmaqla hədələyərək, onu Vətənə qayıtmağa qoymur, ona hansısa şəkildə həyanlıq göstərənlərin hamısını təcrid edirdilər. Heydər Əliyevə qarşı təqibləri dövlət terroru siyasəti səviyyəsinə qaldırmışdılar.

Əjdər Xanbabayev kimi gözəl bir insanın qətlə yetirilməsi, əslində, Heydər Əliyevə qarşı yönəldilmiş aksiyaların gücünə əyani sübutdur. Lakin onu heç nə qorxutmadı və o, bütün maneələri dəf edərək, Vətənə dönməyə imkan tapdı.

1990-cı ildə Azərbaycan Ali Sovetinə seçkilər zamanı Heydər Əliyev deputat seçildi. 1991-ci il ərzində onun Ali

Sovetin sessiyalarında etdiyi çıxışlarda istər SSRİ-də, istərsə də respublikada yaranmış böhranlı vəziyyətin dəqiq təhlili verilirdi. Gələcək inkişaf baxımından kommunist sisteminə məhz Heydər Əliyev qətiyyətlə "yox" dedi.

Əslində, bu çıxışlar yeni siyasi gerçəkliklərin, yeni siyasi ideologiyanın inikası idi. Heydər Əliyevin 1991-ci il fevralın 5-də parlamentin sessiyasındakı çıxışından bəzi xarakterik məqamları yada salaq:

"Sovet İttifaqında və Azərbaycanda mövcud olan vəziyyət haqqında bəzi fikirlərimi və təkliflərimi Ali Məclisə çatdırmaq istəyirəm.

Birinci: ölkə, sovet cəmiyyəti, dövlət üsul-idarəsi artıq bir neçə ildir ki, siyasi və iqtisadi böhran içindədir. Millətlərarası münasibətlər gərginləşib. Sovet İttifaqı dağılmaqdadır.

Bunların səbəbləri: şübhəsiz ki, əmələ gəlmiş vəziyyətə keçmişin ayrı-ayrı mərhələlərində buraxılmış səhvlərin təsirini inkar etmək olmaz. Fəqət, əsas səbəblər "perestroyka" adlandırdığımız dövrdə həyatımızın bütün sahələrində buraxılmış ciddi, kobud və bağışlanmaz səhvlərdir.

Təəssüf ki, bunların üstü örtülüb basdırılır, rəsmi dairələr və kütləvi informasiya orqanları ancaq keçmişə atəşə tuturlar.

Tam qətiyyətlə demək olar ki, 1985-ci ildə ölkəmizdə başlanmış dəyişikliklərin elmi, siyasi və iqtisadi əsaslarla işlənib hazırlanmış uzunmüddətli strategiyası olmamış və tələm-tələsik şəkildə həyata keçirilmiş, bəzən bir-birinə zidd olan tədbirlər, təbiidir ki, müsbət nəticələr verməmişdir.

Milli siyasət sahəsində buraxılmış böyük səhvlər ölkənin bir çox respublikalarında faciəli vəziyyət yaratmışdır. Alma-Atada, Tbilisidə, Fərqanədə, Bakıda, Novı Uzendə, Oşda, Baltikyanı respublikalarda baş vermiş hadisələr müttəfiq respublikaların hüquqlarının tapdalanmasının, Mərkəzin imperiya siyasətinin nəticəsidir.

Əvvəlki illərdə özünə müəyyən qədər yol açmış demokratiya, aşkarlıq, siyasi plüralizm artıq məhdudlaşdırılır, ölkədə diktatura üsul-idarəsi tətbiq olunur.

Bunların hamısı cəmiyyəti fəlakət həddinə gətirib çıxarmışdır.

Sovet dövlətinin xarici siyasəti də çox qüsurludur.

Yaranmış vəziyyətin günahkarı hakimiyyətdə olan Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsi, partiya və dövlət hakimiyyətini ələ keçirmiş Qorbaçovdur. Son beş ildə Qorbaçov xalqa çox vədlər verib. Lakin onların heç birini həyata keçirə bilməyib. Söz ilə əməl arasında boşluq, siyasi rəhbərlik ilə xalq arasında uçurum yaranıb. Xalqın rəhbərliyə inamsızlığı və gələcəyə ümitsizliyi artıb, Kommunist Partiyası nüfuzdan düşüb.

İkinci: ölkədə yaranmış vəziyyət eyni ilə Azərbaycanda da hökm sürür. Respublikanın rəhbərliyi həmişə olduğu kimi, Mərkəzin xəttini Azərbaycanda kor-koranə tətbiq edir və bütün göstərişlərini həyata keçirməyə cəhd göstərir. Nəticələr göz qabağındadır. Azərbaycanda vəziyyət daha da ağır və dözülməzdir. Bu isə erməni millətçiləri tərəfindən ortaya atılmış Dağlıq Qarabağ məsələsi ilə əlaqədardır. Üç ildən artıqdır ki, respublikamız, Azərbaycan xalqı Ermənistan tərəfindən ardı-arası kəsilməyən təcavüzlərə məruz qalır. Nəticədə Azərbaycanın ərazi bütövlüyü pozulub...

Əziz deputatlar, bilirsiniz ki, Azərbaycan xalqı 1920-ci ildən indiyədək bu cür ağır, çətin və çıxılmaz vəziyyətdə olmayıb.

Düzdür, Azərbaycan torpaqlarının bir hissəsi 20-ci ildən bəri vaxtaşırı əldən gedib. Mən bu barədə, mümkün olsa, öz sözlərimi deyərəm. Biz 1922-ci ildən SSRİ-nin tərkibindəyik.

SSRİ tərkibində olan heç bir müttəfiq respublikanın başına belə bəla gəlməyib. Heç bir müttəfiq respublika başqa

müttəfiq respublikanın təcavüzünə məruz qalmayıb. Bu, xırda məsələ deyil. Bunu geniş müzakirə etmək lazımdır, danışmaq lazımdır, məsləhətləşmək lazımdır, dil tapmaq lazımdır, yol tapmaq lazımdır. Bu məsələyə tələm-tələsik baxmaq olmaz. Mən sizi həmin məsələyə bu cür mövqedən yanaşmağa dəvət edirəm. Buna görə də hesab edirəm ki, Dağlıq Qarabağda vəziyyətin normalaşdırılması məsələnin dar çərçivədə qoyulması deməkdir.

Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bərpa olunması – məsələ belə qoyulmalıdır və biz bunun üçün çarə, çıxış yolu tapmalıyıq... Üçüncü: Azərbaycan Sovet Respublikasının mövcud olduğu 70 ildə Ermənistan Mərkəzin havadarlığına söykənərək, respublikamıza qarşı torpaq iddiaları edib, təxribat əməliyyatları aparıb, nəticədə xeyli torpaqlarımız zəbt olunub. Bir həqiqəti də qeyd etmək lazımdır ki, Ermənistan həmişə qəsbkarlıq fəaliyyəti göstərüb, biz isə müdafiə olunmaq, bəzən isə təslim olmaq mövqeyində durmuşuq. İndi də belə mövqedəyik.

Biz bu məsələni Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisində müzakirə etdik. Məlum oldu ki, təkcə 1929-cu ildən sonra Naxçıvan Respublikasının ərazisindən 625 kvadratkilometr torpaq sahəsi, yəni 9 kənd Ermənistana verilib. Bu isə 62 min hektar kənd təsərrüfatına yararlı torpaq deməkdir.

Burada Zəngilan rayonundan, gərək ki, deputat Bədəlova çıxış elədi və Nüvədi kəndi haqqında danışdı. Sonra deputatlardan biri Zəngəzur, Göyçə mahalı haqqında danışdı. İndi qəti rəqəm demək istəmirəm. Ancaq mütəxəssislərdən bir neçəsi mənə dedi ki, 1918-ci ildə Azərbaycan Respublikasının ərazisi 114 min kvadratkilometr olub. İndi isə 86 min kvadratkilometrdir. Gör əlimizdən nə qədər torpaqlar gedib.

Əsrlər boyu Vətən, torpaq anlayışı xalqımızın ləyaqətini, mənliyini, şərəfini əks etdirib. Xalq öz torpağının müqəddəs-

liyini qorumaq üçün onun uğrunda ölüm-dirim mübarizəsi aparıb. Ulu babalarımız Vətən torpağının hər bir qarışını namus simvolu kimi qoruyub, onun yolunda canlarını və övladlarını qurban verməkdən belə çəkinməyiblər.

Təəssüf ki, biz bu ənənələri unuduruq. Buna artıq dözmək olmaz. Ona görə də təklif edirəm ki, bir Dağlıq Qarabağ məsələsini yox, bütün 1920-ci ildən indiyədək Azərbaycan ərazisindən Ermənistana verilmiş torpaqların hamısının haqq-hesabı aparılsın. Hansı dövrdə, hansı sərhəd sahəsində, hansı torpaq sahələri verilib? Bu torpaqların hansı qərarlarla, kim tərəfindən verilməsi müəyyən olunsun. Biz Ermənistana qarşı artıq müdafiə mövqeyində yox, hücum mövqeyində duraq və burada deputatların dediyi kimi, o torpaqların geri qaytarılması üçün mübarizə aparaq.

İndi biz mübarizəyə keçməliyik və mən də bu mübarizəyə hazıram. Əgər deputatlar razı olarsa, bizim sessiyamız Ermənistanı təcavüzkar dövlət adlandırmalıdır. Biz bu barədə xüsusi qərar çıxarmalı və onu bütün dünyaya bəyan etməliyik.

Burada soruşdular ki, o torpaqları kim verib? Mən təklif edirəm ki, aydınlaşdırılsın. Eyni zamanda, arayış verə bilərəm ki, 1969-cu il 14 iyuldan (mən başa düşdüm o sualı mənə niyə verdilər), Azərbaycana rəhbərlik etdiyim dövrdən 1982-ci ilin dekabrına qədər Azərbaycan ərazisindən bir qarış da olsa Ermənistana torpaq verilməyib. Mən buna cavab verirəm və özümü çox xoşbəxt hesab edirəm ki, o dövrdə ermənilərin torpaq iddialarının qarşısını ala bildik. V.Polyaniçko dedi ki, 1977-ci ildə də Dağlıq Qarabağ məsələsi qalxmışdı. Bəli, qalxmışdı. Lakin biz o hərəkətlərin qarşısını dərhal aldıq”.

SSRİ-də gedən dağıdıcı proseslər gündən-günə güclənirdi. Siyasi, iqtisadi və sosial böhran son həddə çatmışdı. Belə bir şəraitdə üzdənirəq yenidənqurma ideoloqları yeni prinsiplər əsasında ittifaq müqaviləsi bağlanmasının zəruriliyindən danışaraq, SSRİ-nin qalıb-qalmaması məsələsini

ümumxalq səsverməsinə çıxardılar. Bununla yanaşı, sovet təbliğat maşını hər bir insanı inandırmağa çalışırdı ki, heç bir müttəfiq respublika İttifaqsız yaşaya bilməz.

O dövrdə Naxçıvan Muxtar Respublikası İttifaqın qalıb-qalmaması barədə səsvermədə iştirakdan imtina etmiş yeganə bir diyar oldu. Muxtar respublikanın sakinləri öz Ali Məclisinin sədri Heydər Əliyevin bu prinsipial məsələ ilə əlaqədar mövqeyini tam dəstəkləyərək, İttifaqa “yox” dedilər. Lakin Bakıda Mütəllibov hökuməti öz fəaliyyətini Moskvanın diktəsi ilə quraraq, sübut etməyə çalışırdı ki, Azərbaycan İttifaqdan çıxsa, məhv olar. Ali Sovetin sessiyasında məhz belə fikirlərin səslənməsi üçün hər cür şərait yaradılmışdı və çoxları İttifaqı saxlamağın zəruriliyindən danışırdı. Heydər Əliyev həmin sessiyada öz qəti, sarsılmaz mövqeyini bildirərək, əslində, Azərbaycanın tam müstəqilliyinə nail olmağın zəruriliyini bəyan etdi. 1991-ci il martın 7-də Azərbaycan Ali Sovetinin sessiyasında Heydər Əliyevin çıxışının bəzi məqamlarına müraciət edək:

“1922-ci ildən Azərbaycan Sovet İttifaqının tərkibindədir. Bu müddət ərzində xalqımız tarixi yol keçib, nailiyyətlər əldə edib. Eyni zamanda, çox itkilərə, çətinliklərə də məruz qalıb. Bunları inkar etmək olmaz.

Biz hamımız bu İttifaqın mövcud olduğu dövrdə dünyaya gəlmişik, təhsil-tərbiyə almışıq, formalaşmışıq. Biz hamımız, hər halda, tam əksəriyyətimiz bu İttifaqa həddindən artıq inanmışıq, sədaqətlə xidmət etmişik, xalqımızın səadətini, xoşbəxt gələcəyini İttifaq daxilində görmüşük. Mən və mənimlə birlikdə xeyli müddət respublikaya rəhbərlik edən həmkarlarım İttifaqın möhkəmlənməsi üçün daim çalışmış, Azərbaycan xalqında da bu İttifaqa sadıqlıq və məhəbbət hissiyyatları yaratmağa cəhd etmişik...

Ölkənin rəhbərliyi 70 il mövcud olan İttifaqın yararsız olduğunu bəyan edərək, respublikaları yeni İttifaq yaratmağa

dəvət edir. Qorbaçov bir neçə çıxışında hətta belə demişdir ki, guya ölkədə indiyə qədər həqiqi İttifaq olmayıb, respublikalar heç də İttifaqda yaşamayıb, əsl İttifaq bundan sonra yaranacaqdır. Həqiqəti isə desək, yeni İttifaq müqaviləsinin layihəsi əvvəlkindən də yararsızdır... 70 il respublikamız sovet sosialist məzmununu daşıyıb. İndi biz respublikamızın adını bu sözlərdən azad etdik. Bəs indi biz hansı yeni siyasi quruluşu qəbul edirik? Məlum deyil.

Yetmiş il bizim respublikamız Oktyabr inqilabı bayrağı altında yaşayıb.

Biz o bayraqdan imtina etdik. Yeni bayraq qəbul etdik. Fəqət, bu, heç də yeni bayraq deyil. O, 1918-ci ildə yaranmış ilk Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin milli dövlət bayrağıdır. Bu mühüm siyasi əhəmiyyət kəsb edən fakt nə üçün qeyd olunmadı?..

28 May Azərbaycan dövlət quruluşunun dirçəliş günü kimi istirahət günü elan edilib. Məlumdur ki, 28 May 1918-ci ildə ilk Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yaranmışdır. Belə olan halda, bu hadisəyə və 28 aprel 1920-ci il hadisəsinə siyasi qiymət vermək lazımdır. Bu məsələlər gərək Ali Sovetin sessiyasında müzakirə olunsun.

İkitərəfli, daha açıq desək, ikiüzlü, qorbaçovsayağı siyasət xalqda inam doğura bilməz. Bu günlərdə Minsk şəhərində çıxış edərkən Qorbaçov kommunist olduğunu, Kommunist Partiyasına axıra qədər sadıq qalacağını təkidlə sübut etməyə çalışırdı. Fəqət, öz andını Kommunist Partiyasına, Leninə, Oktyabr inqilabı ideyalarına tam zidd mövqe tutan Soljenitsinin sözləri ilə əsaslandırırırdı. Sual olunur: biz hansı məzhəbə itaət etməyə dəvət olunuruq?

Bəziləri respublikamızın müstəqil, İttifaqdan ayrı yaşamağa imkanı olmadığını sübut etməyə çalışır. İttifaqda olan respublikalar bir-biri ilə sıx iqtisadi, texniki əlaqələrlə bağlı

olduğuna görə, onların İttifaqdan ayrı yaşamasının mümkün olmadığı fikri də ölkədə geniş yayılmışdır...

Bu təbliğat əsassızdır. Əvvəla, Azərbaycan tam müstəqil dövlət kimi fəaliyyət göstərmək üçün bütün imkanlara malikdir. Bu barədə deputat Səmədzadənin çıxışındakı bir çox müddəalarla mən razı deyiləm. Əgər reqlamentdən əlavə vaxt verilsə, onların əsassız olduğunu sübut edərdəm... Fikrimizcə, əgər Azərbaycan tam müstəqil dövlət olarsa (o, indi İttifaqda olan respublikaların hər biri ilə, hətta İttifaq qalarsa, onunla da qarşılıqlı, bərabərhüquqlu, iki tərəfə də faydalı iqtisadi əlaqələr yarada bilər), bu, müstəqil Azərbaycanın gələcək inkişafı üçün daha səmərəli olar. Azərbaycan xalqının başqa xalqlarla dostluq əlaqələri müstəqil xarakter daşıyır, daha səmimi, daha möhkəm olar.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan xalqının başqa xalqlara nisbətən yeni İttifaq müqaviləsindən imtina etməsinə daha çox əsası var. Üç ildir ki, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü, suverenliyi pozulub. Lakin İttifaq dövləti bu vəziyyətin aradan qaldırılması üçün səmərəli tədbirlər görməyib.

1990-cı il yanvarın 20-də İttifaq dövləti tərəfindən Azərbaycan xalqına qarşı hərbi təcavüz edilmişdir. Heç bir əsas olmadan, xəbər vermədən, dövlət qanunlarını kobudcasına pozaraq, Bakı şəhərinə sovet ordusunun müasir silahlı qoşun hissələri yeridilmiş, onlar vəhşilik, qəddarlıq etmiş, nəticədə nahaq qan tökülmüş, yüzlərlə adam həlak olmuş, xəsarət almış, itkin düşmüşdür.

Təəssüf ki, bu təcavüz indiyə qədər davam edir. Bir ildən artıqdır ki, Azərbaycanın paytaxtı fəvqəladə vəziyyət şəraitində yaşayır. Bizim sessiyamız da bu şəraitdə keçirilir. Bir ildən artıqdır ki, Azərbaycan xalqı şəhidlərə matəm saxlayır. Respublikanın şəhərlərində, qəsəbələrində, kəndlərində şəhidlərin xatirəsinə abidələr ucaldılır. Fəqət, qatillər indiyə qədər aşkar olunmayıb. Buna heç vəchlə bəraət qazandırmaq olmaz...

Məlumdur ki, Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının bir hissəsi olan Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin platforması xalqı birləşdirə bilməz. O, xalq arasında nüfuzdan düşüb, bütün xalqın iradəsini təmsil etmir. Kommunist Partiyası hakimiyyətdən tamamilə imtina etməlidir. Eyni zamanda, yuxarıdan aşağıya qədər partiya komitələrinin katibləri sovet orqanlarında rəhbər vəzifə tutmamalıdır. Demokratiyanın, siyasi plüralizmin, aşkarlığın inkişafı üçün şərait yaradılmalıdır. Bütün siyasi qüvvələr eyni hüquqda fəaliyyət göstərməlidir. Xalqa hər şey düzgün çatdırılmalıdır. Sosial ədalət bərqərar olmalıdır.

Azərbaycan xalqının birliyi yeni, heç kəsdən asılı olmayan dövlət qurulması yolu ilə təmin edilə bilər. Doğrudur, bu yolda çətinliklər də az olmayacaqdır. Fəqət, nəyin bahasına olursa-olsun, biz buna nail olmalıyıq. Biz bu yola düşməsək, bunu gələcək nəsillər edəcək və onlar, tarix bizi bağışlama-yacaqdır.

İndi hər bir namuslu, qeyrətli azərbaycanlı gərək öz şəxsi mənafeələrini, imtiyazlarını unutsun, xalqın aqibəti, bu günü və azad gələcəyi haqqında düşünsün. Xalqın müqəddəratı hər şeydən üstün olmalıdır.

Azərbaycan xalqı birləşməli, öz müqəddəs, doğma torpağını göz bəbəyi kimi qorumalıdır. Azərbaycan Respublikası iqtisadi və siyasi müstəqillik yolu ilə getməli, tam istiqlaliyyət uğrunda mübarizə aparmalıdır.

Xalq deputatlarını, bütün Azərbaycan xalqını bu yola dəvət edirəm və əmin edirəm ki, mən bu yoldan dönməyəcəyəm”.

Bu, Heydər Əliyevin yeni mərhələdə siyasi platformasının, gələcək fəaliyyət proqramının əsas prinsiplərini özündə aydın əks etdirən bəyanat idi. Həmin sessiyada bütün Azərbaycan rəhbərliyi ayağa qalxaraq, onu susdurmağa cəhd göstərdi. Bu cəhd baş tutmadı. Heydər Əliyev öz siyasi plat-

formasının müddəalarını xalqa çatdırmağa, böhrandan çıxış yolları barədə fikirlərini ifadə etməyə müvəffəq oldu.

Artıq seçim edilmişdi, geriye yol yox idi. Beləliklə, Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinin sabiq sədri, general-mayor, iyirmi yaşından Kommunist Partiyasına sədaqətlə xidmət etmiş, onun ali rəhbərliyində çalışmış olan Heydər Əliyev kommunist seçimindən şüurlu surətdə imtina etmişdi. Bu, uzun sürən gərgin düşüncələrin, axtarışların məntiqi nəticəsi idi. Azərbaycanın bir nömrəli kommunisti nəinki partiya sıralarını tərk etdi, həm də bu yolun yanlış olduğunu bütün xalqa bəyan etmək üçün özündə qüvvə tapdı. Burada 1990-cı ilin Qanlı Yanvar faciəsi günlərində partiya biletlərini atan, sonra isə yenidən onun sıralarına qayıtdığını bildirən bəzi üzdəni-raq "əqidə sahibləri"ni yada salmaq yerinə düşər. Heydər Əliyevin 1991-ci il iyulun 19-da SSRİ Nazirlər Sovetinin partiya təşkilatına ünvanladığı ərizəsinin mətnini olduğu kimi oxucuların diqqətinə çatdırmaq da yerinə düşərdi:

"Məni bu addımı atmağa məcbur edən başlıca səbəblər aşağıdakılardır:

Birincisi, hələ 1990-cı ilin yanvarında, Mərkəzin və Azərbaycan KP-nin siyasi rəhbərliyi ilə Azərbaycan xalqına qarşı edilmiş hərbi təcavüzdən sonra məndə Sov.İKP sıralarından çıxmaq fikri yarandı. Yanvar hadisələrində yüzlərlə adam öldürüldü və şikəst edildi. Bu antihumanist, Konstitusiyaya və hüquqa zidd hərəkəti ittiham edərkən Sov.İKP və Azərbaycan KP MK-nın bu cinayətin üstünü açacağına və günahkarları üzə çıxaracağına ümid bağlayırdım.

Özümü ələ alıb səbirlə gözlədim. Bir müddət sonra mənim çıxışlarıma cavab əvəzinə, "Pravda"da və partiyanın digər mətbu orqanlarında mənə qarşı hücumlar təşkil edildi. Mənə qarşı yönəldilmiş uydurma faktları əsaslandırılmış şəkildə həmin kütləvi informasiya vasitələrinin özündəcə təkzib

etmək cəhdlərim boşa çıxdı. Yenidənqurmanın əsas nailiyyəti olan aşkarlıq özünü birtərəfli göstərdi.

Yanvar faciəsinin günahkarlarını üzə çıxarmaq və cəzalandırmaq haqqında Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin, ayrı-ayrı vətəndaşların, görkəmli ziyalıların müraciətlərini Azərbaycanın kommunist rəhbərliyi qətiyyətlə rədd edirdi.

Artıq ilyarım keçib. Bu dəhşətli cinayətlərin hamıya çoxdan məlum olan günahkarları nəinki üzə çıxarılmayıb, əksinə, bunları ört-basdır etmək üçün əllərindən gələn hər şeyi edirlər.

Ümid edirlər ki, zaman keçdikcə bu faciə unudulacaqdır. Ancaq tarix dəfələrlə sübut etmişdir ki, doğma xalqa qarşı yönəldilmiş qanlı cinayətləri on illər keçsə də, unutmaq və bağışlamaq mümkün deyildir.

İkincisi, üç ildən artıqdır ki, Sov.İKP-nin havadarlıq etdiyi erməni millətçilərinin söyləri ilə DQMV-də yaranmış kəskin münaqişəli vəziyyət Mərkəzin ikiüzlü siyasəti nəticəsində qalmaqdadır. Vilayət Azərbaycan dövlətinin idarəçiliyindən, əslində, tamamilə çıxmışdır.

Azərbaycanın dövlət suverenliyi, ərazi bütövlüyü Konstitusiyaya zidd olaraq kobud şəkildə pozulmuşdur. Ermənistana Azərbaycan arasında elan edilməmiş müharibə gedir. Hər gün iki tərəfdən adamlar həlak olur. Bütün bunlar "humanist ideologiyalı" sovet dövləti üçün adi faktdır.

Əminəm ki, partiya rəhbərliyi istəsəydi, üzdənirəq Qarabağ problemi ətrafında milli münaqişənin qarşısını hələ 1987-ci ildə, təzəcə başladığı vaxtda ala bilərdi, istər Azərbaycan xalqı üçün, istərsə də erməni xalqı üçün dəhşətli fəlakət və müsibətlər gətirmiş bu faciəyə imkan verməzdi. Deməli, bu münaqişə siyasi Mərkəzə lazımdır.

Üçüncüsü, bütün cəmiyyətin demokratikləşməsinin, siyasi azadlıqların və plüralizmin bəyan edildiyi bir dövrdə

ərazi bütövlüyünün müdafiəsi və cəmiyyətin demokratikləşməsi üçün Azərbaycanda başlanmış geniş demokratik hərəkət Sov. İKP-nin rəhbərliyi altında Azərbaycan KP MK-nın səyləri ilə yatırılmışdır. Bu illərdə bir çox insanlar siyasi fəaliyyətinə görə repressiyalara məruz qalmışdır.

Artıq ilyarımdır ki, Azərbaycanın 2 milyonluq paytaxtı heç bir əsas olmadan fəvqəladə vəziyyət rejimində yaşayır. Belə bir şəraitdə respublika Ali Sovetinə üzdənirəq demokratik seçkilər və nəticələri İttifaqın xeyrinə irəlicədən saxtalaşdırılmış referendum keçirilmişdir. Fəvqəladə vəziyyət şəraitində hər hansı demokratikləşməyə və xalqın öz iradəsini sərbəst ifadə etməsinə ümid bəsləmək sadələvhlik olardı. Demokratik təşkilatlar dəfələrlə məsələ qaldırmışdılar ki, seçicilərin əksəriyyəti referendumda iştirak etməmiş, referendumun nəticələri isə saxtalaşdırılmışdır. Lakin Azərbaycanın kommunist rəhbərliyi bu müraciətlərə həтта baxmağı belə lüzum bilməmişdir. Mən Mərkəz tərəfindən zorla qəbul etdirilən yeni İttifaq müqaviləsinin əleyhinə çıxmışam və çıxıram. Hər hansı bir suveren dövlətin tərkibində bir neçə suveren dövlət, habelə bundan irəli gələn azadlıqlar, səlahiyyətlər və funksiyalar ola bilməz. Əsl siyasi, iqtisadi azadlıqlar üçün, milli dövlətin dirçəldilməsi məqsədi ilə müstəqillik üçün bütün müttəfiq respublikalara imkan vermək lazımdır. Bu, respublikaların iqtisadi birliyinə və əənənəvi mədəni əlaqələrinə əsla mane olmaz, əksinə, onların təkmilləşməsinə, ikitərəfli və çoxtərəfli istiqamətlərdə inkişaf etməsinə təsir göstərər.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının və Azərbaycanın xalq deputatı kimi mən öz çıxışlarımda bu məsələləri dəfələrlə qaldırmışam. Təklif edirdim ki, xalq arasında nüfuzunu tamamilə itirən Azərbaycan KP təkhakimiyyətlikdən imtina etsin, bütün siyasi qüvvələrin azad və bərabərhüquqlu fəaliyyətini təmin etsin, demokratik cəmiyyətin yaranması üçün aşkarlıq və plüralizm üçün şərait yaratsın.

Lakin Azərbaycanın kommunist rəhbərliyi nəinki mənim çıxışlarıma və təkliflərimə baxmır, əksinə, onlara mənə qarşı mütəşəkkil və hazırlanmış hücumlarla cavab verir. Azərbaycanda mənim çıxışlarımı dərc edən qəzet redaktorları, jurnalistlər işdən çıxarılır, təqiblərə məruz qalırlar.

Bütün yuxarıda ifadə etdiklərim məni bu axıncı addımı atmağa və Sov.İKP sıralarından çıxdığımı bildirməyə məcbur etmişdir, hərçənd ki, bu qərara gəlmək mənim üçün son dərəcə çətin olmuşdur.

Mən kommunist ailəsində böyümüşəm və bütün şüurlu həyatım Kommunist partiyası ilə bağlı olmuşdur. 1943-cü ildə, 20 yaşında ikən öz taleyimi bolşeviklər partiyası ilə bağlamışam. Kommunist partiyasının ideallarına bütün varlığım ilə inanmışam və onun planlarının həyata keçirilməsində fəal iştirak etmişəm. İndi inamım məni tərk etmişdir. Yeniləşən partiya və respublikaların yeniləşən İttifaqı haqqında saysız-hesabsız bəyanatlar xalqı yenə də aldatmaqdir.

Xalqa açıq və düzünü demək lazımdır ki, ölkəmizdə kommunist eksperimenti, sosializm yolu özünü doğrultmadı, zorakılıqla yaradılmış və saxlanılan respublikalar İttifaqı dağılmaqdadır. Bu bəyanatdan sonra qarşıma çıxacaq çətinlikləri təsəvvür edirəm, hər cür hücumları və mənəvi zərbələri qabaqcadan görürəm.

Partiyanın keçdiyi yolun açıq təhlili məni yuxarıda bəyan etdiyim mövqeyə gətirib çıxardı”.

1990-cı ilin yanvarından başlayaraq, Bakı və bütün Azərbaycan son dərəcə gərgin bir vəziyyətdə yaşayırdı. Fövqəladə vəziyyət şəraitində parlament və prezident seçkiləri keçirilmişdi.

Sovet ordusunun tankları və əsgərləri Bakının küçələrində, strateji nöqtələrdə yerləşdirilmişdi. Bakının, bütün Azərbaycanın taleyini Moskva emissarları və hərbi bölmələr müəyyən edirdi.

Dağlıq Qarabağda vəziyyət günbəgün gərginləşirdi. 1991-ci il avqustun 29-da biz deputat Heydər Əliyevi Ali Sovetin tribunasında yenidən gördük. Onun çıxışında acı həqiqətlə yanaşı, sərt prinsipial tələblər də səslənirdi. Bu tələblərin ən başlıcası 20 Yanvar hadisələrinə qiymət verilməsi barədə idi. Heydər Əliyevin 1991-ci il avqustun 29-da Ali Sovetin sessiyasındakı çıxışından:

"Hörmətli millət vəkili! Ölkədə, cəmiyyətdə siyasi və iqtisadi böhran, dövlət hakimiyyəti böhranı son dərəcə şiddətlənmişdir. Mürtəce qüvvələrin demokratiya əleyhinə hücumu, cinayətkar qrupların həyata keçirdikləri dövlət çevrilişi boşa çıxıb. Biz artıq Sovet imperiyasının, Kommunist partiyasının dağılmasının şahidiyik. Bu dövrdə bizim respublikamızın, Azərbaycan xalqının vəziyyəti daha çətin, daha ağırdır.

Bunun əsas səbəbi respublikada hökm sürən Azərbaycan Kommunist Partiyasının diktatura rejiminin mürtəce siyasəti, buraxdığı kobud və bağışlanılmaz səhvlərdir (zaldan etiraz səsləri). Mən xahiş edirəm ki, sessiyada heç bir deputatı öz sözünü deməkdən məhrum etməyəsiniz. Belə siyasətin nəticəsində respublikanın kommunist rəhbərliyi ölkədə olmuş 19-22 avqust dövlət çevrilişini, Dövlət Fövqəladə Vəziyyət Komitəsinin fəaliyyətini faktiki olaraq bəyənmiş, beləliklə də, Azərbaycan xalqını çox pis vəziyyətdə qoymuşdur. Erməni millətçiləri bu haldan dərhal çevikcəsinə istifadə etmiş, respublikamıza qarşı hərbi əməliyyatı, siyasi təbliğatı gücləndirmişlər.

İndi biz respublikanın həyatında ən çətin dövrdə çıxış yolu tapmalıyıq. Çıxış yolunun tapılmasına hamımız səy göstərməliyik. Ancaq biz aydın etməliyik: bu çıxış yolunu biz necə tapa bilərik? Son günlərdə, o cümlədən bu gün bu tribunadan xalqı birliyə, milli həmrəyliyə dəvət edən çağırışlar eşidilir. Təəssüf ki, bu çağırışlar artıq gecikib. Ancaq biz bu

günlərdə nəyin bahasına olursa-olsun, milli birlik yaratmağa çalışmalıyıq.

Bunun üçün isə tam aydın olmalıdır: biz bu milli birliyə hansı platforma əsasında nail ola bilərik? Bu birliyi təmin etmək üçün bir neçə şərt təcili olaraq yerinə yetirilməlidir. Bu təklifləri mən seçkiqabağı çıxışlarımda, Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin fevral və mart aylarında keçirilən sessiyalarında, bu il iyul ayının 19-da Kommunist partiyasından çıxarkən verdiyim bəyanatda və nəhayət, bu il avqust ayının 24-də Azərbaycan Ali Sovetinin Rəyasət Heyətinə göndərdiyim məktubda göstərmişəm. Təkrar etmək istəmirəm. Ancaq bu təkliflər haqqında bir neçə əlavə fikrimi bildirmək istəyirəm.

Birinci: ilyarımdır ki, Bakıda fəvqəladə vəziyyət hökm sürür. Bu gün Ayaz Mütəllibov dedi ki, fəvqəladə vəziyyət nəyə lazımdır? O, götürülməlidir. Çox yaxşı, ancaq bəs bunu ilyarım Bakıda saxlayan kimdir? Kimin qərarı ilə Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin 1990-cı il yanvarın 22-də qəbul olunmuş qərarı ləğv olunub və indiyə qədər həyata keçirilməyibdir?

Aydınlaşdırmaq lazımdır ki, bu ilyarımda fəvqəladə vəziyyəti Bakıda saxlamaq üçün respublika nə qədər vəsait xərcləyib və respublikaya nə qədər zərər dəyib.

İkinci: Azərbaycan Respublikası rəhbərliyinin dövlət çevrilişi haqqında mövqeyinə dair cürbəcür söhbətlər gəzir. Xarici və İttifaq informasiya orqanları bu barədə xəbərlər yayırlar və bu məsələ aydınlaşdırılmalıdır. Kim xaricdə nə deyib, o, bizə məlum deyil, ancaq məlumdur ki, avqust ayının 21-də Azərbaycan televiziyası ilə Ayaz Mütəllibovun xalqa müraciəti rus və Azərbaycan dillərində oxunub və bu müraciətdə fəvqəladə vəziyyət komitəsinin fəaliyyəti bəyənilib və Dövlət Fəvqəladə Vəziyyət Komitəsinin köməyi ilə Azərbaycan Respublikasının bir neçə məsələsinin həll olunmasına ümid bəslənib. O cümlədən Dağlıq Qarabağ məsələsinin və silahlı

erməni quldur qruplarının tərksilah olunması məsələsinin həlli fəvqəladə vəziyyət komitəsinin fəaliyyəti ilə bağlıdır. Bunu aydın demək lazımdır. Əgər belə bir səhv buraxılıbsa, bunu açıq etiraf etmək lazımdır, xalq həqiqəti bilməlidir. Bu gün belə, sabah isə başqa cür demək olmaz, bu, heç bir xalqda inam yarada bilməz.

Üçüncü: xalqda birlik yaratmaq üçün Azərbaycan Kommunist Partiyası dərhal hakimiyyətdən getməlidir. O, Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının tərkib hissəsidir. Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası dağılmışdır. Azərbaycan Kommunist Partiyasını saxlamaq, bunu qurultayda həll etmək fikri məsələni uzatmaq, kommunist partiyasının imkanlarından yenə istifadə etmək meylini göstərir. Bununla heç cür razılaşmaq olmaz. Azərbaycan Kommunist Partiyasının bütün mətbuat orqanlarının fəaliyyəti dayandırılmalıdır və Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin hərbi xunta ilə əməkdaşlıq edib-etməməsi məsələsi aydınlaşdırılmalıdır. Parlament bunun üçün komissiya yaratmalıdır.

Məlumdur ki, Fəvqəladə Vəziyyət Komitəsinin hökm sürdüyü dövrdə Azərbaycan Respublikasının mətbuat orqanları, partiyanın mətbuat orqanları bu komitənin sənədlərini 3 gün ərzində rus və Azərbaycan dillərində dərc eləyib. Elə bunun özü əməkdaşlığın olmasını göstərir. Kommunist partiyasının mövqeyindən fəaliyyət göstərən vəzifəli şəxslər öz vəzifələrindən imtina etməlidir.

Dördüncü: 20 Yanvar faciəsindən ilyarımdan çox vaxt keçir.

Bu gün burada, bu salonda da cürbəcür söhbətlər gedir. Bir qrup bir fikirdədir, məndən qabaq çıxış edən Rəhimov başqa fikirdədir.

Mən Ali Sovetin sədri Elmira Qafarovaya, Azərbaycan prezidenti Ayaz Mütəllibova sual verirəm: bu məsələyə indiyə qədər nə üçün siyasi qiymət verilməyib? Mən Tamerlan Qara-

yevin verdiyi arayışla razı ola bilmərəm. Çünki bu məsələnin həm siyasi, həm də hüquqi tərəfi var. Bu məsələyə dərhal siyasi qiymət vermək olardı. O ki qaldı məsələnin hüquqi cəhətinə, ayrı-ayrı adamların məsuliyyətə cəlb olunmasına, onu, şübhəsiz ki, istintaq yolu ilə aydınlaşdırmaq lazımdır. Məsələyə siyasi qiymət verilmədiyinə görə, başqa tədbirləri də həyata keçirmək olmur.

Bu hərbi təcavüzün günahkarı kimdir? Bu gün deyirlər ki, Yazov, Kryuçkov, Bakatin, Girenko, Qorbaçov. Bu, doğrudur.

Bəs, Azərbaycan rəhbərliyindən kimdir günahkar? Bəli, bu şəxslər də məlumdur. Vəzirov, Qafarova, Mütəllibov və Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin başqa üzvləri. Bəli, əgər başqa adamlar da günahkardırsa, aydınlaşdırmaq lazımdır.

Başqa qüvvələr də günahkardırsa, demokratik qüvvələr, Xalq Cəbhəsi də günahkardırsa, onlara da siyasi qiymət vermək lazımdır. Bunları aydınlaşdırmayana qədər Azərbaycan da siyasi sabitlik əldə etmək olmaz. Əgər bu məsələyə siyasi qiymət verilibsə, Ayaz Mütəllibovdan xahiş edirəm desin, Qorbaçov 3 nazirin təyin olunması barədə 9 respublikanın rəhbərlərinin razılığını alarkən, Ayaz Mütəllibov Bakatinin Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinə sədr təyin olunmasına nə üçün etiraz etməmişdir? Əgər edibsə, bəs niyə çıxışında demədi? Nə üçün 20 Yanvar faciəsinin günahkarlarından biri olan Vəzirov Azərbaycan Respublikasından xalq deputatları qurultayına Hazırlıq komissiyasına üzv seçilibdir. Onu ora kim təqdim edib? Əgər bunu Azərbaycan Respublikasının rəhbərləri ediblərsə, onlar Azərbaycan xalqının qarşısında günahkardırlar, mən bunu tam açıqlığı ilə demək istəyirəm.

Bütün bu məsələləri aydınlaşdırmadan, – şübhəsiz ki, mən də çıxış edən deputatların təklifləri ilə razıyam, – Azərbaycanda prezident seçkiləri keçirmək olmaz. Sonra, Azərbaycan Respublikası Ali Soveti deputatlarının əksəriyyəti,

tam əksəriyyəti kommunist olduqlarına görə, Kommunist Partiyasının rəhbər orqanlarında fəaliyyət göstərən adamlar parlamentə deputat seçildiklərinə görə və Azərbaycan Kommunist Partiyası çox şeylərdə günahkar olduğuna görə, mən hesab edirəm ki, Azərbaycan Respublikasının parlamenti buraxılmalıdır və yenidən seçkilər keçirilməlidir.

Mən belə kəskin çıxış edərkən düşünürəm ki, indi mənim çıxışımdan sonra, xüsusi hazırlanmış adamlar çıxıb mənim əleyhimə sözlər deyəcəklər. Mən bu sözlərə öyrənmişəm. Ona görə də heç narahat olmayın. Mən bu gün öz vicdanım qarşısında cavabdeh olaraq bu çıxışı edirəm”.

Beləliklə, bütün bu çıxışlardan göründüyü kimi, 1987-1991-ci illərdə Heydər Əliyevi məhz milli dövlətçiliyimizin taleyi narahat edirdi. O, artıq öz siyasi seçimini etmiş və Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda gərgin siyasi mübarizəyə başlamışdı. Onun Naxçıvanda həyata keçirdiyi siyasət sayəsində Azərbaycanın bu qədim diyarında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dövlət atributları bərpa edilmiş, “sovet sosialist” sözləri muxtar respublikanın adından çıxarılmış, 20 Yanvar hadisələrinə siyasi qiymət verilmişdi. Heydər Əliyev Azərbaycanda milli dövlətçiliyin təşəkkülünün əsas ideyaları və yolları haqqında ən başlıca taleyüklü fikirlərini 1992-ci ildə yaratdığı Yeni Azərbaycan Partiyasının siyasi platformasında əks etdirdi. Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasının Ali Sovetindəki çıxışları ilə həmvətənlərini yaranmış vəziyyəti təhlil etməyə və Azərbaycanın yeni inkişaf yolu barədə öz seçimlərini etməyə çağırırdı. Onun şəxsi siyasi kredosu müstəqil milli dövlət quruculuğu konsepsiyasında əksini tapdı.

O, hələ 1990-cı ilin baharında deyirdi: “İstəyirəm xalqımızda birlik olsun, milli qürur hissi daha güclü olsun, tariximizi sevak, el üçün yanmış şəxsiyyətlərimizin qədrini bilək...”. Bu zaman onun ən dəruni arzusu və ümidi də məhz xalqın birliyinə, bütün azərbaycanlıların həmrəyliyinə əsaslanan

milli dövlət qurmaqla bağlı idi. Ancaq o, hətta Naxçıvanda da şəxsən özünə qarşı yönəldilmiş bir çox hücumlara və təqiblərə məruz qalırdı.

Heydər Əliyev "el üçün yanmış şəxsiyyətlərin qədrini bilməkdən" danışdığı bir vaxtda, Bakıda əyləşən bəzi nazirlər həyatlarının başlıca məqsədini Heydər Əliyevi cismən məhv etməkdə görürdülər.

Tarixin hökmü ilə baş verən hadisələr isə sanki Heydər Əliyevin 1991-ci il ərzindəki çıxışlarında göstərdiyi ssenari üzrə cərəyan edirdi. 1991-ci il sentyabrın 14-də Azərbaycan Kommunist Partiyasının XXXIII fövqəladə qurultayı çağırıldı.

Azərbaycan Kommunist Partiyası məhz bu qurultayda ləğv olundu. Nəhayət, kommunizmə rəsmi səviyyədə də "yox" deyildi. 1991-ci il dekabrın 8-də SSRİ adlı nəhəng bir dövlət dünyanın siyasi xəritəsindən silindi. "Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi haqqında" 1991-ci il oktyabrın 18-də qəbul olunmuş Konstitusiya aktı, nəhayət ki, dekabrın 29-da ümumxalq referendumuna çıxarıldı. Bu Konstitusiya aktı qüvvəyə minərək, Azərbaycanın müstəqillik, suverenlik yolunu seçməsi haqqında qəti qərarını hüquqi cəhətdən təsdiq etdi. Azərbaycanın müstəqilliyi qısa bir zamanda Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən və beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq, dünyanın bütün ölkələri tərəfindən tanındı. Lakin Azərbaycanda müstəqil milli dövlət quruculuğu prosesi bir çox ciddi əngəllərlə üzləşirdi. 1990-1991-ci illərdə Dağlıq Qarabağda hadisələr gündən-günə gərginləşirdi. Respublikada baş alıb gedən siyasi hərc-mərclik, hakimiyyət uğrunda çəkişmələr dövlətçiliyə ağır zərbələr vururdu. 1992-ci ilin may-iyun aylarında Xalq Cəbhəsi-Müsavat cüt-lüyü hakimiyyətə gəldi. Həmin günlərdə nəinki dövlət quruculuğu prosesi ilə bağlı məsələlər ön plana çəkilmirdi, hətta hər bir azərbaycanlının ləyaqətinə və qüruruna toxunan ağlasığmaz qərarlar qəbul edilirdi. Bu baxımdan Azərbaycan dili-

nin adının dəyişdirilməsi haqqında qərarı milli özünüdərk və milli dövlətçilik ideyasının dirçəldilməsinə vurulan ən ağır zərbələrdən biri hesab etmək olar.

Çox qısa bir müddətdə respublikada yaranan ictimai-siyasi hərc-mərclik dövlətçilik böhranına və Azərbaycanın məhv olması təhlükəsinə gətirib çıxardı. 1993-cü ilin iyununda baş verən Gəncə qiyamı Xalq Cəbhəsinin daxilində gedən qarşıdurmanı siyasi, hərbi və ictimai böhran müstəvisinə keçirdi. "Olum, ya ölüm" dilemması qarşısında qalan Azərbaycan dövlətçiliyi və xalqı yeganə ümidini Heydər Əliyevin hakimiyyətə dəvət olunmasında gördü.

1993-cü ilin iyun ayında deputat Heydər Əliyev Azərbaycan parlamentinin başçısı seçildi. Onun ilk üç ay ərzindəki gərgin fəaliyyəti hər hansı bir nəzəriyyədən və ideyalardan tamamilə uzaq idi. Milli Məclisin televiziya ilə birbaşa yayımlanan iclasları zamanı aparılan kəskin siyasi diskussiyalar, ayrı-ayrı siyasi və ictimai xadimlərlə görüşlər, qəti qərarlar və konstruktiv təkliflər Heydər Əliyevə bu üç ay ərzində dərin siyasi və ictimai böhran prosesini dayandırmağa imkan verdi. Bu, möcüzəyə bənzər bir hadisə idi. Əslində, tabeliyində heç bir qurum olmayan, yalnız öz sözünə və zəkasına arxalanan siyasi xadim məhz öz zəngin rəhbərlik təcrübəsinə əsaslanaraq, dövlətin dağılmasının qarşısını ala bildi. "Fəaliyyətini donduran" dövlət məmurlarının sabotajı, ancaq öz bölgə komandirlərinə tabe olan silahlı qurumlar, iqtisadiyyatı iflic vəziyyətinə düşmüş bir məmləkət – bunların hamısı acı gerçəklik idi. Lakin o da gerçəklik idi ki, 1993-cü ilin oktyabrında Azərbaycan xalqı Heydər Əliyevi öz Prezidenti seçdi. Artıq sonrakı aylarda Azərbaycanda dövlət var idi, dövlət qurumları fəaliyyət göstərirdi. Respublikada həyat tədricən normal məcrasına qayıdırdı.

1993-cü ilin 10 oktyabr günü. Zəngin siyasi və dövlətçilik təcrübəsi sayəsində Azərbaycanı parçalanmaq və məhv

olmaq təhlükəsindən xilas etmiş Heydər Əliyev əlini Konstitusiyaya və Qurana basaraq, Azərbaycan xalqına sədaqətlə xidmət edəcəyinə, müstəqil dövlətimizin dünya birliyində layiqli yer tutmasına çalışacağına, Azərbaycan xalqının milli və mənəvi ənənələrinə daim sadıq olacağına və bu ənənələrin müstəqil dövlətimizdə bərqərar olmasını, yaşamasını və inkişafını təmin edəcəyinə and içdi.

Ölkə müharibənin od-alovu içərisində idi. Buna baxmayaraq, Prezident andıçmə mərasimindən cəmi 20 gün sonra xalq şairi Məmməd Arazın yubiley gecəsində iştirak etdi. O, bunu onunla izah etdi ki, Məmməd Araz Azərbaycan xalqının milli özünüdərkini təşəkkülündə müstəsna xidməti olan qələm sahiblərindən biridir.

Heydər Əliyev mədəniyyət və ədəbiyyat xadimlərimizin arasında üç söz ustasının – Bəxtiyar Vahabzadənin, Məmməd Arazın və mərhum Xəlil Rzanın adlarını çəkərək deyir: “Dövlətimiz müstəqil dövlətdir, formalaşır, onun özünün yüksək mükafatları var. Ən yüksək mükafat – “İstiqlal” ordeni – təsis olunub. Bu orden birinci kimə çatmalıdır? Mən bir neçə aydır bu haqda düşünürəm. Çox götür-qoy etmişəm və xeyli müddət bundan qabaq belə qərara gəlmişəm ki, bu orden bizim görkəmli şəxsiyyətlərimizə çatmalıdır.

Bu şərəfə, ilk növbədə görkəmli şəxsiyyətlərimiz layiq görülməlidirlər. Buna görə də mən dünən Fərman verdim və hörmətli şairlərimiz Bəxtiyar Vahabzadə, Məmməd Araz və mərhum Xəlil Rza Azərbaycan xalqının milli azadlığı uğrunda mübarizəsində xüsusi xidmətlərinə görə bu ordenlə təltif olundular.

Hesab edirəm ki, düzgün addım atmışam. Düşünürəm ki, xalqımız, ictimaiyyətimiz bunu bəyənəcəkdir”. Heydər Əliyevin ideyalarının bayraqdarları siyasətçilər yox, şairlər olmuşdur. Bunu yadda saxlayaq. Bu, ədəbiyyatın dərsinin və-təndaşlıq dərsinə çevrildiyi haldır. Yanvar hadisələrinin dör-

düncü ildönümü yaxınlaşırdı. Heydər Əliyev Fərman imzalayır və burada sovet qoşunlarının 1990-cı ilin yanvarında Azərbaycana təcavüzünə ilk dəfə hüquqi və ictimai-siyasi qiymət verilir. İfadələr son dərəcə dəqiqdir: totalitarizmin insanlığa və humanizmə qarşı tarixdə görünməmiş cinayəti. 20 Yanvar faciəsinə onun verdiyi siyasi qiymət məhz belədir.

Bir qədər əvvəl – 1993-cü il sentyabrın 21-də, Azərbaycan üçün hələ olduqca çətin və həyəcanlı günlərdə, Ermənistanın işğalının öz miqyasına və xarakterinə görə görünməmiş bir şəkil aldığı dövrdə prezident səlahiyyətlərini icra edən Ali Sovetin sədri Heydər Əliyev Azərbaycan Elmlər Akademiyasında ziyalılarla görüşündə müharibədən və iqtisadi çətinliklərdən daha çox mədəniyyətə qayğıdan danışır və mü-təfəkkir şair Məhəmməd Füzulinin qarşıdan gələn yubileyinin yüksək səviyyədə keçirilməsinin zəruriliyini vurğulayırdı: “Bizim mədəniyyətimiz, elmimiz çox zəngindir. Biz Nizamidən, Füzulidən danışarkən onları təkcə şair kimi deyil, həm də bəşəriyyət qarşısında böyük xidmətləri olan, dünya mədəniyyətinə qiymətli töhfələr vermiş böyük filosof və mü-təfəkkirlər kimi tanıtmalıyıq. Gələn il Füzulinin 500 illiyi tamam olacaq. Biz bu yubileyə yaxşı hazırlaşmalıyıq. Biz Füzulini dünya miqyaslı filosof kimi, böyük alim kimi dünyaya tanıtmalıyıq”.

Bu sözlər hərbi sahədəki uğursuzluqlarla və torpaqlarımızın bir hissəsinin işğalı ilə yanaşı, Azərbaycanda terror və sui-qəsd cəhdlərinin davam etdiyi, anarxiya meyillərinin güclü olduğu, ölkənin ziddiyyətlər mənğanəsində boğulduğu bir zamanda deyilmişdi. Bunun səbəbi çox sadədir və Heydər Əliyevin siyasi mövqeyi ilə bilavasitə bağlıdır. O, öz ölkəsinin xilasını yalnız silahda, hərbi gücdə deyil, həm də bu torpaqda yaradılmış qədim və bənzərsiz mədəniyyəti xalqa qaytarmaqla onun milli ruhunun dirçəldilməsində görürdü. Heydər Əliyev, eyni zamanda, bu milli-mənəvi dəyərlərin bütün dün-

yada tanındılmasına da böyük əhəmiyyət verirdi. Füzulinin 500 illik yubileyi ilə əlaqədar yaradılmış Dövlət Komissiyasının iclasında Prezidentin dediyi aşağıdakı sözlər bu baxımdan olduqca səciyyəvidir: "Respublikamızın bu ağır dövründə böyük yubileylər keçirilməsi, şübhəsiz ki, müəyyən çətinliklərlə üzləşəcək. Ancaq bunlara baxmayaraq, həyatımızın mənəvi, mədəni sahəsi heç vaxt unudulmamalıdır. Çətinliklər nə qədər çox olsa da mədəniyyətə, mənəviyyətə daim xüsusi diqqət yetirməli və bu sahələrin geri qalmasına yol verməməliyik".

Prezident 1994-cü il martın 16-da Məhəmməd Füzulinin anadan olmasının 500 illiyi haqqında Fərman imzalayır. Azərbaycan dövlətçiliyi və azərbaycançılıq baxımından Heydər Əliyevin Füzulinin yubileyi ilə bağlı fikir və tövsiyələri müstəqil Azərbaycanda öz aktuallığını həmişə saxlayacaqdır: "...bu yubileyi keçirməklə biz xalqımızın özünü daha yaxından tanıması üçün hər şey edəcəyik və etməliyik. Xalq gərək öz kökünü daim xatırlasın, tarixini öyrənsin, öz milli mədəniyyətindən, elmindən heç vaxt ayrılmasın. Bu yubileyin keçirilməsi, şübhəsiz, indiki nəslin, xüsusən gənclərin tariximizin nə qədər zəngin olduğunu və Azərbaycan xalqının dünya mədəniyyətinə nə qədər böyük töhfələr verdiyini bir daha dərk etməsinə imkan verəcək və hər bir azərbaycanlıda, ilk növbədə, gənc nəsildə milli iftixar hissini daha da yüksəldəcəkdir. Elə bunun özü müstəqil Azərbaycanda bizim üçün zəruri amildir".

Heydər Əliyev bu yubileyin Azərbaycan gəncliyi üçün əhəmiyyətini vurğulayır. Gənclik azərbaycançılıq ideologiyasından yaxşı baş çıxarmalı, Azərbaycan xalqının mədəniyyətini, incəsənətini, elmini bilməlidir. Bu, son dərəcə mühüm məsələdir.

Azərbaycanın müstəqilliyinin başlıca mənbəyi və bu müstəqilliyin dönməzliyi və əbədiliyinin təminatçısı məhz Azərbaycan gəncliyidir.

Müstəqil Azərbaycanın keçirdiyi bu mədəniyyət və incəsənət bayramı beynəlxalq miqyas aldı və Parisdə – UNESCO-nun iqamətgahında, İraqda, Mərkəzi Asiya respublikalarında, qonşu İranda, Türkiyədə və Rusiyada da qeyd olundu. Sonuncu iki ölkədəki yubiley təntənələrində Azərbaycan Prezidenti şəxsən iştirak etdi. Heydər Əliyev dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Füzulinin yubileyinin bayram olunmasının başlıca mənasını mədəni irsimizi, tariximizi, milli incəsənətimizi bir daha, – bu dəfə artıq milli müstəqillik dövründə, – təhlil süzgəcindən keçirməkdə və bunları ideoloji buxovlardan və qadağalardan xilas etməkdə görürdü. Buna görə də Heydər Əliyev deyirdi: “Biz Füzulinin 500 illiyini məhz müstəqillik dövründə keçirdik. Digər tərəfdən, əsl poeziya bayramına, milli mədəniyyət bayramına çevrilən bu təntənələr Azərbaycan dövlətçiliyinin, Azərbaycanın müstəqilliyinin bayramı oldu”. Təbiidir ki, tariximizin sovet dövründə Füzuli yaradıcılığının mahiyyətini bütün genişliyi ilə açmaq mümkün deyildi. Sadəcə olaraq, bu, sovet ideologiyasının hakimlik ruhuna sığışmırdı. Dahi sənətkarın əsərlərinin xeyli hissəsi geniş oxucu kütləsinin diqqətindən kənarda qalmışdı. Onun yalnız bu və ya digər dərəcədə marksist-leninçi yozumuna uyğun gələn fəlsəfi əsərləri təbliğ olunurdu. Heydər Əliyevin xidməti bundadır ki, onun sayəsində böyük şair Azərbaycan xalqı qarşısında ilk dəfə bütün əzəməti ilə, ideoloji qəliblərdən azad olunmuş şəkildə dayandı.

Heydər Əliyev dövrlər arasında bolşevizm tərəfindən qırılmış müqəddəs əlaqəni özünün bütün siyasəti ilə bərpa etdi. O, bu çox çətin məsələnin bir hissəsini hələ 1969-1982-ci illərdə həll etmişdi. Lakin onun Azərbaycan xalqının milli dirçəlişinə dair fəlsəfi konsepsiyası, əlbəttə ki, tam şəkildə yalnız müstəqil Azərbaycanda həyata keçirilə bilərdi. Burada onun fəlsəfi dünya görüşünün əsasını ümumbəşəri idealların və milli dəyərlərin ahəngdar vəhdəti təşkil etdi. O, bütün ta-

riximizi əsl böyük humanizm məktəbi, yüksək tolerantlıq, mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların ibrətamiz dialoqu kimi gördü. Heydər Əliyev tərəfindən Azərbaycanın nadir coğrafi-siyasi mövqeyi həm Böyük İpək yolunun dirçəldilməsi kimi genişmiqyaslı iqtisadi layihələrin reallaşdırılması üçün istifadə edildi, həm də o, Azərbaycan mədəniyyətinin əsl əhəmiyyətini bütün genişliyi və müxtəlifliyi ilə fəlsəfi baxımdan dərk etmək üçün bünövrə oldu.

Azərbaycan Respublikasının təqvimində faşizm üzərində Qələbə gününün bərpası kimi sadə addımlardan başlayaraq elm, mədəniyyət və təhsil sahəsində dəyişikliklərə qədər Heydər Əliyevin son 10 ildə gördüyü bütün işlər onun milli dirçəliş fəlsəfəsinin gerçəkləşdirilməsinə, azərbaycançılıq ideologiyasının formalaşmasına xidmət etmişdir.

Dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Füzulinin 500 illiyinin keçirilməsi haqqında Fərman imzalanandan düz bir il sonra Azərbaycanın başının üstünü yenidən təhlükə aldı. Lakin Azərbaycan xalqı milli müstəqillik kimi müqəddəs sərəvətini qoruyub saxlamaq üçün özündə güc tapdı. Bu təhlükəni aradan qaldıran xalq öz əziz bayramına qovuşdu. Nəhayət, 1996-cı ilin yazında Bakıda keçirilən yubiley şənlikləri məhz Prezident Heydər Əliyevin istədiyi kimi, müstəqil dövlətimizin böyük ədəbiyyat və mədəniyyət bayramı oldu. Dahi Füzulinin şərəfinə keçirilən bu bayram, həqiqətən, Azərbaycan dövlətçiliyinin təntənəsinə çevrildi. Hələ bir neçə il əvvəl böhran, hərc-mərclik, anarxiya və vətəndaş müharibəsi təhlükəsi içərisində olan ölkə öz böyük mədəniyyətinin böyük bayramını misilsiz ruh yüksəkliyi ilə qeyd etdi.

1993-cü il oktyabrın 28-də Heydər Əliyev Rusiyada yaşayan azərbaycanlıların nümayəndələrindən biri, məşhur neftçi Fərman Salmanovla görüşdü. Bu görüşü 2001-ci il noyabr ayının 9-da keçirilən Dünya azərbaycanlılarının birinci qurultayından təxminən səkkiz illik bir vaxt ayırır. Məhz bu

qurultayda Heydər Əliyev milli dövlətçiliyimizin ideya təməli barəsində danışarkən ona çox dəqiq və aforizmə bənzər bir tərif verdi: “Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır”. Bu səkkiz ildə Azərbaycanın siyasi, ictimai və mədəni həyatında baş verən bir çox hadisələr, əslində, milli dövlətçiliyimizin prinsiplərinin ideya baxımından formalaşmasına xidmət etmişdir. Bu prosesləri diqqətlə izləyən, çox vaxt onların təşəbbüskarı və iştirakçısı olan Heydər Əliyev belə bir fikri vurğulayır ki, “Azərbaycan xalqının milli sərvəti və intellektual mülkiyyəti, eyni zamanda, Azərbaycanın ədəbiyyatıdır, mədəniyyətidir. Ona görə də biz müstəqil dövlətimizi boş yerdə qurmağa başlamamışdıq. Bizim iqtisadi potensialımız olduğu kimi, bir potensialımız da – intellektual potensialımız da vardır. Bizim mənəvi potensialımız – ədəbiyyatımız, mədəniyyətimiz intellektual potensialımızın əsasını təşkil edir. Bunu yaradanlar var. Bunu yaradanlar bizim dahi insanlardır. Onlar bəşər mədəniyyətini əsrlərdən-əslərə zənginləşdirən əsərləri ilə Azərbaycanın böyük intellektual potensialını, mülkiyyətini yaradıblar”.

Azərbaycançılıq ideologiyasının formalaşdırılması sahəsində atılan ən böyük addımlardan biri misilsiz milli-mənəvi sərvətimiz olan “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunun xalqımıza qaytarılması oldu. “Dədə Qorqud” eposu 1930-cu illərdən bəri qadağan olunmuş, ona pantürkizm damğası vurulmuşdu. Müstəqil Azərbaycan dövləti eposa öz rəsmi münasibətini bildirdi və bu, Prezident Heydər Əliyevin “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1300 illiyi haqqında 1997-ci il 20 aprel tarixli Fərmanında öz əksini tapdı.

Azərbaycan Prezidenti 1999-cu il fevralın 21-də “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1300 illik yubileyi üzrə Dövlət Komissiyasının tədbirlər planı haqqında Sərəncam imzaladı. Yubiley təntənələrindəki çıxışlarında o, türk xalqlarının ümumi tarixi köklərinin “Dədə Qorqud”la bağlı olduğunu bildirərək,

eposun bütün türk xalqlarına, lakin ilk növbədə, Azərbaycan xalqına mənsub olduğunu vurğuladı və bu qəhrəmanlıq eposunu milli sərvətimizin ən əzəmətli və parlaq abidəsi kimi səciyyələndirdi.

Dədə Qorqud xalq birliyi, dövlətçilik düşüncəsinin daşıyıcısıdır. Heydər Əliyev başlıca ideyası vətənpərvərlik olan "Kitabi-Dədə Qorqud" haqqında danışarkən demişdir: "Əsrlərin və minilliklərin qovuşduğu 2000-ci ildə Azərbaycan Respublikası türkdilli dövlət başçılarının, dünya qorqudşünaslarının iştirakı ilə möhtəşəm "Kitabi-Dədə Qorqud" eposunun 1300 illiyini qeyd etdi. Təqiblərə məruz qalmış bu epos, nəhayət, müstəqil Azərbaycan Respublikasında öz layiqli qiymətini aldı.

"Kitabi-Dədə Qorqud" qəhrəmanlıq eposudur, özü də təkcə bir cəngavər, bir igid haqqında deyil, bütöv bir xalqın qəhrəmanlığı haqqında eposdur... Eposun əsas mahiyyətini qəhrəmanlıq ideyası təşkil edir. Xalqımızın həyatının bugünkü mərhələsində, o cümlədən respublikanın suverenliyinin və müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi, onun ərazi bütövlüyünün qorunması baxımından müasir Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının bu qəhrəmanlıq ideologiyasından faydalanmasının nə qədər vacib olduğu gün kimi aydındır".

Hər bir xalqın, dövlətin milli ideallar sistemi var. Bu mənada epos azərbaycançılıq ideologiyasında mühüm yer tutur. "Bizim üçün bir tarixi amil, azərbaycançılıq var", – söyləyən Heydər Əliyevin fikrincə, bu baxımdan milli dövlətçiliyimizin ideya təməlində "Kitabi-Dədə Qorqud"un yeri tamamilə aydın görünür. Buna görə də Azərbaycan Prezidenti iftixar hissi ilə bildirir ki, "Kitabi-Dədə Qorqud" bizim ana kitabımızdır. Dədə Qorqud bizim qədim əcdadımızdır. Biz fəxr edirik ki, "Kitabi-Dədə Qorqud" kimi tarixi abidəmiz var, fəxr edirik ki, Dədə Qorqud kimi əcdadımız var... Bir sözlə, "Kitabi-Dədə Qorqud" bu gün bizə çox gərəkdir".

Hamımızın ümumi ruhunun ifadəçisi olan "Dədə Qorqud" dastanının 1300 illik yubileyinin təntənə ilə keçirilməsi, həqiqətən, onu birdəfəlik Azərbaycan xalqının mənəvi sərvətinə çevirdi, gənclərimizin mənəvi dəyərlər sisteminə daxil etdi.

"Kitabi-Dədə Qorqud"un yubileyi sayəsində xalqın diqqəti bir daha milli ənənələrə, özünün zəngin milli-mənəvi xəzinəsi olan mədəniyyətinə yönəldi. "Kitabi-Dədə Qorqud Ensiklopediyası" yaradıldı və bu eposun nə qədər zəngin sərvət olduğu bütün dünyaya tanındı.

Heydər Əliyevin "Biz yeni əsrə, yeni minilliyə Qorqud irsinin bayrağı altında, Qorqudun övladları, Qorqud mənəviyyatını yaşadan insanlar kimi qədəm qoyuruq" sözləri bu baxımdan son dərəcə mənalıdır.

Heydər Əliyev dünya azərbaycanlılarının qurultayındakı dolğun nitqini bitirərkən demişdir: "Qoy, çaylarımız qurumasın!

Qoy, ağaclarımız kəsilməsin! Qoy, çırağımız sönməsin!". Heydər Əliyevin bu sözlərini mahiyyətə canlı orqanizmi xatırladan, milli dövlətçiliyimizi formalaşdıran və inkişaf etdirən azərbaycançılıq ideologiyasına da şamil etmək olar.

Qoy, bu azərbaycançılıq ideologiyasını daim qidalandıran tükənməz çaylar heç vaxt qurumasın! Qoy, bu azərbaycançılıq ideologiyasını göylərə qaldıran Azərbaycan incəsənətinin zirvələrini heç vaxt qara buludlar almasın! Qoy, Azərbaycanın bu həmişəyaşıl mənəvi sərvətlər ormanlığından bir ağac belə kəsilməsin! Qoy, Azərbaycanın və onun dövlətçiliyinin başı üzərində daim günəş nur saçsın!

Azərbaycan xalqı yaşadığıca, Azərbaycan mədəniyyəti çiçəkləndikcə, azərbaycançılıq ideologiyası inkişaf etdikcə Azərbaycan milli dövlətçiliyi də əbədi var olacaqdır. Lakin unutmamalıyıq ki, bu gün Azərbaycanda xarici qüvvələrin dəstəklədiyi, vətəndaş qarşıdurması qızıqdırmaq istəyən

məsuliyyətsiz adamlar vardır. Heydər Əliyev gözəl başa düş-düyü və qiymətləndirdiyi belə mürəkkəb vəziyyəti yalnız öz zəkasının gücü ilə idarə edir.

Azərbaycanın böyük dövlətlərin arasında məngənəyə alındığı ağır bir vaxtda Heydər Əliyev öz xalqının xilaskarı kimi gəldi.

O, tədricən, qətiyyətlə, amma təzyiqsiz məcbur edə bildi ki, onun özünə və respublikaya hörmət etsinlər. Bunu yaxın və uzaq dövlətlər ilə münasibətlərdə etmək o qədər də çətin deyildi, çünki bu ölkələrin rəhbərləri başa düşürdülər ki, Heydər Əliyevi asılı vəziyyətə salmaq mümkün deyil və o, Azərbaycanın müstəqilliyindən və milli özgünlüyündən heç vaxt imtina etməyəcəkdir.

Heydər Əliyev bizim müasirimizdir. Elə bircə bu faktın özü hər bir azərbaycanlı üçün qürur və iftixar mənbəyidir. Heydər Əliyev, eyni zamanda, taleyin xalqımıza bəxş etdiyi dahi tarixi şəxsiyyətdir.

Heydər Əliyev bütün varlığı ilə Azərbaycanın, onun bu gününün və gözəl gələcəyinin təcəssümüdür. Hətta 2003-cü il aprelin 21-də Respublika sarayında baş vermiş hadisə də xalqının dahi oğlu kimi onun nüfuzuna xələl gətirməmişdir. O, yığıldıqdan sonra iki dəfə tribunaya qayıtmaqla dövlətçilik iradəsi və məsuliyyəti nümayiş etdirərək, sanki ölkənin bütün vətəndaşlarına bir daha bildirdi: "Narahat olmayın, mən sizinləyəm və biz birlikdə Azərbaycan dövlətini bütün çətinliklərdən keçirərək, sivilizasiyalı inkişaf yoluna çıxara-cağıq".

Fransanın "Kuryer İnternasional" jurnalının 2003-cü ilin may nömrəsində nəşrin baş redaktoru Aleksandr Adler dövlətimizin başçısı Heydər Əliyevə həsr etdiyi məqaləsində yazır: "Nə sülh, nə də firavanlıq gətirən tufanların tüğyan etdiyi müasir dünyada Heydər Əliyev kimi dövlət xadimləri həmişəkindən daha çox gərəkdir. Tanrı bu şəxsiyyəti təkcə öz xal-

qına deyil, həm də başqa xalqlara son dərəcə mürəkkəb tarixi bir məqamda göndərmişdir. O, bir sıra ciddi böhranlar keçirmiş və onları dəf etmişdir. O, bunların hamısına mətanətlə sinə gərmiş və onu mənən və cismən məhv etmək üçün göstərilmiş bütün cəhdlərə baxmayaraq, daha yüksəklərə qalxmışdır”.

Yaşadığımız dövr tarixə Heydər Əliyev epoxası kimi daxil olacaqdır. Gələcək nəsillər taleyin bizə bəxş etdiyi bu tarixi dövrü böyük qıbtə hissi ilə xatırlayacaq, öyrənəcək, təhlil edəcəkdir. Bizim hər birimiz isə bir vətəndaş kimi taleyin bizə bəxş etdiyi bu nadir imkandan ölkənin tərəqqisi naminə istifadə etməyə hazır və qadir olmalıyıq.

Heydər Əliyevin Azərbaycan tarixinə təsiri çox böyükdür. O, müstəqil Azərbaycan dövlətinin arxitekturasını yaratmış, milli dövlətçiliyimizin ideya təməlini qoymuşdur. İllər keçəcək və çiçəklənən Azərbaycanın vətəndaşları bir gün deyəcəklər: “Heydər Əliyev ölkəni idarə edir, onun ideyaları zamanın sınağından çıxmışdır və bu gün də insanların şüurunda və qəlbində yaşayır. Ölkədə fəaliyyət göstərən siyasi və iqtisadi sistem əsl Vətəndaşın, böyük Şəxsiyyətin, qüdrətli Liderin əməyinin bəhrəsidir”.

“Azərbaycan” qəzeti, 7 iyun 2003-cü il

Рамиз Мехтиев

руководитель Администрации Президента Азербайджана,
Действительный член Национальной Академии Наук
Азербайджана

НОВЫЙ МИРОПОРЯДОК И НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕЯ

ŞƏRQ-QƏRB
BAKİ 2016

В книге, в которую вошли размышления о проводимой в Азербайджане в различные годы политике, феномене Гейдара Алиева в контексте данной политики, повествуется о философии общественной и государственной жизни, роли личности в истории, события анализируются на фоне конкретного времени и исторических условий. В ней рассматриваются общественно-политические, экономические процессы, происходившие в Азербайджане и вокруг него с 70-х годов прошлого века по настоящее время, ведется поиск ответа на вопросы о том, как возникла и сформировалась в новом миропорядке национальная идея, как она получила путевку в жизнь. Касаясь таких ведущих тенденций в мировой политике, как либерализм и неоконсерватизм, автор обосновывает с теоретической и практической точки зрения то, что их синтез стал успешной идеологической конструкцией для Азербайджана.

В книге в контексте глобализации рассматриваются соотношение неоконсерватизма и азербайджанства, национальная идеология, политическая и экономическая стратегия независимого Азербайджана, широкое место отводится связанному с этим философским мыслям. Характеризуя Президента Ильхама Алиева как политика нового времени, академик Рамиз Мехтиев представляет читателю его взгляды, связанные с государством и его развитием, делится интересными мыслями об азербайджанском образце преемственности власти.

В издании также говорится о характерных для личности Гейдара Алиева лидерстве, харизматичности, мудрости и других редких качествах, его спасительной миссии, роли в формировании национальной идеи и идеологии, строительстве национального государства и других неоценимых заслугах. Автор дополняет политический портрет великого лидера Гейдара Алиева философскими штрихами.

НОВЫЙ МИРОПОРЯДОК И НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕЯ

В каждый конкретный исторический период общественные и политические процессы разворачиваются и реализуются в рамках особых мировоззренческих парадигм, придающих этим процессам особую направленность и конфигурацию. В отличие от природного процесса, в котором прошлое преодолевается и умирает, в историческом процессе те или иные аспекты прошлого продолжают жить в настоящем. Можно сказать, что общественно-исторический процесс имеет двойственную природу. Это, с одной стороны, эволюция, развитие и отрицание старого, разрыв с прошлым и творение нового, а с другой – он сохраняет и переносит из прошлого в настоящее и будущее все жизнеспособное, будь то позитивное или отрицательное.

В этом вся философия жизни общества и государства. Не существует идеальной общественно-исторической системы. Любая из них содержит в себе социально-политические, экономические, духовно-нравственные, идеологические течения и направления из других, порой противоположных систем, в то же время сохраняя преемственность в тех аспектах, которые отличают одно этнополитическое образование, его

образ жизни от других и которые передаются из поколения в поколение.

Лишь при наличии взаимодействия и тесного переплетения двух начал: развития и творения нового, с одной стороны, и сохранения преемственности с прошлым – с другой, можно говорить об истории и общественно-историческом процессе.

Поэтому любая социально-философская, идейно-политическая или государственная конструкция, претендующая на объективное отражение существующих общественно-политических реалий, должна учитывать оба этих начала. В противном случае она либо нежизнеспособна, либо попытки ее реализации чреваты непредсказуемыми последствиями, представляющими угрозу самим основополагающим моральным, этическим, нормативным и иным принципам и ценностям. Иначе говоря, трансформация общества, смена приоритетов политического управления связаны с ницшеанской формулой – «переоценка всех ценностей». В результате реализации данной формулы на протяжении всей истории человечества происходили смены формаций: из античности в средневековье, из средневековья в мир рационалистической цивилизации или же капиталистическое общество. Каждая трансформация обусловлена новой идеей и новой идеологией, которая становится сущностью нового перехода.

В процессе нового перехода Азербайджан обрел уникальную возможность сосредоточить силы на развитии внутреннего потенциала азербайджанского народа. Пытаясь вырваться из пут прошлого, мы начали строить иное будущее. Хотя приходится с сожалением констатировать, что не все политические лидеры и группы четко осознали и поняли суть нашего недавнего

прошлого и настоящего. Дело тут не только в индивидуальных качествах национальных политиков, но и в условиях, в которых они формировались. Ситуация, в которой оказался Азербайджан, во многом сродни той ситуации, которую во второй половине XIX века пережили многие страны Запада и начала переживать послереформенная Россия. Французский социолог Эмиль Дюркгейм описал ее как «схему механической солидарности, характеризовавшей общества сегментного типа, где индивид поглощен группой, часть – целым, органической солидарностью обществ, основанных на разделении труда, где индивиды самостоятельны и группируются в соответствии со спецификой своей деятельности».

В современном Азербайджане общественный переворот, в ходе которого утвердилось новое положение гражданина, то есть субъекта политического процесса по отношению к государству и другим институтам, совершился очень быстро. Поэтому у различных функций государства и общества, разъединившихся в результате этого переворота, не было достаточного времени для адаптации к новой ситуации и реалиям.

РАСПАД СССР: НОВЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ

Исследуя современное состояние политического спектра независимого Азербайджана с соответствующей идеологической структурой, мы обращаемся к событиям второй половины 1980-х – 1990-х годов. Обострение кризиса экономики, общественного и государственного устройства, общественно-политических и национальных отношений, попытки насильственного подавления

национальных движений в СССР, распад Советского Союза, установление нового глобального международного порядка, очередной передел сфер влияния между основными доминантами мировой политики, превращение биполярного мира в однополюсный вектор доминирования политики одной супердержавы и усиление левоцентристских сил на панъевропейском политическом пространстве – все это и многое другое стали факторами, предопределившими реальное положение также современного политического пространства Азербайджана.

Когда вспоминаешь политические процессы и события начала 90-х годов, стремительно вклинившиеся в жизнь азербайджанского общества, то становится очевидным, что они носили ситуативный, преимущественно неопределенный характер. Главное их содержание заключалось в отрицании «исторической легитимности реального социализма», доказательстве античеловеческой сущности этой общественно-политической и экономической системы, в переосмыслении 70-летней истории советской власти как эпохи провала, неудавшегося социального эксперимента, жертвой которого пали несколько поколений. Если даже в основе общественных протестов начала 90-х годов и лежали какие-то конкретные воззрения, то прежде всего антикоммунистические. В тот период многие трактовали не только официальную идеологию КПСС и ее теоретические истоки, но и вообще левые, антикапиталистические идеи в тональности, похожей на ту, в какой советская пропаганда прежде разоблачала «реакционную идеологию капитализма».

Режим А. Везирова и последовавшая за ним смена власти привели к обвалу старого социального порядка

и «легитимировавших» его представлений. Поэтому общество испытывало все более острую потребность в альтернативной системе знаний, которая позволила бы осмыслить пути дальнейшего развития, выработать новые ориентиры и «правила» политической, экономической и общественной жизни Азербайджана. Антикоммунистические настроения, сформировавшиеся у населения в результате несправедливой, антиазербайджанской политики руководства ЦК КПСС, воплощением которой стали кровавые события в Баку в январе 1990 года, побуждали его голосовать на выборах за тех, кто выступал против власти коммунистической номенклатуры. Однако этот антикоммунизм не содержал рационально-функциональных моделей сознания и поведения, пригодных для организации повседневной политической, экономической и социальной жизни.

Следует иметь в виду, что общенародный протест, вызванный нагорно-карабахской проблемой, а после событий в январе 1990 года в Баку переросший в антикоммунистические выступления, подпитываемые национал-демократической идеологией и практикой, идеологический разрыв с советским режимом не оказали конструктивного влияния на массовую психологию и социальное самоощущение людей. Напротив, это влияние гораздо больше охватывало сферу эмоционально воспринимаемых ценностей, чем практические знания о новой общественно-политической и экономической системе и оптимальных способах поведения в новых условиях. Главным психологическим изменением было крепнувшее в обществе чувство свободы и потребности в национальной и государственной независимости. По контрасту с тоталитарным прошлым оно быстро превратилось для людей в основополагающий ориентир.

Так, в политическом дискурсе начала 90-х годов рынок и демократия оставались скорее ценностными, идеологическими абстракциями. Какие пути и перспективы развития предлагалось избрать стране и какие проблемы ее ожидали впереди – эти важные вопросы власть и поддерживающая ее «демократическая элита» не осознавали, и фактически проблемы формирования новой общественно-политической системы в стране решались на основе политических амбиций различных внутривластных групп. Реформы изображались и, к сожалению, сегодня изображаются оппозиционными политическими силами неким магическим средством, позволяющим одним махом перенестись в общество «всеобщего благосостояния» и социальной гармонии.

Есть все основания утверждать, что Азербайджан в начале 90-х годов относился к типу государств, которые, получив суверенитет, не смогли использовать его в пользу собственного народа, найти себе поддержку и союзников в мировом сообществе. Такие государства, как правило, превращаются потенциально в предмет большой геополитической игры. Что и произошло с Азербайджаном.

Таким образом, хаотичность в политике властей, начиная с 1988 года вплоть до середины 1993 года, увлечение решениями сиюминутных задач в ущерб реализации взвешенного политического курса привели страну к тяжелым социально-политическим потрясениям. Кризис охватил все основные сферы жизни азербайджанского общества:

– политическую, где произошла потеря управляемости на всех уровнях и во всех звеньях функционирования государства. Острые политические конфликты и вооруженные столкновения, основанные на корпора-

тивных интересах, стали повседневным элементом жизни общества;

– экономическую – суть его состояла в комплексном финансовом и структурном кризисе, разрыве традиционных кооперативных связей, массовой безработице и, как следствие всего этого, резком падении уровня жизни населения;

– социальную, в результате которого произошли стремительная дезинтеграция социальных групп и институтов, утрата идентификации личности с прежними структурами и нормами жизни, образовался моральный и идеологический вакуум, произошло отдаление личности от ценностных установок.

В итоге два кризиса – социально-экономический и духовно-нравственный, культурный – наложились друг на друга в одном обществе и взаимодействовали специфически, усложняя ситуацию, придавая ей необратимый характер. Тотальный кризис, в свою очередь, препятствовал формированию реальной национальной политики и модернизации общества и государства.

Необходимо было осознать, что замена старых представлений на новые зависит, очевидно, не только от соответствия новых знаний изменившейся действительности, но и от свойств старых представлений – их целостности, изменчивости и от того, насколько они поддаются модификации. Это как бы побуждало видеть в культурных и социальных архетипах национального менталитета один из важнейших факторов социальных познавательных процессов в посттоталитарном обществе. В целом эти архетипы были менее благоприятны для восприятия либеральных идей, чем в ряде транзитарных, переходных обществ Центральной и Восточной

Европы, что имеет под собой объективную историческую и социально-политическую базу.

Поэтому одной из сложнейших проблем, с которыми Азербайджан столкнулся на пути демократической трансформации, стали неадекватность политики режимов А. Везирова и А. Муталибова требованиям обстановки в стране и противоречивая реакция общества на происходящие перемены. На мой взгляд, именно подобная реакция национального менталитета оказалась ключевым фактором, во многом осложняющим поступательное осуществление демократических преобразований. В итоге модернизация общества, реализуемая с 70-х годов XX столетия, была не только грубо пресечена в конце 80-х и начале 90-х годов, но и сама возможность нового витка перехода к новой модели поведения, к модернизированному обществу, где действуют механизмы социального регулирования, основанные на индивидуальном выборе и индивидуальной ответственности, ценностях личности и предпочтениях, была поставлена под вопрос.

МОДЕРНИЗАЦИЯ АЗЕРБАЙДЖАНА: НОВАЯ ИДЕОЛОГИЯ РАЗВИТИЯ

Характеризуя модернизацию традиционного общества, произошедшую в Азербайджане за последние 30 лет XX века, можно выделить четыре аспекта. Это, во-первых, поэтапное латентное (скрытое) разрушение традиционного общества, когда постепенно происходил критический анализ его основных идеологем и традиционных норм; во-вторых, разрушение традиционнo-коммунистических идеологических устоев и формиро-

вание новой модели поведения, соответствующей принципиально иным общественным нормам; в-третьих, кризис прежних моделей жизнедеятельности; и, наконец, в-четвертых, процесс становления новых общественных моделей жизнедеятельности, постепенное вовлечение в этот процесс все более широких слоев населения и формирование новой социальной структуры общества.

Первый этап, охватывавший 70-е – начало 80-х годов XX века, был связан с возрождением национальных ценностей, ростом благосостояния населения и повышением уровня образования. В совокупности все эти обстоятельства повлияли на перемены в моделях поведения людей. Однако изменения распространялись неравномерно, модернизация шла «послойно»: латентное разрушение традиционного общества затрагивало прежде всего жителей промышленных центров страны, а затем, видоизменяясь, распространялось от центра к периферии.

Второй этап трансформации относится ко второй половине 80-х годов, когда – в «эпоху перестройки и гласности» – были расформированы и подвергались резкой критике идеологические устои советского общества, постепенно стало разрушаться «все, что не запрещено». Принятие законов о кооперации и малом предпринимательстве положило начало формированию новых моделей экономического поведения, которые в Азербайджане не получили, однако, массового распространения.

Третий этап трансформации был связан с обретением независимости в 1991 г., с «проектом» развития азербайджанского общества, которому не дано было осуществиться. Началу перемен сопутствовала уверенность в том, что рынок явится универсальным механизмом,

обеспечивающим эффективность экономики и, как следствие, рост благосостояния населения. На этом этапе трансформации практически не осознавалось, что позитивные изменения в сфере политики и экономики теснейшим образом связаны с изменениями в способах политического и социально-экономического поведения людей. Государство, а не личность, не ее индивидуальные усилия по-прежнему рассматривались как главный фактор жизни общества. К тому же некомпетентность «власть предержащих» вкупе с усилением тенденций к анархии в стране и активизацией сепаратистского движения в ряде регионов, война, навязанная Арменией, и оккупация Нагорного Карабаха настолько обострили ситуацию, что практически полностью исключили возможность эффективного развития государственности и модернизации общества в 1992–1993 гг.

С середины 1993 года, после возвращения к руководству страной Гейдара Алиева, начался четвертый этап трансформации: переход Азербайджана к регулируемой рыночной экономике и подлинные демократические преобразования, повлекшие за собой международное признание страны как субъекта мировой политики. Несмотря на то, что становление основных принципов нового демократического государства, элементов гражданского общества, приоритетов светского, правового государства, ориентированного на новую экономическую систему, сбалансированную внешнюю политику, построение новых демократических институтов, образование новых политических объединений, развитие политического плюрализма и постепенное формирование основных элементов национальной идеологии происходило в неимоверно сложной обстановке, именно в этот период осуществлялось формирование основных

догматов национальной идентификации азербайджанской государственности.

Политические детерминанты оказывали существенное влияние на индивидуальное и общественное сознание, на мотивы поведения людей, их поступки, что, в свою очередь, стимулировало совершенствование модели развития государства. В итоге в Азербайджане начала формироваться идеология развития – синтетическая, открытая новациям, выполняющая конструктивную роль. Если анализировать ее с точки зрения идеологической конструкции, то, на мой взгляд, эту идеологию можно отнести к неоконсерватизму. Как современное идеологическое течение, он предложил обществу духовные приоритеты семьи и религии, социальной стабильности, базирующейся на моральной взаимответственности гражданина и государства и их взаимопомощи, на уважении права, крепком государственном порядке. В соответствии с этой доктриной государство должно стремиться к сохранению целостности общества, к обеспечению необходимых индивиду жизненных условий на основе законности и правопорядка, предоставляя гражданам возможность образовывать политические ассоциации, к развитию институтов гражданского общества.

Неоконсерватизм отнюдь не означает, что отвергаются такие понятия, как личные свободы, права человека, либеральная экономика и политическая демократия, право народов на сохранение своей культуры и социальные права нетрудоспособных членов общества. Известно, что неоконсерватизм признал универсальность этих понятий, и в этом отношении он сомкнулся с либерализмом и социализмом. Хотя отличие неоконсерватора от либерала состоит в том, что первый признает

значение традиционных ценностей для общественного развития, тогда как второй их игнорирует или, в лучшем случае, придает им второстепенное значение. Выступая за реформы, если они назрели и могут способствовать укреплению общественных устоев, неоконсерватизм, полностью отвергая ностальгию по прошлому, тем не менее, становится идеологией радикальных реформ с опорой на лучшие традиции прошлого, которая сохраняет преемственность общественного развития.

Как более приемлемая идеологическая конструкция, для Азербайджана стал удачный синтез либерализма и неоконсерватизма, дополняемый реальными социалистическими и демократическими элементами в качестве подпитывающих идеологий.

В Азербайджане консервативно-либеральная система оказалась вполне сбалансирована, поддерживая, с одной стороны, сильную государственную власть и правопорядок, а с другой – свободу в экономической деятельности. В ней был достигнут симбиоз прогосударственных и государственных начал, националистических и универсалистских элементов.

Либерализм внес некий динамичный дух, консерватизм удержал этот дух от радикальных поползновений. А социал-демократизм позаботился о том, чтобы не произошло забвения эгалитарных принципов, то есть принципов равноправия. Уникальная способность государственного управления Гейдара Алиева заключается в том, что он виртуозно использовал этот идеологический симбиоз (сочетание и отчасти взаимное погашение) в деле построения независимого, демократического Азербайджана.

Характерно, что современная консервативная и либеральная идеологии во многом попросту слились, по-

родив изрядную путаницу в дефинициях, наименованиях. Не случайно в ряде стран Запада, как и в Азербайджане, консерваторы стали называться либералами, либералы – консерваторами, создав сложности в понимании того, кто есть кто.

Конвергенция либерализма с неоконсерватизмом привела к установлению во многих европейских странах «коалиционной структуры» вместо прежней «левоцентристской». Центральная идея неоконсервативной экономической модели – это неэффективность социалистических и кейнсианских методов государственного регулирования. Согласно этой модели, увеличение доли государственных расходов на 5% в общем объеме распределения национального дохода уменьшает темпы роста ВВП на 1% и соответственно приводит к снижению общего уровня общественного благосостояния.

Благодаря именно неоконсервативной экономической модели западный мир взял курс на структурную перестройку в соответствии с новейшими достижениями НТР, используя те средства и приемы, которые резко расходились с программными установками левых.

Для многих понятие «консерватизм» вызывает боязнь и страх, так как ассоциируется с прошлым. Хотя, как известно, консерватизм нацелен на удержание и воспроизведение традиции, а не на коренную ломку существующих отношений. Возможно, это связано с тем, что не все четко представляют суть понятия «традиции» – как неотъемлемой части идеологии развития. В своем выступлении на II съезде партии «Ени Азербайджан» 21 ноября 2001 года Президент Азербайджана, председатель партии Гейдар Алиев четко охарактеризовал форму и содержание идеологии развития страны в XXI веке: «...мы должны воспитать такое поколение, чтобы

они не только при нас, но и после нас не позволили подвергнуть Азербайджан бедам. Они должны идти по правильному пути, верному пути, по пути национальных чувств».

Именно национальные чувства, глубокая приверженность к национальным традициям – стремление к воссозданию и сохранению национальной идентичности, самобытности, модернизация общества на основе обогащения историческими достижениями Запада и Востока, формирования национального большинства, способного построить сильный и независимый Азербайджан – являются залогом прочного и успешного государственного строительства, реализуемого на протяжении последних восьми лет. Все это и есть неоконсерватизм.

Независимо от того, признаемся мы в этом или нет, в Азербайджане идея неоконсерватизма, пронизывающая как политику, так и экономику, стала системой устройства, где место гражданина или группы лиц определено их принадлежностью к конкретной корпорации, то есть к замкнутой организации иерархического типа, будь то современная производственно-коммерческая организация или политическая партия. А наивысшей, можно сказать, даже «священной» силой, объединяющей все корпорации, является государство. Консерватизм стремится не к равенству, а к единству общества, в котором каждая личность оказывается сопричастной некоему высшему порядку. Личность здесь не автономна и в определенном смысле относительно «не свободна», ибо ее свобода сопряжена с налагаемой на нее ответственностью перед государством. И эта идеология как нельзя лучше соответствует обществам, переживающим трансформационный период, ибо без сильного государства общество может оказаться во власти анархии. Ис-

торический пример недалеких 1988–1993 гг. – тому явное свидетельство.

Наряду с этим известно, что мировой порядок и потребности общества сегодня приоритетным образом базируются на основах либерализма. Поэтому многие могут посчитать неоконсервативную идеологию инструментом подавления индивидуальной свободы или же воспринять ее как некое фромовское «бегство от свободы». Подобная форма мышления является результатом упрощенного подхода к проблеме. На практике, в жизни все гораздо сложнее.

Либерализм отстаивает критическое отношение к государству, принципы высокой политической ответственности граждан, религиозную веротерпимость, плюрализм, идею конституционализма. Усиление государственного управления экономикой и возрастание роли социальных целей породили и другую историческую форму – неолиберализм, адаптировавший традиционные ценности либерализма к экономическим и политическим реалиям современности. Важнейшим достоинством политической системы в нем провозглашается справедливость, а правительства – ориентация на моральные принципы и ценности.

Неолиберализм отдает предпочтение плюралистическим формам организации и осуществления государственной власти. Известный теоретик Дж. Роулс в книге «Теория справедливости» поставил в центр либеральной доктрины проблему равенства, причем не столько политического, сколько социального, что сблизило эту идеологию с базовыми философскими установками социал-демократии.

Как нет «чистого» либерализма, так и не существует «чистого» консерватизма. Все зависит от перевеса со-

ставляющих их элементов. Поэтому совсем не случайно другой приоритетной составляющей политики Президента Гейдара Алиева за время его государственного управления стала либеральная идеология. Она стала не просто утверждением абстрактной свободы, но и внесла ряд неких особых условий – свободы гражданина как результата принадлежащих ему «естественных» политических и собственностических прав, ибо либерализм исходит из существования независимого гражданина, преследующего свои рационально понятые эгоистические интересы, ограничиваемые лишь такими же аналогичными интересами других индивидов. Иначе говоря, выражаясь словами французского политолога Рутье, «либеральное государство – это то, где автомобилисты свободны ехать, куда им заблагорассудится, но уважая при этом правила дорожного движения».

В нашем понимании либерализм, так же как и консерватизм, является идеологией и философией вестернизации, где политика превращается в составную часть общественной жизни. В истории политической философии они неразрывно связаны между собой.

Конечно же, определение сущности идеологической конструкции современного Азербайджана – проблема весьма актуальная. Но не менее, а, может, более важен другой ее аспект, а именно, – каковы взаимосвязывающие и взаимодополняющие элементы консерватизма и либерализма, демократизма и социализма в национальной жизни. Очевидным, не требующим особых доказательств, является то, что все эти четыре идеологических течения практически в равной степени играют важную роль в становлении независимого Азербайджана. Если попытаться максимально коротко зафиксировать приоритеты всех четырех идеологий, то окажется, что либе-

рализм делает акцент на права собственности, социализм – на распределении результатов производства, демократизм – на самоуправлении, консерватизм – на нормативном порядке.

Либерализм и социализм проявляют себя, в первую очередь, в сфере экономики. Демократизм апеллирует более к политике и праву, консерватизм – скорее к морали и праву. При этом лозунгом вышеизложенных идеологических течений для общества в целом и индивидов в частности выступают: социализм – Всеобщее равенство, демократизм – Полноправное членство, либерализм – Индивидуальная свобода, консерватизм – Традиционное единство. Правда, эти лозунги значительно упрощают всеобщую картину, поэтому пользоваться ими следует весьма осторожно.

Нам представляется, что национальную политическую философию развития государственности в новом тысячелетии необходимо рассматривать в русле трех детерминантов, основных составляющих создания сильного, правового и демократического государства – национальной идеи, личности и целеустремленности нации. Именно данные аспекты предопределяют фактор того, каким будет Азербайджан в XXI веке.

Вооружившись столь краткой аннотацией идеологической структуры азербайджанского общества, воссозданного на протяжении нескольких последних лет благодаря политике Гейдара Алиева, вернемся к национальным политическим реалиям и попытаемся реконструировать национальную политическую сцену. Дело в том, что наше время предстало как время вопросов, ответы на которые по большей части даст новое поколение политиков, поколение политиков-модернистов, способных продолжить политический курс и либерализацию

экономики, сохранить преемственность традициям и устоям, свести до приемлемого уровня вестернизацию общества.

Немецкий социолог Макс Вебер, размышляя о политике и политике как призвании, считал «решающим психологическим качеством политика» не только волю, ум, страсть, чувство долга, характер, но и не что иное, как «глазомер», «способность с внутренней собранностью и спокойствием отдалиться воздействию реальностей». Ведь именно способность с особым чувством проникаться реальным положением вещей помогает выработке стратегии государственного управления и принятию правильного решения в необходимый момент. Подобные политики всегда акцентируют свое внимание на обществе – основном и реальном соратнике политика, вовлекая его в новое политическое пространство и оказывая позитивное влияние на преемственность сформировавшегося политического курса. В результате может сложиться новая политическая парадигма (новое политическое пространство, новое политическое мышление, новая политическая культура), основой которой, вероятнее всего, станут предстоящие президентские выборы.

Есть основания полагать, что выборы 2003 года расширят пространство национальной политики. Возможно, от прежних выборов предстоящие будут отличаться не только политической ситуацией, но и фазой политического развития страны. Иными словами, президентские выборы станут очередным экзаменом на зрелость для молодой азербайджанской демократии и определят, каким Азербайджан будет в новом тысячелетии.

Начинается новая эпоха, но какая? Ответит на этот вопрос политическая и экономическая ситуация в стране, воссозданная на протяжении последних лет Президен-

том Гейдаром Алиевым, которая отсекает парадигмы, не соответствующие интересам и требованиям общества и национального политического пространства. Нынешняя фаза политического развития страны показывает, что борьба за место в политической пространстве будет более острая, чем когда-либо прежде. Для многих в среде оппозиции участие в предвыборной гонке будет целью не сохранить или улучшить свои позиции в обществе, а выжить в жестокой борьбе за полноту власти в партии и за собственное политическое будущее.

Период пробы сил завершен, речь идет о процессе совершенствования политического устройства страны, формировании национальной идеологии в новых условиях, поиске эффективных путей модернизации экономики, а также разработке и претворении в жизнь политики, отвечающей интересам личности и государства.

СООТНОШЕНИЕ НЕОКОНСЕРВАТИЗМА И АЗЕРБАЙДЖАНСТВА

Термин «азербайджанство» в политической жизни страны используется недавно. С самого начала он был выдвинут как идея реального объединения всех проживающих в стране этнических групп и национальностей на базе общегосударственных интересов, а также как идея, направленная на борьбу с шовинистическо-националистическими и сепаратистскими настроениями, которые особенно стали процветать в 1992–1993 годах. Впоследствии эта идея получила широкую поддержку в стране, наполняясь новыми элементами и структурами, обретая черты идеологии. *(Проблема «азербайджанство» вкупе с «национальной идеей» нами была рассмотрена*

в статье, опубликованной в сентябре-октябре 1993 года в нескольких номерах газет «Халг газети» и «Бакинский рабочий»).

В энциклопедических словарях идеология определяется как система взглядов и идей, в которых осознаются и оцениваются отношения людей к действительности и друг к другу, социальные проблемы и конфликты, а также содержатся цели или программы социальной действительности, направленной на закрепление или изменение (развитие) данных общественных отношений.

В современной социологии идеология: 1. Система идей, лежащих в основе и наполняющих социальную и политическую деятельность. 2. В более узком значении система идей, оправдывающая или узаконивающая подчинение одной группы другой. 3. Всеобъемлющее энциклопедическое знание, способное к разрушению предрассудков и к применению в социальной реформе.

Идеология выполняет определенные социальные функции, вырабатывая соответствующие интересам социальных групп и общественно-политических течений типы мышления и поведения или даже программы социального действия.

Если исходить из вышеприведенных определений понятия «идеология», то мы увидим, что термин «азербайджанство» со всеми его составляющими вполне можно рассматривать как конкретную, специфическую форму идеологии.

Идея «азербайджанства» имеет несколько относительно самостоятельных аспектов рассмотрения: этнокультурный, исследуемый преимущественно в рамках антропологии (этнологии), этнографии, социальной психологии, лингвистики; социально-политический, раскрываемый с помощью социологии, политологии, других

наук о социальном устройстве общества; геополитический, разрабатываемый комплексом научных дисциплин в области международного права, и т.д. Главное, нельзя замыкаться в рамках только одного аспекта рассматриваемой проблемы, поскольку мы просто не сможем охватить идеи «азербайджанства», солидарности всех проживающих в стране групп населения, их взаимодействия как исторически устойчивого и специфического явления.

«Азербайджанство», как национально-государственная идеология, несмотря на все испытания, выпавшие на ее долю, сегодня предстает перед нами в четко выраженной формуле, имеющей свой расклад, обусловленной историей и совместным проживанием издавна на одной территории десятка национальностей, их общей психологией, опирающейся на общий менталитет и структуру потребностей. Интересы развития страны, общественно-политического прогресса требуют беречь и приумножать это бесценное достояние.

Идеология «азербайджанства» наполнена важными функциональными элементами. Суть их – в защите страны от попыток ослабить ее духовно и физически. Она нацелена на укрепление и развитие Азербайджана как унитарного, правового и демократического государства. «Азербайджанство» – это тот путь, который выведет независимый и самобытный Азербайджан в ряды цивилизованных государств.

«Азербайджанство» – это выстраданная нашим народом историческая ценность. Это – ключ для достижения реальной независимости, сохранения и укрепления единого, неделимого Азербайджана. Сегодня «азербайджанство» – это многовековая традиция гармонии национальной жизни, конфессий, история братства, взаимодействия и взаимовлияния всех проживающих в стране

наций и этнических групп, общая судьба и исторический опыт их совместной борьбы за целостность независимого Азербайджана.

Это – общность государственно созидających интересов народа Азербайджана и цели его борьбы за развитие демократии, либеральной экономики, социальных условий жизни. «Азербайджанство», как идеология, вообрало в себя социокультурные и этногеополитические аспекты философско-социологической доктрины независимого Азербайджана. Оно является принципом взаимной поддержки, сотрудничества и равноправия.

В идейно-теоретическом и политическом отношениях «азербайджанство» и неоконсерватизм взаимосвязаны. С пространственно-географической точки зрения эта идеология выступает как бы частью неоконсерватизма, дополнением этой идеологии в условиях Азербайджана. Ибо, взяв за основу анализ составляющих их главных, существенных принципов и элементов, мы убеждаемся, что внутренне они едины.

С точки зрения методологии – это соотношение общего и особенного. Они не противоречат друг другу. Напротив, обогащая друг друга, они выступают как одно целое. Поэтому синтез двух этих идеологий создает прочную основу для вывода Азербайджана в число цивилизованных государств.

Неоконсерватизм и «азербайджанство» опираются на здравый смысл народа, не утратившего собственного достоинства. В этом контексте патриотизм есть единство любви и потому не имеет ничего общего с шовинизмом, с идеологией национальной исключительности. Известно, что неоконсерваторы являются государственниками, а потому стремление «азербайджанства» к доминированию собственных национальных идей является основой

неоконсервативного восприятия окружающей действительности. Так как принадлежность к традиции, идущей из истоков древней культуры и истории, составляет основу существования государства во благо всех соотечественников, то это государство является не механической суммой интересов, а воплощением общих интересов, ради которых гражданин должен уметь жертвовать не только собственностью, но и своей жизнью. Индивид, осознавший, что «без отечества с его историей, языком и обычаями я был бы никем», становится гражданином, так как понимает, что «угроза отечеству является и угрозой моей личности, всему моему существованию». Гражданин становится основополагающим фактором в стремлении государства обеспечить свое процветание, безопасность, территориальную целостность и преемственность национального духа. В таком смысле представляется и «азербайджанство», которое, вобрав в себя исторический потенциал, интеллектуальный феномен и культурное наследие народа Азербайджана, переносит их в будущее, ратуя при этом за единство нации, величие духа и целеустремленность действий социума.

На съезде азербайджанцев мира 9 ноября 2001 года Президент Гейдар Алиев, характеризуя государственную политику, выделил ее приоритетную часть: «Основной идеей независимого Азербайджана является азербайджанство. Каждый азербайджанец должен гордиться своей национальной принадлежностью, мы должны развивать азербайджанство – язык, культуру, национально-духовные ценности, обычаи и традиции Азербайджана». В данном аспекте, будучи стратегией государственной политики, «азербайджанство» тесно переплетается с современным идеологическим вос-

приятие настоящего и будущего азербайджанского общества.

Надо отметить, что неоконсерваторы стоят за невмешательство государства в личную жизнь, но они признают и то, что частное не существует без общего. Высшей формой жизни народа, его формирования является государство. Именно поэтому лишённые государственности народы чаще всего либо исчезали со сцены мировой истории, либо же вели скитальческую жизнь. Азербайджан сегодня – унитарное, демократическое и правовое государство, способное обеспечить безопасность своих граждан и гарантировать им социальное обеспечение.

Кроме того, человеку в своем видении мира необходимо осознать, что важна принадлежность не только национальной традиции, но и к цивилизации. Семья, род, деревня, этнос и языковое сообщество – это общности, привнесенные непосредственно. Некоторые же другие общности возвышаются над нацией, больше напоминая абстракцию, формируя ее мировоззренческий облик. Это национальная идея, национальная идеология, под воздействием которой нации и государства рождаются, формируются и живут на мировой авансцене. Цивилизационный же фон формирует сущность нации и государства в свете других им подобных наций и государств.

Азербайджан – страна, которая находится на пересечении Европы и Азии, а значит, цивилизационный облик нации формируется под воздействием двух составляющих компонентов: восточного начала и западного влияния. Поэтому закон «географического детерминизма», обусловленный границами, географическим положением, населением и т.д., формирует мышление и образ поведения нации и государства на мировой арене.

Все это в целом создает единый облик нации – именно то социокультурное пространство и политическое устройство, которое обеспечивает выживаемость и стабильное будущее нации и государства.

Поэтому, если проанализировать сущность «азербайджанства» как основу национальной идеологии развития, то она представляется в этом смысле наиболее подходящей для Азербайджана как страны с транзитарным обществом, переходной экономической системой, формирующимся гражданским обществом и находящейся в состоянии войны с Арменией. «Азербайджанство» в такой ситуации представляется как основополагающая форма «национальной идеи», которую необходимо рассматривать как интегративную, в основе которой лежит представление об Азербайджане – части цивилизационного евразийского сообщества, с присущей ей национальной самобытностью, традицией, национальной идентичностью и ментальностью.

Интегрируясь и трансформируясь с течением времени, «национальная идея» всегда играла важную, созидательную роль в процессе государственного строительства. У римлян она была выработана в процессе становления державного Рима: «Пусть другие делают мягким металл и живым мрамор, и дышащими под их творческим резцом возникают статуи: они делают это лучше тебя, о римлянин! Ты же памятуй одно: править державно народами, щадить и низлагать надменных». В каждый определенный исторический момент «национальная идея» превращалась в основной контур, определяющий направление развития нации и государства.

Поэтому сущностное содержание «азербайджанства» – органическое единение различных народов, культур, традиций, конфессий. Оно интегрирует в себя традицион-

ные мифы и символы, но использует их для защиты и обоснования новых феноменов в лице национального государства. Сила «азербайджанства» в том, что оно способно органически соединять индивидуальные социокультурные приверженности людей с государством, которое способно действовать, в том числе и в плане защиты и гарантии сохранения национально-культурной идентичности народа. Естественно, чувство принадлежности к собственному сообществу придает смысл и значимость самой жизни, укрепляет чувство взаимной ответственности и сопричастности, уменьшая тем самым чувство одиночества и отчуждения. Эта идеология формирует в Азербайджане единое сообщество, единый социум. Видимо, в данном аспекте не лишены оснований доводы ряда западных исследователей, которые считают, что человек может «чувствовать себя защищенным в мире исторических традиций, создававших ощущение укорененности и почти племенной принадлежности» (*Mosse G. Masses and Man. Nationalist and Fascist Perceptions. N.Y. 1980*). К тому же с усложнением, модернизацией, космополитизацией, обезличиванием общества и соответственно потерей корней эта потребность не только не уменьшается, а при определенных условиях многократно усиливается. В такой ситуации именно государство, будучи формой самоорганизации человеческого сообщества, само, в свою очередь, становится фактором формирования и институционализации многих, если не всех, социальных феноменов.

Как отражение «Я-цивилизации», «азербайджанство» выступает как этнополитическое видение национальной сущности, стратегии развития, формы политического и государственного устройства, где обеспечены права и

свободы каждого. «Азербайджанство» ориентируется на ценностно-нормативное единство общества – воспитание государственного правосознания, трудовой и деловой этики, приобщение к ценностям духовной жизни, в чем соприкасается с консерватизмом. Оно апеллирует к наличию сильной государственной власти и высокой национальной дисциплине, выражающих национальные интересы, формирующемуся национальному самосознанию, ищет согласия в самых разных социальных слоях, проповедует постоянный, но умеренный реформизм, исходящий из собственного потенциала нации и государства.

В понимании идеи «азербайджанства» заложена идея единства на основе исторических, морально-нравственных, культурных составляющих азербайджанской нации не только в настоящем, но и в далеком будущем, для служения не только одному поколению азербайджанцев, а многим поколениям, для которых независимость и национальная идентичность скоро станут самыми неотъемлемыми атрибутами их жизни, их понимания свободы.

Сегодня мы являемся свидетелями формирования национальной идеологии в Азербайджане. Наличие потенциала нации и политической элиты, способной вести страну к процветанию и благосостоянию, свидетельствует о том, что идея «азербайджанства», как национальная форма неоконсерватизма, является и на протяжении всей истории азербайджанского государства будет оставаться основой национальной идеологии.

НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕОЛОГИЯ АЗЕРБАЙДЖАНА В КОНТЕКСТЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Расширение научно-технического прогресса и границ мировой экономики посредством функционирования транснациональных корпораций и легкость перемещения капитала, утверждение общечеловеческих ценностей, новая информационная открытость мира и стремительное развитие информационно-коммуникационных технологий обусловили начало нового мирового порядка. Новая фаза межкультурных отношений стала отождествляться с существованием обязательств, придерживаться которых должны все члены мирового сообщества. Создав примат экономической взаимозависимости субъектов мирового сообщества, глобализация породила как расширение процессов интеграции, так и, как ни парадоксально, усиление тенденций националистических взглядов и настроений. Глобализация превратилась в процесс, определяемый экономическими взаимосоставляющими факторами, а не государственными. Это, в свою очередь, зачастую приводит к недопониманию и неосознанию последствий негативных факторов мировой интеграции и, соответственно, к непринятию мер по их предотвращению. Естественно, мировая экономика в процессе глобализации становится более емкой, ибо начинает представлять из себя единое целое. Сильно отражается это и на социально-экономической потребности людей: цены, продукты, уровень здравоохранения и социального обеспечения, доходов, банковской системы довлеют над приматом национального суверенитета. Размывая барьеры между суверенными государствами, глобализация

трансформирует внутренние социальные отношения, жестко дисциплинирует национальную самобытность, подводя ее под особые мировоззренческие рамки. Она разрушает приоритет национальной культуры и традиций, усиливая отдаленность от национальной самобытности и реализовывая вестернизацию общества вне зависимости от ее географического, экономического положения, политического устройства, национального менталитета, безжалостно наказывает неэффективность и поощряет международных чемпионов эффективности, не вдаваясь в сущность рационального развития как нации, так и государства.

Таким образом, происходит разграничение примата национальной идеологии от культурного наследия и социально-культурного пространства социума. Формирующаяся в подобной ситуации любая идеология воплощает в себе не только модернизацию общества, но и ее вестернизацию, вызванную распространением «единых» общечеловеческих ценностей и принципов морали.

Поэтому национальная идеология нового тысячелетия не может сегодня формироваться без того, чтобы не перерабатывать модернизированные доктрины европейских «новых правых» и «новых левых». В условиях переходного, трансформационного периода этот процесс фиксируется в общественном сознании латентно. История всех существовавших цивилизаций, государств и политических режимов доказывает, что не бывает стабильных, развивающихся сообществ без ясно выраженных целевых установок, определения своего места в эйкумене (геополитическая территориальная единица), системы ценностей и морали, являющихся гарантами сохранения своей «Я-цивилизации». Они были отражены в религиозных воззрениях, государственных актах,

общественном сознании, в целевых установках воспитания и образования. Благодаря им человек вполне адекватно воспринимает свой мир, специфические основы своей цивилизации, сознательно ориентируется в физическом и социальном пространстве.

Принятые в 2001 году Президентом Азербайджана Гейдаром Алиевым указы об усовершенствовании применения государственного языка, о дне азербайджанского языка и азербайджанского алфавита, его обращение к азербайджанскому народу по вопросам сохранения и защиты национальных нравственных ценностей – это не только дань прошлому или же консервативный настрой в политике в период глобализации мирового пространства. Это ответ вызову времени, вызову глобализации, которая способна смещать центры национального социокультурного приоритета в странах трансформационного периода. В основе подобной политики лежит стремление сохранить сущность национальной ментальности, национального самосознания и национального «Я». Ибо основная причина социокультурного трансформационного кризиса, переживаемого в Азербайджане после распада СССР, была обусловлена снижением регулятивной роли традиционных ценностей и норм, стремительной девальвацией универсалистских ценностей, сменяющих традиционные, но не успевших еще полностью укорениться. Возникла серьезная проблема преодоления кризиса, поиск способов макросоциальной реинтеграции общества на новой ценностной (единство нации) и нравственно-этической основе. В результате началась реализация усиления роли универсалистских установок с сохранением достигнутого уровня социальной интеграции и макросоциального регулирования.

В истории человечества подобные ситуации имели место практически во всех странах мира. Только лишь новая, модернистская идеология, основанная на приоритетной роли национальных универсалистских ценностей, всегда выступала в роли защитницы национальных интересов: в шестнадцатом веке в Англии в ответ на распространение пуританства, в восемнадцатом в Европе – в ответ на изменения, которые влекла Французская революция, в двадцатом – в США, когда советская угроза превратила консерваторов в защитников либеральных ценностей и институтов, а либералов – в выразителей классического либерализма для защиты собственных национальных приоритетов. С этой точки зрения надо трактовать и съезд азербайджанцев мира, состоявшийся 9–10 ноября 2001 года в Баку. Дело в том, что сила нации предопределяется не только ее единством и монолитностью, но и стремлением воссоздать и укрепить национальное самосознание и ментальность. Именно эту истину доводит до нас Президент Азербайджана Гейдар Алиев. Поэтому идеологический уровень легитимности азербайджанских политиков нового поколения модернистов будет заключаться в преемственности курсу рациональной политики, культуры и мышления.

Был бы уместным вопрос – какой же должна быть модернизация Азербайджана в процессе мировой вестернизации? Можем ли мы модернизироваться, отвергая вестернизацию и сохраняя национальное «Я»? Ответ и прост, и сложен одновременно. Ибо подобный исторический путь прошли практически все страны Юго-Восточной Азии. В XIX веке модернизаторской идеей японских интеллектуалов было – «западные технологии, японский дух». В Азербайджане же модернизаторская идеология новейшего времени (с 1993 года) стала эф-

фективной благодаря своей многогранности. На первом уровне она в наименьшей степени представляла собственно идеологию. Она выполняла роль стратегической концепции развития Азербайджана в ее глобальном контексте. Второй уровень модернизаторской идеологии (с 1996 года) стал ключевым, ибо он касался наиболее активной части населения страны. Здесь были соединены принципы либерализма, социализма и патриотизма. Главным стержнем национальной идеологии модернизации в Азербайджане стала идея догоняющего развития в мировом и опережающего в региональном контексте по сравнению с другими странами. Именно эта концепция предполагает изживание комплексов «колониального сознания», культивировавшегося в нашей стране на протяжении 200 лет. Третий уровень такой идеологии призван сыграть роль внешнего амортизатора, заключающуюся в том, чтобы «погасить» антимодернизаторский потенциал общества, нейтрализовать проявления реликтов традиционности, и, следовательно, должен быть обращен к тем слоям общества, которые объективно противодействуют поэтапному развитию страны в русле модернизации. Главная задача при этом – реализовать общественные и технологические преобразования в Азербайджане с сохранением самобытности национальной культуры (неоконсерватизм), обеспечением надежной социальной защиты общества и свободы личности (неолиберализм), соединив экономическую эффективность с социальной справедливостью.

ПОЛИТИЧЕСКАЯ И ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СТРАТЕГИЯ НЕЗАВИСИМОГО АЗЕРБАЙДЖАНА

Со времен Древней Греции и до нового времени превалировали взгляды, использовавшие универалистский подход в интерпретации политики, которая включала в себя все формы взаимоотношений человека и социума и тем самым обеспечивала целостность общества. Только разделение политики и гражданского общества дало возможность более точно понять связь политики с другими сферами жизни общества, ибо политика предстала как одна из форм человеческой деятельности. Субъектами политической деятельности выступили социальные группы, слои, общности, осознавшие свои интересы, и их формальные и неформальные организации. Со временем совершенствовалась форма участия личности, социальной общности людей в осуществлении политической власти, защите своих политических интересов, и формировалась сущность и концепция политической элиты общества.

Аксиомой является то, что наличие элиты характерно для любого общества. В ее основе лежат физические, психологические, интеллектуальные, культурные, моральные и другие различия людей. Наряду с этим, элита характеризуется особыми политическими и организаторскими качествами. Она представляет собой слой общества, наделенный высокими способностями к управлению и влиянию на политические и общественные процессы. При этом формирование элиты не противоречит принципам демократии, поскольку социальное равенство людей должно пониматься как равенство возможностей.

Понятие «элита» требует к себе историко-логического подхода. Мы не можем игнорировать роль национальной элиты конца XIX и начала XX века в истории Азербайджана. На какой бы стороне баррикады борьбы за Азербайджан они ни стояли, их заслуги перед отечеством неоспоримы, и нынешнее поколение наших граждан вправе отдать им должное. Аналогичное можно сказать и в отношении азербайджанской элиты советского периода. Элита является национальным достоянием народа.

В любом обществе элита не однородна. Она дифференцирована и подразделяется на научную, политическую, экономическую, художественно-литературную, правящую, административную, оппозиционную (т.е. контрэлилу) и т.д. В печати зачастую вместо конкретных типов элиты используется понятие «национальная элита», что не одно и то же. Другое дело, когда элита того или иного типа своим воздействием на общественные процессы поднимается до уровня общенационального значения. Следовательно, национальная элита – это мощная духовная сила общества, способная изменить ход общественно-политических процессов, оказывая сильное влияние на общественное сознание.

Для современного азербайджанского общества наличие политической элиты является неременным атрибутом политики, ибо ее функции не могут автоматически осуществляться сами по себе. Разобраться в том, какова на сегодняшний день политическая элита в Азербайджане, представляется особо актуальной проблемой. Дело в том, что столкновение интересов политики визуально на первый взгляд всегда имеет личностную окраску и находит свое отражение в противостоянии конкретных политических лидеров. Прежде всего, осто-

рожно выбирая дефиниции, надо четко определить, что политическая элита, как было отмечено выше, – это не группа чиновников или бюрократический аппарат, а особый слой общества или относительно немногочисленная группа людей, от решений которых зависят судьбы других людей и общества в целом. Проблема политической элиты возникает в обществе независимо от наличия политических свобод и условий. Естественно, в каждом обществе элита имеет свои характерные особенности, оказывая исключительное влияние на состояние общества и динамику его развития.

В современном азербайджанском обществе наличие политика, способного соединить в себе ум, знание, широкое передовое мышление и жизненный опыт с ответственностью за свои действия и принимаемые решения, является важнейшим фактором строительства цивилизованного государства. Способность Гейдара Алиева объединить в себе эти качества политика, создала благоприятные условия для формирования в Азербайджане четкой и сильной схемы традиционного дуализма «государство–общество», где негосударственная часть общества, основанная на автономии индивидов, выступает в качестве выразителя общественных интересов и государственных начал. Подобное стремление к совершенствованию общества и политического устройства государства путем создания гражданского общества основано не только на требованиях «новой» морали и демократических ценностей, но и на потребности современного общества.

Хотя и медленно, происходит смена тоталитарного мышления, формирующегося по принципам, имеющим широкое хождение до «коперниковского переворота», когда закон и право устанавливались или санкциониро-

вались государством на форму либерального и демократического развития. Индивид, подверженный гонениям за инакомыслие или отступничество от «единых» идей в прошлом, в настоящем получил свободу в самом широком понимании этого слова и гарантии своей безопасности. Законность и правопорядок стали на место анархических тенденций, превалирующим в общественном сознании в недалеких 1991–1993 годах. Новая концепция государства строилась на осознании трех основополагающих Локковских принципов, «естественных прав» человека; права на свободу, жизнь и собственность. Именно эти принципы стали основополагающими компонентами политической стратегии Азербайджана после июня 1993 года и нашли свое четкое отражение в Конституции Азербайджанской Республики, принятой 12 ноября 1995 года.

Основу политической системы составили институты, позволяющие народу Азербайджана путем свободного выражения своей воли учреждать высшие государственные органы, осуществляющие властные полномочия. Эта система включает в себя все государственные институты, а также их взаимоотношения в динамике, в том числе общественные организации и политические партии, участвующие в общественно-политической жизни страны.

В течение всего прошедшего с июня 1993 года периода государственная политика Азербайджана строилась на двух фундаментальных подходах: реализме и прагматизме. Оба подхода сегодня направлены на обеспечение независимой и сильной государственности, создание унитарного, демократического государства, опирающегося на широкую социальную основу и проводящего активную и четкую социальную политику. Она

направлена на повышение и стабильное обеспечение жизненного уровня населения, защиту и реализацию прав и свобод граждан, на создание современной системы здравоохранения, образования, социального обеспечения, на поддержание неимущих и малоимущих слоев, на предотвращение социальных конфликтов и их разрешение. Достижения последних лет: обеспечение свободы слова, прав и свобод гражданина, политический плюрализм, свободная деятельность более 1300 неправительственных организаций, как женских (более 30), молодежных (более 80), спортивных объединений, научно-исследовательских центров, так и различного рода профессиональных союзов, 38 политических партий и объединений, функционирование около 600 средств массовой информации, как газет и журналов, так и средств сетевой информации, свобода на волеизъявление гражданина, формирование гражданского общества, усиление либерализации национальной экономики и предотвращение рецессии (экономический спад, стагнация производства), обеспечение демократизации общества является прямым свидетельством реальной и прагматичной политики властей, направленной на строительство правового и демократического государства.

Однако этим политическим и экономическим достижениям предшествовала долгая политическая, экономическая, социальная, гуманитарная стагнация общества, маргинализация индивида. В такой ситуации формировалась и легитимизировалась новая элита Азербайджана – неиндифферентная к судьбе и будущему своего народа и государства.

Политическая элита независимого Азербайджана начала формироваться после января 1990 года, когда в постпредстве Азербайджана в Москве появился опаль-

ный в то время бывший член Политбюро ЦК КПСС и политический лидер азербайджанского народа Гейдар Алиев. Январь стал месяцем более глубокого осмысления сущности и характера политической власти в СССР и рождения нового поколения политиков, испытывающих боль и горечь за судьбу азербайджанского народа. Этот сложный переходный период и является началом формирования нравственного и политического кредо современной национальной политической элиты, способной бороться за демократические ценности, либеральную экономику, свободу и государственную независимость. Находясь рядом с Гейдаром Алиевым, Ильхам Алиев был непосредственным свидетелем его борьбы с руководителями СССР, предавших азербайджанский народ во время событий, связанных с Нагорным Карабахом, а также территориальными притязаниями армянских сепаратистов. Выбор им политического пути был сделан именно в тот судьбоносный момент.

После событий января 1990 года, возвращения Гейдара Алиева в Баку, а затем отъезда в Нахчыван, объединения патриотических сил и народных масс вокруг Гейдара Алиева кузницей политических кадров стала партия «Ени Азербайджан», организация которой является его огромной заслугой. В настоящее время партия «Ени Азербайджан» имеет довольно сложную внутреннюю структуру. Созданная в экстремальных условиях борьбы за выживание, эта партия смогла отказаться от ряда устаревших форм организации и обеспечить себе после своего первого съезда в ноябре 1999 года достаточно эффективную и гибкую структуру, разумное сочетание опыта и новаторства, преемственность традиций и взаимообогащающее сотрудничество старшего поколения и молодых кадров.

ПОЛИТИЧЕСКАЯ И ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СТРАТЕГИЯ НЕЗАВИСИМОГО АЗЕРБАЙДЖАНА

Основную цель национальной политической элиты в настоящем и будущем времени Гейдар Алиев сформулировал на II съезде партии «Ени Азербайджан» в ноябре 2001 года: «Наша основная цель – государственное строительство Азербайджана. Осуществляемые в Азербайджане реформы – политические, экономические, социальные и другие. То есть наша задача – последовательно развивать Азербайджан на избранном им пути, пути демократии, рыночной экономики».

Формируя цель и стратегические задачи, которые и далее необходимо решать правящей элите, Гейдар Алиев вместе с тем раскрыл широкую панораму достижений в сфере экономики, социально-культурной жизни и внешней политики.

Главным направлением экономического развития Азербайджана стало обеспечение максимального уровня жизни народа на основе полного и эффективного использования трудовых и природных ресурсов, структурной перестройки экономики и совершенствования управления социально-экономическими процессами, гармоничной интеграции в мировое экономическое сообщество. Основным средством решения этих концептуальных задач является дальнейшая либерализация и приватизация экономики, развитие рыночных механизмов экономической сбалансированности, приоритетный рост малого и среднего бизнеса, создание благоприятного климата для всех форм предпринимательства.

Успешная экономическая политика в Азербайджане сформировалась на трех основополагающих принципах

экономического развития: 1) рыночной конкуренции; 2) либерализации всех сфер управления экономикой (валютный рынок, торговые связи-отношения, банковский-финансовый рынок и т.д.); 3) плюрализм всех форм собственности. Важную роль в проведении успешной экономической политики играет обеспечение инвестирования различных сфер промышленности, повышение платежеспособности населения страны и реструктуризация внешних долгов. Все эти новые черты экономики стали эффективными средствами построения сильной государственности.

В основу экономической стратегии было положено отвечающее общественным предпочтениям представление о будущем характере национальной экономики, ее месте в глобальном хозяйстве. Эти предпочтения совпали с теми результатами, которые способны обеспечить свободное действие рыночного механизма. Национальная экономика Азербайджана становится исходной базой, точкой отсчета для сфер, где востребованность человеческого капитала и научно-технического прогресса является приоритетной. Перегруппировка производственных и человеческих ресурсов дает большой рыночный эффект, и в будущем подобная стратегия предполагает динамичное развитие различных сфер промышленности. Достижения последних лет: стабилизация и рост темпов нефтегазодобывающей промышленности, усиление роли Нефтяного фонда в развитии промышленного и аграрного сектора – являются явным свидетельством вышеприведенного довода об экономической стратегии страны. Факты свидетельствуют, что если в 1997 году темпы понижения нефтедобычи составляли 0,3%, то уже к 1998-му произошла полная стабилизация ее тем-

пов, а в последующие годы наблюдается явный прирост. В результате бюджет страны ежегодно увеличивается, вероятность дефицита уменьшается.

Краткий анализ экономических успехов Азербайджана наглядным образом показывает, что если в 1991 – 1995 годах внутренняя валовая продукция снизилась на 58 процентов, промышленная продукция – на 67 процентов, сельскохозяйственная продукция – на 48 процентов, то в 1996-2001 годах прирост внутренней валовой продукции составил 55 процентов. Если на протяжении предыдущих пяти лет внутренняя валовая продукция снижалась на 58 процентов, то в последующие пять лет она поэтапно возросла на 55 процентов, промышленная продукция увеличилась примерно на 20 процентов, по сельскохозяйственной продукции имеет место 40-процентный прирост, в два раза увеличился товарооборот. Государство постепенно выходит из рецессии (экономический спад и понижение уровня производства), обусловленной распадом СССР и анархическими тенденциями в 1991-1993 годах в Азербайджане.

Если в 1991-1995 годах объем капитальных вложений снижался на 43 процента, то уже в 1996-2001 годах он увеличился в 4 раза. Если в 1991-1995 годах уровень инфляции ежегодно повышался в 14-18 раз, то есть на 1800 процентов, то в 1996-2001 годах, то есть за пять лет, рост инфляции составил всего лишь 16 процентов. По темпам инфляции Азербайджан сегодня – единственная среди стран СНГ, где уже в течение 5-6 лет предотвращена инфляция.

Одним из основных направлений экономической политики государства является вложение инвестиций. В 1995-2001 годы в экономику было вложено инвестиций

более чем на 37 триллионов манатов, что составляет более 9 миллиардов долларов. При этом 27 триллионов манатов, или более 6 миллиардов долларов, то есть 70 процентов, – это доля зарубежных инвестиций. Остальное – это внутренние инвестиции, что является позитивным фактором для развития национальной экономики.

Кроме того, особое внимание на протяжении последних лет уделялось повышению платежеспособности населения страны. Так, в 1996-2001 годах среднемесячная заработная плата работающих граждан возросла в 4,3 раза, среднемесячная сумма пенсий – в 4 раза. В настоящее время среднемесячная номинальная заработная плата одного работника – 257 тысяч манатов, что составляет около 55 долларов США. В недалеком прошлом, лет 5-6 тому назад, эта цифра не составляла и 10 долларов. Кроме того, за десять месяцев 2001 года денежные доходы населения возросли на 10,7 процента. Если в первой половине 90-х годов реальные денежные доходы населения без учета инфляции сократились в 3 раза, то с 1996 года они увеличились в 3 раза, выплаты на питание вынужденным переселенцам в течение одного только 2000 года были повышены в 3 раза.

В области внешней торговли Азербайджан ведет торговлю со 120 странами. В 1995-2000 годах внешне-торговый оборот страны возрос в 2,2 раза. На сегодняшний день он составляет 2,9 миллиарда долларов США. В том числе экспорт увеличился в 2,8 раза, а импорт – в 1,7 раза. Если внешний товарооборот Азербайджана в 1995 году составлял 1215,0 миллиона долларов США, то уже в 1998 году эта цифра была равна 1683,4 миллиона долларов США. Ежегодный прогресс в этой области позволяет создать систему эффективной экономической и социальной стратегии развития Азербайджана.

Наиболее сложной и важной проблемой экономического развития страны является бюджет. Ежегодное увеличение бюджета, поэтапное увеличение распределения бюджетных финансов на сферы здравоохранения, образования, помощь малоимущим слоям населения является приоритетной политикой национального экономического развития. При этом ежегодное уменьшение дефицита бюджета свидетельствует о наличии явного экономического прогресса и переходе на новый этап экономических взаимоотношений между государством и личностью. Таким образом, если в 1993-1994 годах дефицит государственного бюджета составлял 7-10 процентов, то сейчас этот показатель – 1-1,2 процента. В 1994-2000 годах поступления в государственный бюджет возросли в 13 раз. Общая сумма государственного бюджета с 277 миллиардов манатов достигла 3,6 триллиона манатов. Сейчас бюджет Азербайджана составляет 900 миллионов долларов США.

Среди сфер национальной экономики в последние годы особое внимание уделялось развитию малого и среднего бизнеса как наиболее важного фактора формирования среднего класса. Наличие же среднего класса является основным составляющим компонентом гражданского общества, создание которого происходит сегодня при взаимодействии власти и неправительственного сектора. Естественно, в этой сфере существует ряд факторов, обусловленных транзитарностью переживаемого периода и осложняющих поступательное формирование среднего класса, но анализ экономического роста и совершенствование экономической среды, снижение бюрократических препятствий и реализация мер по дебюрократизации свидетельствуют о развитии благоприятной экономической среды для малого и среднего

бизнеса и поступательного движения к формированию среднего класса.

Сегодня в Азербайджане функционирует более 60 тысяч субъектов малого и среднего бизнеса. По средним подсчетам, на каждые 10 тысяч человек населения страны приходится 70 зарегистрированных субъектов малого и среднего бизнеса. В итоге малый и средний бизнес начинает играть преобладающую роль в формировании национальной экономики. Так, на долю субъектов малого и среднего бизнеса сегодня падает: 39% – торговля, 19% – сельское хозяйство и рыболовство, 11% – операции с недвижимостью, 9% – промышленность, 7% – строительство и т.д. По последним статистическим данным количество физических лиц, вовлеченных в малый и средний бизнес, составляет 101 тысячу человек.

Кроме того, в последние годы для развития малого и среднего бизнеса были созданы Национальный фонд поддержки предпринимательства, Агентство развития малого и среднего предпринимательства и ряд других структур, способных обеспечить деятельность создающихся субъектов малого и среднего бизнеса. В данном аспекте необходимо отметить, что развитие частного сектора занимает особое место среди государственных программ относительно развития предпринимательства. Так, доля частного сектора в национальном ВВП составляет 68%, в том числе в промышленности – 44%, сельском хозяйстве – 99%, торговле – 98%, строительстве – 64% и т.д.

Однако, чтобы осознать в полной мере значение проделанной работы, приходится вновь и вновь восстанавливать в памяти те сложные процессы и события, когда в силу амбициозных устремлений лиц, ставших

сегодня оппозиционными «лидерами», под угрозу ставилась судьба независимости государства, экономическое благополучие и благосостояние народа. В 1999 году – год 5-летия со дня подписания «Контракта века» – Ильхам Алиев в своем выступлении прокомментировал ряд событий, предшествовавших официальной процедуре подписания документа, сыгравшего значительную роль в формировании национальной экономики, различных ее составляющих компонентов, усилении роли не только топливно-производственного комплекса, но и других сфер производства, в том числе и аграрного сектора. Как известно, Гейдар Алиев был вынужден отказаться от того варианта контракта, который готовился к подписанию, т.к. выяснилось, что его условия противоречат национальным интересам Азербайджана. Ход событий Ильхам Алиев освещает следующим образом:

«Расул Гулиев, выдававший себя за «крупного нефтяного специалиста», злоупотребляя сложившимся положением, взял инициативу в свои руки. От имени правительства Азербайджана Расул Гулиев возложил на гражданина Словакии Марата Манафова полномочия вести переговоры с зарубежными компаниями и в связи с этим 26 июня 1993 года подписал особый мандат. Расул Гулиев ради своих личных интересов возложил судьбу всего экономического развития страны на гражданина другого государства, не имеющего ничего общего с нефтяной сферой, не имеющего элементарного представления о нефтяных контрактах... Можете представить себе, что ждало бы азербайджанский народ, если бы был принят вариант контракта, подготовленный Манафовым и согласованный с Расулом Гулиевым...

Разведочный период в этом варианте был установлен в 6 лет, и объем иностранных инвестиций в этот пе-

риод должен был составить всего 21 миллион долларов. Скажу для сравнения, что уже сейчас, то есть через пять лет после подписания «Контракта века», объем инвестиций составляет 2 миллиарда долларов. Согласно предыдущему варианту контракта, нефть на месторождении «Чираг» должна была добываться только в 2007 году, то есть через тринадцать лет после подписания контракта. Мы же смогли добиться начала нефтедобычи в 1997 году, точнее через 3 года после подписания контракта, и это было обязательным условием «Контракта века». С того дня на месторождении «Чираг» добыто 5,5 миллиона тонн нефти.

Далее. Согласно предыдущему варианту контракта попутный газ должен был продаваться Азербайджану по рыночной цене. Мы же добились бесплатной передачи Азербайджану всего попутного газа. На сегодняшний день консорциум добыл и бесплатно передал Азербайджану 1,2 миллиарда кубометров попутного газа.

Спрашивается: неужели Расул Гулиев не понимал, к какой пропасти он толкает Азербайджан? Нет, он прекрасно понимал. Однако это не имело для него никакого значения. Его личные интересы преобладали над интересами народа, и во имя этих интересов он был готов заложить все нефтяные богатства страны. По указанию Гулиева Манафов предложил зарубежным нефтяным компаниям столь выгодные условия для того, чтобы получить у них взятку в размере 300 миллионов долларов. В действительности же эти 300 миллионов долларов должны были поступить в казну Азербайджанской Республики в виде бонусов.

Должен отметить, что зарубежные нефтяные компании, проявив достоинство, не пошли на такую сделку и проинформировали об этом Президента Азербайджана

через послов своих государств в нашей стране. Получив информацию, Президент запретил Манафову продолжать переговоры и поручил проведение переговоров по контракту непосредственно Государственной нефтяной компании Азербайджанской Республики.

Успехи, достигнутые за эти пять лет благодаря осуществлению «Контракта века», налицо. Что же касается будущего, то достаточно отметить, что Азербайджан в течение 30 лет получит 80 процентов, а все зарубежные нефтяные компании вместе – всего 20 процентов дохода от «Контракта века»...

Мы понимали, что реальная независимость Азербайджана может быть обеспечена только в условиях экономического развития, привлечения иностранных инвестиций, выхода страны из экономического кризиса... Мы уже подписали 19 нефтяных контрактов, и никто не может помешать нам в продолжении нашего стратегического пути в этом направлении».

Успешная нефтяная стратегия, начало реализации которой было положено в сентябре 1994 года Президентом Гейдаром Алиевым подписанием «Контракта века», обеспечила Азербайджану 21 подписанный контракт с международными нефтяными компаниями, инвестиции в размере 6 миллиардов долларов, повышение валютного запаса страны с 10 миллионов долларов в 1994 году до 1 миллиарда в 2001, создание Нефтяного фонда с 360 миллионами долларов. Национальная нефтяная стратегия гарантировала возможность вступления Азербайджана во многие экономические и финансовые структуры, в том числе возможность членства в ВТО (Всемирная торговая организация), реализацию комплекса стратегических мер по совершенствованию национальной экономики, включая сельское хозяйство, усиление

роли малого и среднего бизнеса как основополагающего звена формирования среднего класса, снижение рецессии, понижение инфляции и повышение имиджа государства как равного партнера в экономических отношениях между государствами.

Анализ и комментарии политического и экономического положения Азербайджана как на региональной арене, так и в общемировом контексте свидетельствуют о сформировавшемся устойчивом политическом курсе и поэтапном экономическом росте. Однако, к сожалению, не все политические силы в Азербайджане объективно оценивают проделанную работу, в результате которой установилась устойчивая политическая стабильность, возрос бюджет, либерализуется национальная экономика, обеспечивается стабильный рост социальной защиты населения, формируется новый социум. Сущность государственной работы как в политике, так и в экономике не может заключаться в принятии и осуществлении скоротечных программ, направленных на осуществление интересов отдельных групп. Необходим поэтапный и многогранный подход. Именно в этом заключается успех реализуемой политики не только в настоящем, но и в будущем.

ОППОЗИЦИЯ

Сегодня Азербайджан находится в принципиально новой мировой ситуации. Его внутренний и внешний контекст практически сбалансирован. И, казалось, такое положение должно было привести к формированию системы мироориентированных политических сил, которая смогла бы развиваться до нормальной партийной

системы в европейском, западном понимании. Но, к сожалению, этого не произошло. С самого начала у нас сложилась структура внутренне ориентированных партий с элементами большевизма. Поэтому вопрос взаимодействия власти и оппозиции в Азербайджане сохраняет свою актуальность.

Открытая оппозиция в Азербайджане начала формироваться в 1987 году. Сначала она проявляла себя в различных кружках, а затем в связи с событиями вокруг Нагорного Карабаха вышла на площади, присоединившись к народному движению. На начальном этапе действия оппозиции не носили антисистемного характера. Это уже позже, после январского 1990 года вторжения советских войск в Баку, призывы и действия оппозиции стали носить антикоммунистический, антисоветский характер.

Обретение независимости и начало строительства светского, демократического государства в Азербайджане привело к созданию горизонтали власть – оппозиция, способствующей совершенствованию взаимоотношений между обществом и государством. Поэтому, если констатировать успехи страны за прошедший период, то справедливо будет отметить, что ни в одном направлении развития молодого независимого государства наше общество не добилося столь заметных результатов, как в политическом.

Но при всем этом, как ни парадоксально, широкое развитие демократических ценностей, политический плюрализм не стали факторами консолидации общества, формирования политических партий западного типа, гарантов гражданского консенсуса. Отсутствие политической культуры, реализма, конструктивных подходов в решении жизненно важных для республики проблем,

способности идти на созидательный диалог с властями стали неразрешимой проблемой «национальной оппозиции».

Борьба за власть и личные амбиции лидеров партий, региональный и клановый эгоизм заслонили содержание и характер гражданской политической конкуренции. В яростной схватке за личную власть и влияние забыты общенациональные интересы, собственные декларации и, как ни удивительно, даже уроки истории. «Национальная оппозиция» слишком увязла в межфракционной борьбе, эволюция ее взглядов, идей ее лидеров резко отстает от реалий динамично меняющейся жизни, от позитивных изменений, достигнутых властями во внутренней и внешней политике. Отсутствие конструктивности, радикализм, попытки искусственного нагнетания напряженности в обществе являются, пожалуй, основными факторами кризиса в руководстве ПНФА, «Мусавата», ПННА и АДП, резкого падения имиджа их лидеров, вялости политической активности членов партий. Словом, состояние политической оппозиции характеризуется как «разброд и шатание». Вся эта ситуация во многом обуславливает необходимость организационной перестройки и обновления идеологической платформы, поиска нового лидера, который будет считаться с реальностями жизни.

Общество – фактор динамичный, постоянно прогрессирующий, не терпящий застоя и стремящийся к рациональным изменениям. Оно меняется, и наряду с ним меняется форма политической борьбы, мышления и восприятия реалий. Новое общество не воспринимает безответственного, крайнего радикализма, псевдореволюционной риторики, новому поколению чужды митинговые идеи без ярко выраженных целей. Эти факторы

характеризуют бесперспективную деятельность старой «национальной» оппозиции, которая не смогла изменить и усовершенствовать собственного мироощущения, мировоззрения и взглядов. Деятельность этой оппозиции все еще ограничена абсолютным нежеланием считаться с настроениями в обществе. Вероятнее всего, годы отстранения от власти основных нынешних оппозиционных лидеров не стали временем отрешения от иллюзий, собственных политических ошибок, от политического дилетантизма, временем извлечения уроков и формирования зрелого государственного мышления.

Кризис оппозиции стал настолько глубоким процессом, что сегодня сложно представить механизм создания не только прочного оппозиционного альянса или блока, но и устранения внутренних конфликтов. Эта ситуация в своем роде порождает сомнения в возможности того или иного лидера стать единым лидером оппозиции. Неадекватная изменчивость оппозиционной среды, смена друзей на противников и обратный процесс примирения противников являются свидетельством сущности «национальной оппозиции», ее незрелости, а также растерянности ввиду отсутствия перспективы. Раскол внутри ПННА, ПНФА, «Мусавата» и других партий, постоянные политические разборки, шумные взаимные разоблачения еще раз подтверждают тезис о том, что оппозиция в Азербайджане пестра, аморфна, неотструктурирована и переживает острый кризис. Непомерные амбиции и претензии оппозиционных партийных элит противодействуют новациям, рациональному подходу к политической конкуренции и организации внутрипартийной деятельности.

Приходится констатировать, что эта обстановка внутри оппозиционной нестабильности в любое время мо-

жет превратиться в неуправляемую реакцию для самой оппозиции и общества в целом. Естественно, если она послужит самоочищению, селекции оппозиционного поля, ее обновлению и приближению к стандартам европейской демократии, то это станет позитивным фактором формирования нового национального политического пространства. Но при ином стечении обстоятельств политические интриги внутри оппозиции станут пружиной, приводящей в действие разрушительный механизм, что будет крайне нежелательным явлением для строительства демократического общества.

Таким образом, экскурс в историю оппозиционного движения в Азербайджане, наблюдения последних лет показывают, что «национальная» оппозиция в основном придерживается конфликтной интерпретации политики. Она действует по принципу: «Чем хуже, тем лучше для меня» или же «В мутной воде легче поймать свою рыбу». Как видим, групповые интересы неизменно оказываются выше общенациональных. Между тем, мировой опыт показывает, что конфликтная трактовка власти и политики чрезвычайно опасна. Именно она создает идейную основу постоянной борьбы как внутри страны, так и за ее пределами, истощает силы народа, приводит к потере человеческих и материальных ресурсов.

В вопросе трактовки истории партийного строительства показателен опыт Франции. Если во время Шарля де Голля во Франции – стране, только что вышедшей из войны и начавшей строительство нового и сильного государства, – не было ничего, кроме оппозиции, а государство держалось лишь на авторитете главы государства, то спустя 20 лет в стране сложился прочный политический консенсус и образовалось биполярное полити-

ческое пространство «правых-левых». Аналогичный путь развития прошло большинство развитых стран Европы. Наглядный пример подобного развития общественного сознания можно наблюдать и в Турции, где за последние 20 лет сформировалось политическое пространство с участием политических сил совершенно различного толка. При этом преемственность власти в странах с устоявшейся политической системой трактуется как необходимый атрибут жизнеспособности государства и общества. Мустафа Кемаль Ататюрк обеспечил преемственность власти, построив сильное, демократическое и светское государство.

Сегодня в Азербайджане Гейдар Алиев заложил фундамент для построения не только независимого, цивилизованного и демократического государства с гражданским обществом и либерализированной экономикой, но и основу партийной традиции, которая в будущем окажется еще более эффективной при наличии конструктивной оппозиции. В этом заключается суть преемственности власти Гейдара Алиева – власти, создавшей наиболее благоприятные условия для политического плюрализма, либеральной экономики и свободы в выборе обществом своего политического лидера. Это историческое достояние и бесценное наследие, которое азербайджанский народ должен будет беречь и развивать, передавать из поколения в поколение.

Десятилетний опыт независимого Азербайджана показывает, что различный подход к организации внутригосударственной жизни страны не остался в прошлом. Он по-прежнему находит свое выражение в таких противоборствующих началах политической жизни, как интегративная, представленная сегодняшними властными структурами, и дифференцирующая, сводящаяся к от-

стаиванию интересов различных оппозиционных политических групп и партий. Хотя, проанализировав детально программные установки и избирательные платформы многих оппозиционных партий, мы не обнаружим серьезных расхождений по принципиальным вопросам, касающимся как определения внешнеполитической стратегии государства, так и реформирования политической и социально-экономической сфер жизни нашего общества. Возможно, феномен поразителен, но таковым он представляется на первый взгляд.

Власть и оппозиция во многих государствах – это принципиальные идеологические противники. Казалось бы, Азербайджан не должен составлять исключения. Но, в отличие, например, от России, где позиции власти и оппозиции различны как в теории, так и на практике, в Азербайджане взгляды власти и оппозиции на проблему развития общества в коренных, гносеологических вопросах общественно-политического и экономического устройства страны во многих аспектах совпадают. Программы и уставы большинства оппозиционных партий в политической сфере заявляют о своей приверженности курсу на строительство независимого, демократического, правового, светского государства. Во внешней политике, за исключением популистских заявлений некоторых лидеров оппозиции в пользу той или иной региональной державы, в основном доминирует стремление к соблюдению норм и принципов международного права, взаимовыгодному сотрудничеству, добрососедству и сбалансированной внешней политике.

В экономике, несмотря на то, что разрозненная внутренними распрями «национальная» оппозиция (хотя оппозицию в Азербайджане сложно называть единым термином «национальная» ввиду отсутствия общей,

единой цели, идеи и взглядов, а также постоянно нарастающего внутреннего противостояния, основанного на амбициозных позициях лидеров), за редким исключением некоторых представленных в парламенте партий, еще никогда не выступала конкретно с предложениями собственного видения методов и форм либерализации национальной экономики, но все же в ее программах находят свое отражение заявления о стремлении к курсу углубленных кардинальных рыночных реформ с введением частной собственности на землю, с приватизацией и разгосударствлением экономики. В области культуры – всемерное развитие национального самосознания и самоидентификации, повсеместное утверждение азербайджанского языка как государственного и т.д. В военной – восстановление территориальной целостности страны, укрепление национальных Вооруженных сил и т.п. Подобных примеров множество. Казалось бы, нет таких судьбоносных проблем, которых власть не решает или же не намерена решать. Оппозиция прекрасно видит, что все вышеназванные программные цели и установки успешно реализуются, находя воплощение во внутренней и внешней политике государства. Видимо, суть вопроса не в этом, а в том, что она в силу объективных и субъективных факторов не смогла создать собственного «большинства» и таким образом обеспечить преемственность оппозиционного политического курса.

Все основные оппозиционные политические объединения и их сателлиты – мини-партии – выражают лишь личные амбициозные устремления, направленные на реализацию конкретных эгоцентрических интересов своих руководителей. Структура этих организаций мало чем напоминает структуру устоявшегося политического

объединения группы людей вокруг единой цели, идеи и мировоззрения. К тому же с сожалением приходится констатировать, что в Азербайджане принцип оппозиционности понимается во многом не как способ противопоставления одних принципов государственного устройства, политических взглядов, идей другим принципам, взглядам и идеям или же стремление показать правящей элите, государственно-властным структурам их недостатки, заставить чувствовать «дыхание» своих конкурентов. Не приспособленные и не адаптированные к политической реальности и не способные к осознанию совокупности фактов и результатов политической деятельности правящей элиты, оппозиционные лидеры выступают не против политико-экономического курса, а конкретно и только против Президента Гейдара Алиева и членов его команды.

Радикальная оппозиция не желает или не может идти в ногу со временем, по-прежнему считая митинги и уличные шествия основным методом борьбы с властью. Между тем, по мнению серьезных аналитиков, время политиков, рожденных улицей, ушло в прошлое. Политике сегодня нужны интеллектуалы-реалисты, прагматики, способные предложить альтернативные программы ускоренного развития страны, решения политических, социально-экономических и других проблем.

Некомпетентность в оценках политических явлений, незрелость, отсутствие политической культуры, которая характеризует уровень освоения определенной партией и ее членами политических идей, взглядов, концепций, программ, и низкая степень востребованности подобной оппозиции обществом свидетельствуют о скором начале процесса формирования исключительно новой,

конструктивной оппозиционной среды в недрах самой же оппозиции.

В какие бы яркие одежды ни рядились лидеры «национальной» оппозиции, их время прошло. Этот факт неоспорим. То, что могли, они сделали. Внутри оппозиционные процессы показывают, что на другое – новое, позитивное – они не способны. Их уход оправдан и тем, что электорат устал видеть и слушать одних и тех же оппонентов власти. Реальности говорят о том, что настало время смены «старой гвардии» лидеров оппозиции на новых – молодых, успевших освоить правила игры в контексте цивилизованной оппозиции. Они осознают, что оппозиция пережила этап своей «истории», связанный с утверждением ее принципов, идеологии и программ, крахом убеждений и воззрений, плана реформирования общества, жесточайшим политическим фиаско. Сейчас наступил этап зрелых раздумий и поступков, извлечения уроков из прошлого, собирания крупиц положительного опыта и создания подлинно демократического по духу и содержанию оппозиционного поля как неотъемлемой части демократического общества, где гарантом процветания и стабильности является гражданский консенсус.

Справедливости ради надо отметить, что не все то, что делалось оппозицией начиная с 1987-1988 годов, подлежит критике или же осуждению. Главная ее заслуга в том, что в критические для судьбы страны периоды она выражала чаяния народа. Пусть не всегда удачно и умело, но она направляла народное возмущение, вызванное предательской, несправедливой политикой руководства ЦК КПСС, в необходимое русло, давала важные импульсы народному движению.

Не вина оппозиции, что она не смогла осознать реальности и требования времени, что безоглядный романтизм оказался куда более привлекательным, чем сама действительность. Она, как и само общество, была продуктом той политической системы, откуда вышли мы все. Просто одни были реалистами и прагматиками, другие оказались во власти эмоциональных чувств, энергии молодости, романтического идеализма, который не покидает их по сей день.

Таким образом, уход «старой гвардии» оппозиции представляется как потребность общества, как требование времени, необходимость для политической структуры страны усовершенствовать собственное политическое пространство, когда вертикаль оппозиционной мысли будет скорректирована на лозунг консолидации общества во имя общей, единой цели – укрепления и процветания независимого Азербайджана.

Национальная политика за время, прошедшее с июня 1993 года, сформировала свой основной компонент – наличие устойчивой властной структуры и благоприятные условия для оппонирующих структур. Отсутствие конструктивности – это бич «национальной оппозиции», нуждающийся в коррекции. Ее корректировка же – не дело только власти, правящей политической элиты. Это проблема всего общества, основного катализатора общественного прогресса, способного отречься от конфликтного понимания сущности сегодняшней «национальной оппозиции».

Общеизвестно, что интеграционная функция политики ярче всего проявляется в деятельности такого государственного деятеля, который видит наличествующие в обществе конфликты, но не идет на их углубление, а ищет некий фундамент, на основе которого возможны

компромиссы во имя сотрудничества. Политики, придерживающиеся противоположной тактики, апеллируют чаще всего к тому, что главенствующими являются их партийные интересы и противопоставляют их как общенациональным интересам, так и интересам других партий. Вся деятельность же Гейдара Алиева служит подтверждением простой истины, что политический успех там, где найдена оптимальная форма власти, разрешающая имеющиеся противоречия, стабилизирующая положение в обществе и мобилизующая ресурсы нации, воссоздающая политическое равновесие элит и общества в целом.

ПОЛИТИК НОВОГО ВРЕМЕНИ

В социальной психологии хорошо известен эффект, который на языке профессионалов именуется подменой цели. Цель вполне четко сформулирована и поставлена. Это – президентские выборы. Однако ряду оппозиционных партий очень удобно подменять эту цель другой и вывести на арену новый «феномен». Приходится констатировать, что часть подобных акций «подмены цели» находит свое отражение в том, что последнее время озаменовано множеством публикаций, посвященных роли Ильхама Алиева в «посталиевский» период. При этом представители правящих кругов и представители оппозиции одинаково активно обсуждают этот вопрос. Хотя даже неискушенному в политике человеку понятно, что различные люди, вводя в повестку дня именно эту проблему, преследуют различные цели.

Причин подобного стремления к политической риторике в адрес Ильхама Алиева немало. На парламент-

ских выборах в ноябре 2000 года партия «Ени Азербайджан» заявила своим партийным списком, что на сегодняшний день, наряду с ее председателем, у нее есть обладающий огромным потенциалом, политической волей и харизмой молодой лидер, способный возглавить парламентский список. В действительности выборы показали, что вся предвыборная кампания ПНА проходила при активном участии Ильхама Алиева. Именно она стала фактором, продемонстрировавшим, что многочисленные группы, объединенные различными интересами в политической жизни, могут и хотят консолидироваться вокруг Ильхама Алиева.

Ход предвыборной партийной агитации был подчинен типу политического поведения Ильхама Алиева. Сильная сторона его деятельности как раз в том и состояла, что он был способен спланировать людей и аккумулировать их энергию, направлять ее на определенные формы действия. Эффективность той или иной политической акции оценивалась Ильхамом Алиевым степенью освоения ее целей и принципов. Наряду с этим он продемонстрировал, что мера воплощения его обещаний в практические дела чрезвычайно высока.

С одной стороны, демонстрировались черты политического лидерства, с другой стороны – сам стиль политического поведения был настолько далек от стереотипов многих представителей национальной политической контрэлиты, что поневоле зарождалась мысль о чрезвычайно удачном синтезе традиции и новаторства, сочетания знаний всех тонкостей азербайджанской ментальности с широким кругозором и видением талантливой личности, способной одинаково адекватно воспринимать и разрешать как проблемы социально-эко-

номического развития, так и глобального стратегического планирования.

Было бы правильно отметить, что на формирование политических, экономических и духовных воззрений Ильхама Алиева оказало влияние не только семейное воспитание. Видимо, немаловажную роль здесь сыграли его личные качества, интеллект, общая культура, скромность, способность с пользой синтезировать все то ценное и позитивное, что он вобрал в себя за годы сознательной жизни. И не случайно, что ни у одного политика, кроме Президента Гейдара Алиева, нет такой широкой, массовой социальной базы, которую за короткое время обрел Ильхам Алиев. Его социальная база не имеет географических и возрастных границ, он является тем редким политиком, который объединяет вокруг себя представителей всех возрастов и всех регионов страны.

Учеба в престижном, одном из лучших вузов СССР – Московском институте международных отношений, защита кандидатской диссертации, преподавательская деятельность в этом институте, работа в нефтяном секторе, партийная деятельность, работа в Олимпийском комитете и Совете Европы и т.д. составляют солидный политический актив Ильхама Алиева. За период работы в Национальном олимпийском комитете благодаря своим организаторским способностям, опыту работы с международными структурами Ильхам Алиев смог добиться того, что в спорте Азербайджана появились такие культовые фигуры, как олимпийские чемпионы. Именно Ильхам Алиев впервые поднял в ПАСЕ вопрос о проблеме использования территории Нагорного Карабаха для распространения и производства наркотиков, расположения террористических баз и захоронения там ядерных отходов, тем самым вновь привлекая внимание

мировой общественности и международных структур, порой руководствующихся принципом «двойных стандартов», к вопросу оккупации вооруженными силами Армении Нагорного Карабаха и семи прилегающих районов.

Деятельность парламентской делегации Азербайджана в Парламентской ассамблее Совета Европы (ПАСЕ), включающей в себя как представителей партии «Ени Азербайджан» и беспартийных, так и депутатов от оппозиционных партий, показала, что Ильхам Алиев сумел за короткий срок консолидировать весь ее состав во имя обеспечения общенациональных интересов и добиться заметных успехов. Вопрос тут не только в активности парламентской группы Азербайджана, а в том, что национальная внешняя политика начала приобретать выгодные идеологические контуры. Если сегодня национальная внешняя политика основывается на деятельности и инициативах Президента Гейдара Алиева, то сейчас становится очевидным, что в унисон, в поддержку ей в лице Ильхама Алиева формируется новая сила, готовая мобилизоваться для активного продвижения национальных интересов на международной арене. Истекшие годы показали, что реализм и прагматизм являются основополагающими принципами национальной внешней политики, фундамент которой был заложен в середине 1993 года.

Однако несколько иначе деятельность Ильхама Алиева оценивает азербайджанская оппозиция. Софистически, искусно играя на смешении терминов и понятий, она переводит ими же спровоцированную дискуссию из политического и правового поля в эмоциональное. Именно их пресса начала муссировать так называемую концепцию или план наследника, «проблему посталиев-

ского Азербайджана». Хотя и не совсем этично затрагивать эту тему, но факт остается фактом: в рядах оппозиции усердно обсуждается вопрос о некоем «часе икс», о «намерении» Гейдара Алиева реализовать в Азербайджане сценарий «генетической передачи власти», о том, кто встанет во главе государства после Гейдара Алиева, и каков будет политический Олимп страны в будущем.

При этом все публикации, выступления лидеров оппозиционных партий полностью игнорируют демократические принципы передачи власти, отраженные в Конституции Азербайджана, пытаясь внушить обществу мысль, что в стране будто бы намечается реализация нелегитимного механизма передачи власти.

Удивляться тут не приходится, ибо в их цели входит не реализация каких бы то ни было программ по корректировке проводимой ныне политики или обновление политического курса, а речь идет о создании новой политической системы, стремлении начать процесс построения государства вновь, игнорируя существующие приоритеты национальной стратегии развития. Пресловутые разговоры вокруг «часа икс» свидетельствуют о желании оппозиции начать «игру во власть» вновь, но при условии, что поле покинет самый сильный. Общеизвестен принцип демократической государственности, который предполагает принятие большинством населения того или иного государственного устройства. Те партии, которые игнорируют эти принципы, нормы и правила, выступая вне рамок конструктивизма, против созидательного развития, национальных интересов и прогресса, не могут называться оппозиционными. Они являются «антисистемными», если не «антинародными». Однако, к сожалению, в политическом прос-

транстве Азербайджана многие оппозиционные лидеры считают себя и свои партии носителем единственной и окончательной истины.

У такого политического нигилизма есть свои исторические корни. Вспомним, что в течение всего 1992 года в Азербайджане фактически трижды происходила нелегитимная передача власти: уход и возвращение Муталибова, обстановка безвластия времен Ягуба Мамедова, вооруженный захват власти «фронтовиками». Приход к власти Народного фронта был некоей «революцией», осуществленной с помощью танков и БТР. Только политическая воля Гейдара Алиева положила конец практике насильственного прихода к власти и направила как деятельность парламента, так и других властных структур в сугубо легитимное русло. Попытки переворота октября 1994 и марта 1995 годов продемонстрировали агонию всех тех, кто хотел, чтобы в Азербайджане установилась традиция «перманентных режимов». Историческая же заслуга Гейдара Алиева заключается в том, что он внес в азербайджанскую политическую культуру совершенно новые тенденции, правила игры, возможность политического консенсуса и усилил объединительную функцию государства.

Как известно, введенное когда-то понятие легитимности власти в современной политологии разделяется на 3 уровня: идеологический, структурный и персоналистский. Идеологический уровень, как правило, основан на соответствии власти процессу становления эволюции конкретного человека. При этом подразумевается его становление как члена данного общества, так и то, как он интегрируется в данную систему. С позиций именно идеологического уровня легитимности Ильхам Алиев воспринимается большинством населения страны

как будущий лидер нации. Его речи и выступления, провозглашаемые им лозунги соответствуют менталитету и потребностям азербайджанского общества. В его деятельности заметное место занимает то господствующее в любом постсоветском обществе представление о справедливости, которое находит преломление в его конкретных гуманитарных акциях по отношению к отдельным группам граждан.

Идеологический уровень легитимности нередко напрямую зависит от ряда и внешних факторов. Азербайджанцы, испытывающие повышенный интерес к вопросам роста национального престижа своего государства, чрезвычайно остро воспринимали роль Ильхама Алиева в реализации нефтяной стратегии Азербайджана, его успешные переговоры с руководителями крупных нефтяных компаний и официальными представителями этих стран, успехи нашей делегации в Совете Европы и олимпийской сборной на международной арене. Безусловно, все это в комплексе оказывает сильное влияние на меру идеологической легитимности Ильхама Алиева.

Если говорить о структурной легитимности, то в Азербайджане уже есть установленный Конституцией порядок формирования властных структур. Он стал достаточно привычным, и политическая система располагает четкими механизмами того, чтобы распространить на любого кандидата в президенты, равно как и на Ильхама Алиева, механизм законного избрания.

Если говорить о персонализированной личной легитимности Ильхама Алиева как будущего лидера, то ему, конечно же, доверяют, к нему питают симпатии, его харизма рождает к нему доброжелательное отношение многих. Таким образом, персонализированная легитим-

ность Ильхама Алиева, безусловно, будет подкрепляться идеологической и структурной.

Легитимность власти всегда находилась в прямой зависимости от ее эффективности и стабильности, которые предопределяются интеллектуальным потенциалом и энергией элиты, наличием конструктивной оппозиции и «контрэлиты». Именно от того, насколько мы будем способны использовать во благо общества все позитивные факторы, будет зависеть достигнутый нами успех. Но мы должны учитывать, что большое значение имеет осознание и констатация положительных аспектов проводимой политики.

Когда-то Бенджаминотом Константом был выдвинут принцип, вошедший в число вечных принципов власти. Он писал, что на земле не должно быть никакой неограниченной власти – ни власти народа, ни тех, кто называет себя его представителями, ни власти закона, который должен быть заключен в те же границы, как и сама власть, его дающая. Президент Гейдар Алиев в своей политической деятельности неукоснительно придерживался этого принципа. Достаточно привести хотя бы такой факт, что на постсоветском пространстве мало какой парламент дожид до конца законный срок своего избрания, хотя именно у нас нелегитимностью Милли Меджлиса обосновывали свои действия в 1993-1995 годах все те, кто предлагал немедленно распустить и Милли Меджлис, и Верховный Совет, из недр которого они вышли, и пойти на новые парламентские выборы. Может быть, какой-то другой политик так бы и сделал, но не Гейдар Алиев. Уважение к закону сочетается в нем с безусловным уважением к традициям и стремлением уйти от шагов, способных дестабилизировать общество.

Возможно, тем, кто вышел из недр тоталитарного общества, порой и тяжело в полной мере осознать сущность новых реалий. Именно поэтому мы нередко сталкиваемся с попытками повернуть демократическое течение событий в нашем обществе в русло столь привычных до сих пор схем и правил управления. Однако молодое поколение азербайджанских политиков формируется уже в новых условиях, вобрав в себя как общечеловеческие, универсальные, так и национальные ценности. Восемь лет – достаточный срок для того, чтобы молодые политики осознали значение свободы и демократии для развития общества. И нет ничего удивительного, что на смену старшему поколению политиков с их устоявшимися взглядами и жизненным опытом приходит молодая политическая элита совершенно нового типа. Происходит естественный эволюционный процесс. И можно с уверенностью сказать, что эти политики, стремящиеся сегодня прийти к власти, способны решать как задачи консолидации общества, так и проблемы его стратегического развития.

Что же касается проблем «наследника» или преемственности власти, то обратимся вкратце к опыту страны, которая во многом может стать для нас хорошим примером.

Суждения о преемственности власти обусловлены не только политическими реалиями, но и историческими аналогиями и параллелями. История по своей сущности состоит из аналогий, повторов и исторических параллелей. Они сопровождают человечество на всем пути его рационального и прогрессивного развития. Во многом подобные аналогии являют собой пример для подражания последующим поколениям, готовым строить стабильное будущее, где процветание и прогресс превра-

щаются в основополагающие ориентиры не только государства, но и каждого гражданина. Порой именно исторические параллели, проводимые с прошлым, помогают избежать наихудшего и содействуют реализации наилучших возможностей настоящего и будущего. С этой точки зрения, наша страна – не исключение. История знает много примеров, когда нация и государство оказывались на грани того, чтобы быть стертыми с мировой авансены и исчезнуть. Однако в каждый конкретный исторический период эти государства выживали и продолжали свое существование, а нации возрождались благодаря личности, способной объединить в себе волю и устремленность нации, дипломатию и стратегию государства, согласие и консенсус общества.

История Германии и Конрада Аденауэра – наглядный пример той исторической параллели, которая содействует реализации наилучших возможностей настоящего и будущего. Если анализировать этапы возрождения Германии – страны, вышедшей из пепла и руин войны, тоталитарных традиций, потерявшей в 1945 году почти половину своих довоенных территорий, двадцать пять процентов населения, оставшегося в восточной части, – то невольно вспоминаются слова К. Аденауэра, сказавшего после второй мировой войны, что «...мы докажем миру, что можем стать великой нацией, много и упорно работая».

Оставаясь верным своим принципам и проявляя упорство в своих устремлениях, Конрад Аденауэр, начавший восхождение на политический Олимп Германии еще во времена Веймарской республики, бывший «неудобной» политической фигурой в период нацистского режима, испытавший на себе все сложности и перипетии политической жизни своей страны, вновь оказавшись

у власти, начал строить новую Германию с новой экономикой, новым государственным строем и совершенно новой формой национального мышления. Он отрекся от предложений формировать плановое хозяйство при жестком контроле государственного регулирования и выступил за рыночную экономику, взяв на вооружение теорию социального рыночного хозяйства. Главное в ней заключалось в том, что государство должно было создать условия для развития экономики на либеральной рыночной основе и одновременно вырабатывать законодательную базу для того, чтобы по мере развития промышленности, сельского хозяйства, торговли неуклонно рос жизненный уровень населения. За то время, что он был канцлером, было увеличено количество рабочих мест, рынок наполнился товарами, доступными всем, немецкая марка превратилась в одну из наиболее крепких валют, реальные доходы людей только за первую половину 1950-х годов увеличились в два раза, быстро и надежно решалась жилищная проблема, уменьшился уровень безработицы.

Исторический отрезок в Германии, получивший название «эра Аденауэра», длилась почти полтора десятка лет. Но и тогда германское экономическое чудо вовсе не воспринималось как чудо. Наоборот, профсоюзы угрожали всеобщей забастовкой и даже три года спустя депутаты критиковали К. Аденауэра и Л. Эрхарда за «провал реформ», доказывая, что они только разоряют народ. К счастью для немецкого народа, К. Аденауэр не прислушался к критикам, правительство не ушло в отставку, и он довел дело до конца. Надо ли пояснять, какими оказались результаты? Германия превратилась в страну, поэтапно трансформировавшуюся из тоталитарного режима в демократическое государство с модер-

низированной системой управления, производства и мощной экономикой. Сегодня Германия обладает огромными людскими ресурсами, мощным экономическим, техническим, научным потенциалом, новейшей технологией, а нацию отличает преданность высокой культуре и родному языку. Естественно, не будь после Конрада Аденауэра его политических последователей, продолжателей курса, сохранить и приумножить все эти достижения и ценности было бы невозможно.

Конрад Аденауэр и Гейдар Алиев. У этих личностей много общего, много схожего по масштабу и таланту, уму и мудрости, государственному видению и целеустремленности. Если первый этап деятельности Гейдара Алиева относится к советскому периоду, где роль руководителя страны ограничивалась принципами тоталитарного режима, то после обретения государственной независимости начался второй этап поэтапной модернизации страны. Отход от тоталитаризма, демократизация государственного управления и общества открыли новые широкие возможности для возрождения и развития экономики, внедрения в производство и другие сферы новейших технологий, роста уровня и качества жизни людей.

Однако все это было достигнуто не сразу. На долю Гейдара Алиева, вернувшегося к управлению страной в середине 1993 года, выпала незавидная, тяжелая судьба: хаос, анархия и гражданская война, угроза расчленения страны в результате сепаратистских выступлений отдельных групп, развязанная Арменией война, спад, стагнация и стагфляция экономики, резкое ухудшение социального положения населения, попытки государственного переворота в 1994 и 1995 годах, неоднократные террористические акты в отношении главы государства Гейдара Алиева и т.д. – все это и многое другое составляло реаль-

ность Азербайджана. Гейдару Алиеву благодаря его государственному таланту и решительности пришлось в течение первых двух-трех лет спасти страну от всего этого, и только в 1996 году общество и государство смогли полностью переключиться на решение проблем государственного строительства и реализацию экономической, политической и судебно-правовой реформ в стране.

Пример послевоенного (1945 г.) развития Германии может послужить очень важным ориентиром для решения многих проблем нашей страны. Поэтому необходимо всегда помнить примеры и исторические параллели прошлого, чтобы идущее на смену поколение политиков не сбилось с проложенного Гейдаром Алиевым пути.

Каким он станет в будущем? Этот вопрос каждый из нас вправе задать. Он имеет судьбоносный характер и должен заставить каждого патриота Азербайджана глубоко задуматься и ответить на него. При этом не только с точки зрения личного благополучия, а с позиции сохранения государственности, национальной независимости, территориальной целостности и серьезного улучшения жизненных условий народа.

В 2001 году в Москве вышла в свет книга «Азербайджан и Россия: общества и государства» под рубрикой «Мир, прогресс, права человека». Она является изданием музея и общественного центра имени Андрея Сахарова. Материалы книги отражают суть конференции, прошедшей в рамках фонда А. Сахарова и его отделения в США. Среди, бесспорно, интересных, но неоднородных и неоднозначных, порой даже одиозных статей, включенных в этот сборник, опубликована и статья «Азербайджанская революция», в которой приводятся выдержки из моего интервью под названием «Прошлое в контексте будущего» (см. «Бакинский рабочий», 7 апреля 1992 года).

Одна из цитат содержит мое мнение о личности Гейдара Алиева, которого я придерживался во все времена: «Я против «сильной руки», но за сильную власть и крепкую дисциплину. Дело не в авторитарности, а в авторитете этой личности. Так вот, выражая личное мнение, я скажу – авторитет у Алиева в республике есть... это, без сомнения, незаурядная личность, крупный государственный деятель, обладающий качествами лидера».

Да, сильная власть и крепкая дисциплина. Для решения проблем Азербайджана – молодого независимого государства – необходимо, чтобы его лидер обладал и качествами сильного, волевого лидера не только сегодня, но и завтра, учитывая переходный период государства, сущность идущих в стране политических процессов, что совершенно не противоречит развитию демократии.

Писать о современниках очень сложно. Приходится учитывать множество факторов, уметь осознать и понять политического деятеля, с которым связываешь судьбу целого народа. Сегодня мы размышляем о политике нового времени, политике-технократе. Кто-то может неоднозначно воспринимать написанное, но я уверен, что в определенном смысле выражаю мнение миллионов азербайджанцев, переводя его из их сердец на язык политики. Наше общество становится свидетелем зарождения новой социальной силы, способной продолжить стратегию развития Азербайджана, существенно преобразить политику и экономику страны в русле требований времени. И мы должны осознать, что в Азербайджане происходит некая «тихая революция», возможно, незаметная на первый взгляд, – «революция менеджеров и политиков-технократов».

Нет ничего противоестественного в том, что в управлении и во власти возрастают значение и роль науки и

научно-технической интеллигенции (технократов). Хорошо известно, что сегодня промышленно развитые общества, можно сказать, целиком регулируются принципами научно-технической рациональности. Поэтому гармоничное единство политиков – гуманитариев с менеджерами и технократами как можно лучше отвечает интересам развития нашей страны в условиях ее модернизации.

Карл Поппер писал: «Вместо того, чтобы вставать в позу пророков, мы должны стать творцами своей судьбы. Мы должны учиться делать все так хорошо, как только можем, и выявлять свои ошибки. Отбросив идею о том, что история политической власти нас рассудит, и избавившись от беспокойства по поводу того, оправдает нас история или нет, мы, возможно, достигнем успеха».

Наш экскурс в историю в контексте темы Ильхама Алиева был неслучаен. Новейшая история Азербайджана прошла у нас перед глазами. Мы – ее очевидцы и непосредственные участники и потому знаем: мало кто из современной национальной «контрэлиты» в состоянии ответить на вызовы нового времени. Может, это Аяз Муталибов, в сложное для республики время оставивший страну на произвол судьбы и на военном самолете сбежавший от ответственности и гнева собственного народа в Москву? Или Расул Гулиев, следственными органами в отношении которого возбуждено уголовное дело за присвоение более 70 миллионов долларов и скрывающийся от ответственности в США? Или Али Керимов, не способный подняться выше уровня провинциального политика? А, может быть, Иса Гамбар, за которым тянется «шлейф» младшего научного работника, и отвергнутый «собратьями» по оппозиции или Этибар Мамедов, растерявший свою социальную базу и соратников по партии? Суть моей мысли заключается в том,

что сама политическая деятельность этих людей дала обществу неопровержимые доказательства того, что в ключевые моменты истории они демонстрировали беспомощность незрячего.

Факты – вещь упрямая, и они уже свидетельствуют о том, что Ильхам Алиев – это политик нового времени, который обладает всеми необходимыми качествами, чтобы руководить страной в будущем, сложный период истории которой завершится не скоро. Взгляды Ильхама Алиева, связанные с государством, его развитием, известны. Все его главные чаяния – это модернизация Азербайджанского государства и включение страны в союз избранных стран, принимающих важные решения мирового масштаба. В своих действиях он методичен и прагматичен, рационален и предсказуем. Его отличает то, что он не чиновник с ограниченным полем действия, а политик широких взглядов. В этом его преимущество. Азербайджану необходим именно такой политик, ибо он нуждается в соединении немецкой точности и ответственности с открытостью, искренностью и толерантностью азербайджанцев. Все это позволит научиться работать эффективно, установить порядок и создать современное государство и общество, в котором сегодня так много нерешенных проблем.

В шкале ценностей Ильхама Алиева государство стоит на первом месте, при том, что это не исключает ценности личности. В наших условиях это – обдуманый путь. Не может быть сильного демократического государства со слабым обществом. Только полноценная жизнь общества может защитить государственную машину от инерции, государственный аппарат – от застоя, а личность – от незаконных действий властей.

«Сильное государство» и «модернизация государства» – вот две составляющие системы ценностей Ильхама

Алиева. К ним можно еще добавить и такую ключевую идею, как, например, приверженность курсу Президента Гейдара Алиева – формирование сильного государства, устойчивого общественного развития и новой формы мышления.

Экономические взгляды Ильхама Алиева дают основание сказать, что модернизацию он понимает не как процесс, ограничиваемый экономической реформой. Для него приоритетным является идея демократизации, протекающая параллельно с развитием малого и среднего бизнеса. В экономических делах он отнюдь не новичок. Работа в качестве первого вице-президента Государственной нефтяной компании является для него хорошей школой по изучению и реализации экономических интересов государства. Сложившиеся доверительные отношения с экономическими структурами Запада, стабильность в стране позволяют надеяться на активное привлечение и в будущем инвестиций в Азербайджан.

В свое время Дэн Сяопин писал: «Переходя реку, надо ощупывать камни под ногами». Поэтому каждому из нас – как политической элите, так и, возможно, «контрэлите» Азербайджана – придется ответить на вопрос: насколько мы осознали, что возможность конституционной передачи власти сильному политику – это дар судьбы, который мы «ощупываем», пытаясь обеспечить преемственность курса страны, идущей по пути создания демократического общества и формирования гражданского консенсуса.

РАМИЗ МЕХТИЕВ,
доктор философских наук

*«Бакинский рабочий», 8 января 2002 г. (№ 4), с. 2-3
9 января (№ 5), с. 2-3*

ГРАЖДАНИН, ЛИЧНОСТЬ, ЛИДЕР

«До конца жизни буду преданно служить своему народу и всю свою деятельность посвящу будущему развитию Азербайджанской Республики».

Гейдар АЛИЕВ

На днях я ознакомился с очередным номером журнала «Азербайджан – ИРС». Это был специальный выпуск, целиком посвященный Президенту Азербайджана Гейдару Алиеву. Не скрою своего восхищения: журнал великолепно оформлен, иллюстрирован уникальными фотографиями, отражающими различные этапы жизни и деятельности Гейдара Алиева. На столь же высоком уровне находятся и представленные здесь статьи. Богатый фактологический материал чрезвычайно удачно сочетается с изысканным стилем изложения. Особое мое внимание привлекла статья «Уроки жизни», которой, собственно, и открывается номер журнала.

Небольшая по своему объему, эта статья в емких понятиях и отточенных фразах раскрывает широкую панораму деятельности Гейдара Алиева как мудрого политика и государственного руководителя, посвятившего всего себя служению родному народу. Автор Мехрибан Алиева пишет о том, что ее поколение и сегодня вновь постигает суть жизненных уроков Гейдара Алиева. И каждый его урок – это яркий пример веры в мощь чело-

веческого духа, нестигаемость воли, силу характера, урок непобедимости Человека. Автор указывает: «В истории Азербайджана XX века есть один значительный этап: начавшийся в конце 60-х годов и перешагнувший в XXI век исторический период. С первого взгляда возникает грандиозная, противоречивая, со своими взлетами и падениями, с сухими статистическими данными и фактами картина. Но достаточно двух слов – и страницы истории оживут, успехи и потери, прогресс и развитие намного яснее раскроются, отразятся, чем в самых обширных и точных отчетах и графиках. Гейдар Алиев. Участник и создатель судьбоносных страниц нашей истории в XX веке. Свыше 30 лет ответственный за Азербайджан. Гражданин. Личность. Лидер.

Он всегда старался ради прогресса Родины, он всегда гордился культурой и историей страны, его всегда волновала судьба будущего поколения. И не удивительно, что судьба Родины – Азербайджана навсегда переплелась с его человеческой судьбой».

Согласимся с автором статьи: бытие Гейдара Алиева для Азербайджана – «это божественный дар судьбы».

Гейдар Алиев, подобно Франклину Рузвельту, Уинстону Черчиллю, Шарлю де Голлю, стал легендой уже при жизни. Его неординарная личность, великий талант политика и государственного деятеля производят глубокое впечатление на всех нас, его современников и сограждан, и привлекают к нему внимание политиков, исследователей и журналистов. С годами интерес к феномену Гейдара Алиева не только не уменьшается, а наоборот, все больше возрастает. Во многих отечественных и зарубежных публикациях, трудах исследователей мы открываем все новые грани жизни и деятельности, политики и виртуозной управленческой способности

Гейдара Алиева. Многие журналисты любят его называть Мастером власти, утверждая, что чувство власти у него органично переплелось со всеми другими и составляет неотъемлемую часть его натуры. По мнению многих исследователей, именно эта магия власти позволяет ему вот уже более трех десятилетий быть не просто на Олимпе власти, а оставаться кумиром, идеалом миллионов.

Подходы к исследованию исторической фигуры такого масштаба могут быть весьма различными: с позиций изучения его как личности и как государственного деятеля или же скрупулезного анализа среды его формирования и становления как политического лидера. Имеет право на существование и столь широко распространенный подход, как описание различных этапов его государственной деятельности. Все эти публикации оставляют ощущение эпохальности его свершений. Многие авторы отмечают, что все сделанное и сказанное им не может не вызывать удивления, равно как и то, что каждый, кто пытается понять эту личность, находит свои причины для искреннего восхищения всем тем, что было содеяно им.

Говорят, страны как и люди. Скрытый, неизвестный рок порой лишает их радости и счастья, подвергает суровым испытаниям. Страны впадают в бессилие, народы познают унижение, вступают в фазу губительного раскола, теряют исторические ориентиры. Сказанное как будто списано с новейшей истории Азербайджана.

Когда азербайджанский народ в июне 1993 года доверил Гейдару Алиеву руль управления обретшим независимость государством, оно напоминало эквилибриста, жонглирующего над пропастью без шеста-противовеса. Безвластие, хаос и неразбериха захлестнули всю страну: резкое падение курса маната, снижение уровня промыш-

ленного и сельскохозяйственного производства, унижительные очереди за хлебом и другими продуктами питания первой необходимости, активизация сепаратистских настроений в ряде регионов, разгул криминала, преследование людей на этнической почве, погромы в городах и районах с целью грабежа и мародерства, бегство интеллигенции из страны, вооруженные столкновения группировок, претендующих на власть, ведение войны с армянскими вооруженными формированиями на уровне примитивной самообороны, отсутствие элементарной военной дисциплины и субординации на линии фронта среди вооруженных отрядов, созданных правительством Народного фронта и отдельными лицами.

Как результат – сдача одного за другим населенных пунктов и районных центров Азербайджана, оккупация армянскими вооруженными силами Нагорного Карабаха и близлежащих районов и т.д. Казалось, нет выхода из этого всеобщего коллапса, тяжелейшей ситуации, в которой оказалась страна в результате преступной безответственности тех, кто силой захватил власть, не сознавая всей тяжести и ответственности этой ноши.

С поразительной волей и целеустремленностью Гейдар Алиев взялся спасать страну от верной гибели. Он отстоял ту простую и одновременно великую истину, что пока люди способны бороться за свое право на жизнь и существование, за независимость и национальную государственность, для них нет и не может быть непреодолимых преград – ни в установлении общественного спокойствия и примирения, ни в поисках выхода из сложившегося политического, социального и экономического кризиса.

Граждане Азербайджана оказались и в этот судьбоносный момент верными союзниками Гейдара Алиева,

смогли мобилизовать свою волю и жизненную энергию для восстановления прежде всего собственного самоуважения. Именно с возвращением Гейдара Алиева народ Азербайджана воспрянул духом, увидел перспективы, казалось бы, в безысходной ситуации, обрел уверенность в своем будущем. Страна смогла преодолеть глубокий общественный, политический и экономический кризис. Азербайджан вышел из изоляции и стал членом мирового сообщества, был принят в состав авторитетных международных организаций. Именно при Гейдаре Алиеве армяно-азербайджанский кровопролитный конфликт из-за Нагорного Карабаха перешел в фазу мирных переговоров для разрешения на основе принципов международного права. Именно при нем страна вступила на путь созидания, строительства демократического общества и правового государства. Именно при нем Азербайджан смог реализовать уникальные возможности своего геополитического положения. Каким бы тернистым ни был этот путь, народ Азербайджана видит ориентиры своего дальнейшего развития именно в рамках фундаментальных системных преобразований, осуществляемых Гейдаром Алиевым.

Гейдар Алиев, безусловно, харизматический лидер, прекрасно знающий особенности психологии и менталитет своего народа. В его биографии немало моментов, когда он лишь силою слова мог изменять, казалось бы, заранее predetermined течение событий. Его личный пример вдохновляет и придает созидательную силу всем нам, его соотечественникам. Он руководит Азербайджаном более трех десятилетий, словом и делом создавая новую явь, прокладывая для Азербайджана дорогу в мир, стремясь сделать его одной из цивилизованных и процветающих стран. И народ не просто восхи-

щается этим выдающимся примером бескорыстного служения своей нации, он сознает, что именно такой лидер необходим сегодня Азербайджану.

На изломе двух веков Гейдар Алиев сумел провести государственный корабль своей страны через суровую историческую полосу глобальных потрясений, сохранив ее национальные ценности, душевное здоровье людей, их веру в себя. Тридцать четыре года находясь на политической авансцене, он добился мирового признания как один из выдающихся политиков XX и XXI веков, как крупный политический лидер современной эпохи. «Гейдар Алиев – это политически стойкая, логически мыслящая и интеллектуальная личность, способная быстро довести до слушателя желаемое, словом, это безусловно, лидер», – такого мнения придерживается видный политический деятель, бывший помощник президента США по национальной безопасности Збигнев Бжезински.

На пороге нового тысячелетия мы вглядываемся в богатый событиями прожитый нами век, осознаем подлинное значение многих из них и как бы заново оцениваем вклад в историю политических деятелей, сумевших стать локомотивами общественного развития. Несомненно, в ряду исторических фигур особо выделяется Гейдар Алиев как один из выдающихся политиков современности.

Не в пример его критикам и политическим оппонентам, Гейдар Алиев нашел ключ к решению многих проблем страны, которые определяют сердцевину политики, экономики и общественной жизни. Лишь после разрешения этих проблем для Азербайджана открылись перспективы дальнейшего развития, ставшие для нас источником оптимизма и надежд на лучшее будущее. Постигание его личности и сути его деятельности проливает

свет на природу событий вокруг Азербайджана на протяжении многих десятилетий, на пути разрешения сложнейших общенациональных проблем. Дважды в истории нашего государства он сумел сказать «нет» ограниченности, некомпетентности и примитивизму в политике и государственном управлении. Он на деле доказал, что миром правят не только великие державы, существуют и малые народы, с мнением которых считаются. На личном примере он продемонстрировал всему миру, какой волей и силой духа обладают азербайджанцы, какой огромный энергетический и интеллектуальный потенциал таит в себе его народ.

Гейдар Алиев стал и в первый, и во второй раз руководителем страны в момент резкого обострения общественных отношений, развала фундаментальных основ государственного управления, разброда в умах и духовных устоях общества. В июне 1993 года Азербайджан был близок к исчезновению с политической карты мира. Время и события, сама жизнь требовали, чтобы кто-то смог сберечь веру в свой народ, спасти страну от катаклизмов. Он дал стране новую веру в достижимость истинной национальной государственности, предопределив этим свое уникальное место в истории Азербайджана. Его неиссякаемая энергия, оптимизм и преданность национальным идеям – все его личные качества, по существу, были предельно мобилизованы в эти судьбоносные дни для реализации концепции национального возрождения.

Давая оценку личности Гейдара Алиева, основатель Билькендского университета в Анкаре, ученый с мировым именем Ихсан Дограмаджы отмечает: «Гейдар Алиев – это один из уникальных государственных деятелей, воспитанных нашим временем. На протяжении всей своей

насыщенной событиями жизни Гейдар Алиев постоянно думал о народе, о своей Родине. Трудился во имя укрепления независимости Азербайджана и счастья своего народа. В самые трудные для Азербайджана времена проявлял неоценимую самоотверженность для спасения Родины... Это – глава государства, избавивший страну от многих несчастий».

При Гейдаре Алиеве об Азербайджане узнали далеко за его пределами. Не будет преувеличением сказать, что, выведя страну из политической изоляции, он произвел колоссальный прорыв во внешней политике. Голос Азербайджана все чаще и громче стал слышен с трибун авторитетных международных организаций и саммитов глав государств, он был принят в члены международных структур.

Гейдар Алиев помог согражданам преодолеть появившиеся было у них неуверенность в завтрашнем дне, страх и чувство обреченности. Вопреки скептикам, он заявил, что мы выйдем из этой депрессии, преодолеем всеобщий кризис, сохраним и укрепим национальную и государственную независимость, поднимем экономику страны, улучшим материальные условия людей, создадим правовое государство и демократическое общество. Его непоколебимую веру в то, что Азербайджан будет цивилизованной и процветающей страной, сегодня разделяют все достойные граждане нашего государства.

Гейдар Алиев служит Азербайджану так, как каждый из нас должен служить своей стране – со всей мощью своего интеллекта, с бережным отношением к национальной истории и духовным ценностям народа, с огромным желанием приумножить национальные богатства Азербайджана и обеспечить каждому гражданину достойную жизнь. Только так он смог добиться всена-

родной любви и уважения. Вся его жизнь является хрестоматийным примером, достойным войти в анналы национальной истории.

Он знает силу слова, признан, как один из лучших ораторов своего времени, хорошо изучил характер своего народа, знает, как мобилизовать его огромную силу для реализации общенациональных задач. Справедливо было бы сказать, что он всегда видел гораздо дальше многих своих сограждан, равно как и тех, кто в силу неумных амбиций претендовал на власть. С самого начала армяно-азербайджанской войны из-за Нагорного Карабаха он понял ее бесперспективность для Азербайджана: страна не была готова к ней, не могла устоять перед натиском до зубов вооруженных армянских формирований, поддерживаемых сначала советскими, а потом российскими войсками. Раньше всех он понял неизбежность мирного решения навязанного Азербайджану конфликта, осознал, что ведущие страны мира, выступая за мир и стабильность в регионе Южного Кавказа, против силового решения проблемы. Хотя эта война для Азербайджана стала бы справедливой, направленной на восстановление своей территориальной целостности, однако, как и всякая война, она явилась бы непреодолимым барьером на пути развития. В чрезвычайно сложных условиях Гейдар Алиев сумел дать стране социальный мир, обновил ее, сохранив все лучшее, что было достигнуто предшествующими поколениями. Жизнь свидетельствует: не выдержавший испытание – деградирует, сумевший преодолеть себя – обретает всеобщее признание. Гейдар Алиев прошел сквозь горнило серьезных испытаний как в физическом, так и в общественном плане. Это они выработали в нем, наряду с мужеством и терпением, обостренное чувство перемен, острое ис-

торическое чутье. Он достаточно прозорлив, чтобы предугадать наступление переломного момента и, соответственно, обосновать необходимость предстоящих дел. Полагаясь на государственный талант и мудрость своего лидера, народ всегда знает, какие действия он будет предпринимать, чтобы сохранить стабильность, трансформировать страну, достойно ответить на вызовы времени. Именно в силу этого люди готовы претерпеть сегодняшние трудности, так как верят, что являются участниками процесса, который неуклонно ведет к лучшей жизни.

Природа одарила Гейдара Алиева редкими качествами: работоспособностью, бескомпромиссностью, уверенностью в своей правоте, умением определять достоинства и возможности окружающих его людей. Его отличает невероятно цепкая память: он может в мелких деталях воспроизвести факты и события, которые произошли много лет назад и которые для многих казались незначительными. Он помнит имена людей, с которыми встречался давно и мимолетно.

При всей своей открытости, как личность, Гейдар Алиев остается загадкой для современников. Сегодня о феномене Гейдара Алиева пишут много. Авторы этих статей, брошюр и книг раскрывают различные его грани – гражданина, личности и лидера, человека, олицетворяющего целую эпоху в отечественной истории. Но все они сходятся в одном: Гейдар Алиев – национальное достояние азербайджанского народа.

И все же, мне думается, в этих статьях и книгах так и не удалось полностью раскрыть характерные качества, до конца высветить талант и яркую личность Гейдара Алиева. Прежде всего потому, что это чрезвычайно трудно. Очень непросто создать претендующий на пол-

ноту политический портрет Гейдара Алиева хотя бы потому, что это было равносильно тому, что мы попытались бы описать целую эпоху. А это – чрезвычайно сложная задача. В настоящей статье мы попытаемся коснуться лишь одной стороны его многогранной деятельности. А именно – реализации национальной идеи, выраженной в идеологии азербайджанства.

Любой исследователь, обращающийся к алиевской эпохе, должен найти ответ на вопрос, почему именно Президент Азербайджанской Республики Гейдар Алиев занимает исключительное место в многовековой истории нашей государственности. Ведь сегодня и само его имя, да и сам он символизируют эту государственность. Конечно же, надо согласиться с теми политиками и политологами, которые считают, что деятельность Гейдара Алиева по своему значению выходит далеко за пределы Азербайджана. Верно и то, что на современном этапе процессы, протекающие и в Азербайджане, и на всем постсоветском пространстве, да, пожалуй, и во всем мире, невозможно представить вне поля деятельности Гейдара Алиева. Но это всего лишь констатация некоего феномена, наша же цель – постижение сути этого феномена.

Если обратиться ко всему тому, что написано за последние десятилетия о жизни и деятельности Гейдара Алиева, то прежде всего надо отметить, что в различных странах, на многих языках издаются книги и статьи, повествующие о личности, жизненном пути, политических взглядах Президента Азербайджана. При этом в основном внимание во всех этих изданиях уделяется анализу конкретных аспектов политической деятельности Гейдара Алиева. И здесь уместно отметить, что деяния этой исторической личности, обладающей уникальным талан-

том, энциклопедическими знаниями, масштабным мировоззрением, нельзя сводить лишь к практической деятельности, конкретным реализованным проектам.

С именем Гейдара Алиева связана целая эпоха, охватывающая более чем тридцатилетний период государственного строительства, экономического возрождения, прогресса в общественно-политической и социальной жизни современного Азербайджана. Все это нашло свое отражение не только в его практической деятельности, но и в философском видении парадигмы нашего развития. Созданная им философская концепция определила специфическое место Азербайджана в современном мире, легла в фундамент нашей национальной государственности и создала идейную основу процесса солидарности азербайджанцев мира. Однако нередко все это остается в тени конкретных деяний Гейдара Алиева. Поэтому попытки понять суть феномена Гейдара Алиева акцентируют наше внимание на философской составляющей его мировоззрения.

Общепризнанно, что Гейдар Алиев является чрезвычайно образованным и высокоэрудированным человеком. Эта образованность не носит характер академического, оторванного от жизни постижения каких-то философских течений и концепций, в ней гармоничным образом общечеловеческие ценности сочетаются с той системой национальных идеалов, которые были выпестованы многими поколениями азербайджанской интеллигенции. Именно в силу этого он смог выработать такую концепцию государственного строительства, в которой многие абстрактные проблемы социологии и философии перешли из сферы идей и науки в плоскость практической политики. Начиная с Мирзы Фатали Ахундзаде и кончая Гусейном Джавидом и Самедом Вургунум – все

то, что составляло в творчестве выдающихся представителей азербайджанского народа суть представлений об общенациональных ценностях и святынях, в философском видении Гейдара Алиева воплотилось в конкретную концепцию государственного строительства. Для того, чтобы осознать суть политической судьбы Гейдара Алиева, необходимы анализ философской подоплеку различных событий и понимание идей, являющихся ключом к трактовке осуществленных им грандиозных планов.

Не только благодаря своему уникальному политическому таланту, но и основываясь на цельной философской концепции национального возрождения, Гейдар Алиев сумел создать то, что мы называем современным Азербайджаном, его сегодняшнюю явь, надежную основу завтрашнего дня. Прежде всего именно в силу этого, а не по формальным причинам весь период истории Азербайджана с 1969 года связан с именем Гейдара Алиева. Именно с именем Гейдара Алиева азербайджанский народ и вступил в третье тысячелетие. Главным же содержанием этого исторического периода с точки зрения дальнейшей судьбы Азербайджана явилась реализация философии национального возрождения. Его философия далека от того, чтобы быть или стать каким-либо учением, изложенным в сугубо канонизированных трудах. Фактически она создавалась на глазах у всех нас, и суть ее предельно ясно изложена во многих речах и выступлениях Гейдара Алиева, произносимых зачастую экспромтом. Именно его дар оратора позволил ему реализовать, казалось бы, невозможное: в рамках устных выступлений перед большими аудиториями сформулировать свое философское и политическое кредо.

В соответствии с научной методологией, отражающей объективные законы самой действительности, Гейдар

Алиев со свойственной ему скрупулезностью профессионального историка делит историю Азербайджана XX века на четыре этапа. Первый этап – это наша история с начала века до октябрьской революции. Второй исторический этап охватывает 1918–1920 и 1920–1922 годы, когда существовала Азербайджанская Демократическая Республика, и период до вступления Азербайджанской Советской Республики в состав СССР. Третий этап – это период с 1922 года до 1991 года, когда Азербайджан восстановил свою национальную независимость, а четвертый охватывает период с 1991 года по настоящее время. Если обратить внимание, то последние этапы – третий и, как его непосредственный результат, четвертый – напрямую связаны с именем Гейдара Алиева. Ведь путь, ведущий Азербайджан к строительству независимого государства, по сути начинается с 1969 года – именно после его прихода к власти.

С первых дней деятельности Гейдара Алиева на посту руководителя республики стало ясно, что азербайджанский народ в его лице обрел подлинно национального лидера. С одной стороны, им чрезвычайно четко и корректно соблюдались все нормы, господствовавшие в бывшем СССР, советской и партийной жизни. Знакомясь с речами в тот период, понимаешь, что он сам искренне верил в идеалы коммунизма. Но при этом в традиционную формулу советской культуры – национальной по форме и социалистической по содержанию – он сумел вложить абсолютно новое значение. Все, что он делал, формально соответствовало требованиям марксистско-ленинской идеологии. Но он в прежние, стандартные стереотипы сумел втиснуть нечто такое, что в те годы трудно было понять и четко сформулировать, но что приводило к предельно ясным результатам. Он смог не

просто добиться возрождения национального духа, развития и процветания современной ему азербайджанской культуры, но и направил внимание всей интеллигенции, всего азербайджанского народа к историческим и культурным истокам. Азербайджанский язык, азербайджанская литература, азербайджанская история, азербайджанская музыка – все пласты нашей уникальной национальной культуры в те годы мы как бы заново для себя открывали и переосмысливали.

Именно в этом контексте первый период руководства Гейдара Алиева республикой следует воспринимать, как начало процессов, ведущих к новому этапу пробуждения национального самосознания, возвращения и обращения к своим истокам. Ведь вся философская концепция Гейдара Алиева основывалась на идее национального возрождения народа, пробуждения чувства национальной гордости. При этом все остальное, включая реализацию ускоренной стратегии экономического развития, должно было способствовать росту национального сознания, стать фундаментом национального возрождения.

Гейдаром Алиевым был реализован чрезвычайно сложный механизм осуществления его философской концепции в русле практической политики. Но первые шаги, предпринятые им, были предельно просты – он заложил традицию регулярно отмечать юбилеи выдающихся личностей Азербайджана. Это не было формальным событием. Это было подлинным обращением к истории и сути творчества классиков азербайджанской культуры.

Казалось, на первый взгляд трудно себе представить более просоветского драматурга, чем Джафар Джаббарлы. Недаром во все учебники советской литературы

он вошел как основоположник азербайджанской советской драматургии. Однако обратимся к тому, в какое со- держание был облечен один из первых юбилеев алиев- ской эпохи, который прошел у нас в республике. Внешне все обстояло согласно устоявшимся канонам – 10 октября 1969 года состоялось торжественное собрание, посвя- щенное 70-летию со дня рождения выдающегося азер- байджанского драматурга Джафара Джаббарлы. Спустя всего лишь десять дней юбилей этого мастера, являю- щегося одним из основоположников нашей современ- ной драматургии, был отмечен уже на всесоюзном уров- не, в Колонном зале Дома союзов, в Москве, с участием представительной группы деятелей искусств Азербайд- жана.

Однако обратим внимание на то, что, с одной сто- роны, юбилей основоположника азербайджанской со- ветской драматургии Джафара Джаббарлы отмечался в соответствии с традиционными советскими канонами и правилами, а с другой, – акценты здесь были расставлены абсолютно не «традиционно». В центр внимания об- щественности выносились произведения, на которых обычно не останавливало свое внимание советское ли- тературоведение. Новое поколение открывало для себя абсолютно нового Джаббарлы, который порой эзопо- вым языком, в рамках официальной идеологии, сохра- нил в своих пьесах нечто такое, что заставляло задумы- ваться всех об уникальности исторического пути, прой- денного Азербайджаном. Мы постигали, что все мы яв- ляемся наследниками огромного исторического богат- ства бесценной сокровищницы духовных творений на- ших предков, сохранивших и донесших до нас обстановку высочайшей толерантности, религиозной и этнической терпимости. Все участники этих юбилейных мероприя-

тий мысленно переносились в период зороастризма и огнепоклонничества в истории Азербайджана, обращались к непростым социальным процессам начала XX столетия, постигали в деталях пути становления национального театра, светской системы образования.

Когда в центре Баку был возведен памятник Джафару Джаббарлы, когда на азербайджанской киностудии был открыт его бюст, когда его произведения вновь были поставлены на сцене, стало ясно, что драматургия и поэзия Джаббарлы через систему художественных образов нацелены на утверждение именно тех общенациональных ценностей, которые и являлись приоритетом политики Гейдара Алиева. Именно в этом смысле упомянутый юбилей имел чрезвычайно символическое значение.

Связанные с судьбоносными проблемами, с прошлым и будущим народа важные концептуальные мысли многих представителей азербайджанской культуры, юбилеи которых торжественно отмечались, трактовались в той или иной форме, анализировались и систематизировались, в конечном счете становились достоянием подрастающего поколения, формировали основу их мировоззрения.

Еще один пример: в 1969 году некоторые люди, фальсифицируя историю Азербайджана, пытались преподнести открытие Бакинского государственного университета как результат установления советской власти в нашей республике, хотели под различными предлогами отметить 50-летний юбилей университета в 1970 году, то есть одновременно с юбилеем установления советской власти в Азербайджане. Гейдар Алиев в одном из своих выступлений по этому вопросу говорит: «Это было невыносимо. 1 ноября того же 1969 года мы отметили 50-летие университета. Я сам выступил на этой церемо-

нии. На последующих юбилеях Бакинского государственного университета неоднократно отмечалось, что это выступление вызвало широкий резонанс в университете, так как это выступление состоялось на азербайджанском языке, а поставленные перед университетом вопросы были тесно связаны с нашими общенациональными проблемами».

Пожалуй, в те юбилейные дни многие вообще впервые в жизни задумались о том, каковы же были цели и помыслы тех, кто создавал Азербайджанскую Демократическую Республику в начале века. Ведь в советской науке было принято лишь клеймить позором этих представителей АДР, тогда как, оказывается, именно ими был открыт университет в Баку, который и заложил основы высшего образования в республике.

Опять же каноны советского времени требовали от руководителя республики выступать на всех официальных мероприятиях исключительно на русском языке. Формально Гейдар Алиев не нарушал это правило. Действительно, на всех съездах, пленумах он выступал именно на русском языке. Но при малейшей возможности отклониться от официоза он обращался к азербайджанскому языку. При этом он практически никогда не пользовался заранее подготовленными текстами, а говорил экспромтом. Вначале это вызывало удивление, сменившееся затем восхищением и желанием подражать этому стилю. Когда в середине 1970-х годов один из писателей сказал Гейдару Алиеву: «Товарищ Алиев, вы прекрасно говорите на азербайджанском языке!», Гейдар Алиев ответил с улыбкой: «Почему ты удивляешься тому, что я прекрасно говорю на азербайджанском, а не на русском языке? Ведь это мой родной язык, я должен владеть им! Равно, как и все мы». Это не просто

слова, сила их влияния на национальное воспитание азербайджанской интеллигенции смогла положить конец бытовавшему долгое время весьма прохладному отношению к родному языку.

Обращение Гейдара Алиева к родному языку в каком-то смысле было, на первый взгляд, стихийным и спонтанным. Четкие формулировки придут потом. Уже в годы независимости Гейдар Алиев предельно ясно выразит свое отношение к родному языку не только в специальных указах и мерах по укреплению позиций азербайджанского языка во всех сферах нашей жизни, включая телевидение и информационные технологии, но и будет обращаться к этой теме во время своих выступлений. Приведем одно его высказывание на эту тему, хотя их великое множество: «Именно язык сохраняет все национальное, присущее нации. Музыка, литература, отдельные исторические памятники, несомненно, также подтверждают национальную самобытность нации. Но именно язык в первую очередь подтверждает национальную сущность нации. Не будь азербайджанского языка, не было бы и литературы на азербайджанском языке. Не будь азербайджанского языка, не было бы и песен, музыки на азербайджанском языке. Все это связано одно с другим. Существование, укрепление, развитие азербайджанского языка в качестве государственного также является одним из самых больших наших достижений. Это вопрос не только языка, но и азербайджанства».

Казалось бы, провозгласив свою национальную независимость, мы должны были прежде всего выработать некоторые хотя бы основные ориентиры нашего дальнейшего развития. Однако в 1991–93-х гг. в Азербайджане процветало нигилистическое отношение к прошлому и желание начать историю с абсолютно чис-

того листа. Многие «демократы» новой волны стояли на платформе, которую некоторые исследователи называют «необольшевизмом». В эти годы был нанесен огромный ущерб созданному экономическому потенциалу страны, в культ возведено некое безыдейное развитие, не опирающееся на какую-либо выверенную систему национальных ценностей. Общеизвестно, что не только природа, но и развитие общества не терпит пустоты. Эта идейная брешь была тут же заполнена чуждой нашей ментальности идеологией и чрезвычайно быстро внесла раскол в общество.

Лишь спустя два года через ошибки и заблуждения, через негативный опыт и ощущение надвигающейся катастрофы азербайджанский народ пришел к осознанию всего того, что проделано Гейдаром Алиевым в период его руководства Азербайджаном в 1969–82 годах. Стало ясно, что он сумел прежде всего высвободить национальное самосознание из оков советской идеологической системы. Все, кто пытался в смутную эпоху всеобщего отрицания всех и вся стереть само имя Гейдара Алиева из истории и памяти народа, в глубине души прекрасно понимали, что его политическая и государственная деятельность создала благоприятную почву для реализации многовековых чаяний и мечтаний народа о национальной государственности. Гейдар Алиев, вновь возглавив страну в 1993 году, был прежде всего шокирован огромным уроном, нанесенным в целом республике. Многие приходилось начинать с нуля. В своих выступлениях Гейдар Алиев неоднократно будет вспоминать о том, какая огромная созидательная деятельность осуществлялась в Азербайджане в 70-е годы. Уже к середине 80-х республика превратилась – и формально, и фактически – в одну из самых динамически развивающихся республик бывшего СССР.

Эта картина разительно отличалась от той, которую застал Гейдар Алиев, возглавив Азербайджан в 1969 году. К концу 1960-х годов, вследствие сформировавшегося восприятия республики как одной из бесперспективных провинций СССР, в Азербайджане сложилось отставание во всех сферах социально-экономической жизни. На уровне советского официоза существовало мнение, что знаменитые нефтяные месторождения утратили свое былое значение и ориентированная на нефть экономика республики обречена на жалкое прозябание. Альтернатива этому практически отсутствовала. Вместо поиска новых решений в республике смирились, что негативные тенденции, постепенно усиливаясь, пускали еще более глубокие корни, шла скрытая борьба за власть, все больше принимая уродливые формы. В первую очередь предстояло предотвратить неуклонный спад экономики республики, переломить негативные явления в общественно-политической жизни. Этому мешали прежде всего интриги в политическом руководстве республики, отсутствие государственной и трудовой дисциплины и требовательности, кумовство и взяточничество в органах власти, крайне отрицательно влиявшие на общество, создавшие обстановку безнаказанности и вседозволенности.

Лишенное народного признания и поддержки, а также занятое внутренними разборками, руководство страны не могло претворять в жизнь целенаправленную государственную политику. Поэтому-то не только не предпринимались серьезные шаги в области развития и использования национального языка и укрепления структуры государственного управления кадрами из числа местного населения. Более того, проявляя ложный интернационализм, оно пресекало все возможные иници-

циативы в этом направлении, что, несомненно, являлось непреодолимым препятствием на пути роста кадров, обладающих национальным самосознанием, мыслящих национальными категориями и являющихся носителями национального менталитета.

Необходимо было найти пути выхода республики из этого тяжелого положения, экономика которой была целиком и полностью скована глубоким и длительным кризисом, разработать на принципиально новом концептуальном уровне планы ее развития, провести в народном хозяйстве коренные структурные преобразования, применить новые методы в хозяйствовании и экономическом поощрении. Гейдар Алиев понимал, что основу политической независимости нации обуславливала ее экономическая свобода.

Именно с приходом Гейдара Алиева к власти началась активная борьба с теми негативными факторами, которые вели как к экономической, так и культурной деградации. 1969 год стал переломным в новейшей истории Азербайджана. Были разработаны комплексные программы по обеспечению динамичного развития республики. Благодаря этой неутомимой деятельности 1970–1985-е годы по масштабам происходивших преобразований, характеру коренных реформ в общественной и экономической сфере и переходу материального благосостояния народа на качественно новый уровень являются, в полном смысле слова, самыми яркими страницами в летописи созидания независимого Азербайджана. В эти годы правительство СССР приняло пять специальных постановлений, предусматривающих всесторонний прогресс и интенсивное развитие экономики республики. Эти постановления, определяющие приоритетные направления социально-экономического разви-

тия, представляли историческое значение с точки зрения интересов нашего народа.

С полной уверенностью следует сказать, что государственный суверенитет и экономическая независимость Азербайджана на нынешнем этапе, процесс систематического расширения его внешнеэкономических связей и еще более глубокой интеграции в мировую экономику зиждутся на потенциале, основа которого была заложена еще в 1970-х – начале 1980-х годов.

Разумеется, осуществление на практике идеи национального возрождения, идеологии азербайджанства можно было развивать лишь на фоне успехов, достигнутых в хозяйственной и промышленной сферах, на их основе. В стратегической программе Гейдара Алиева привлекает внимание именно то, что духовная, художественная и эстетическая эволюция сочетается с яркими достижениями в экономике и качественным улучшением благосостояния людей, реализуясь в едином русле. Кстати, в период независимости Гейдар Алиев в одном из своих выступлений, имея в виду буровую установку «Деде Горгуд», говорит: «...мы назвали ее «Деде Горгуд», прежде она называлась «Шельф-2». Но мы назвали ее «Деде Горгуд» в честь духа наших предков». Как видим, Президент Гейдар Алиев даже в вопросах, связанных с экономикой, никогда не обходит вниманием проблемы духовности, ибо экономическое развитие своей страны он всегда видит в тесной взаимосвязи – в едином течении с проблемами духовной культуры.

Начиная с 70-х годов Азербайджан, наряду с бурным экономическим развитием и усилением экономического потенциала, можно сказать, внутренне, исподволь готовился к исторически обусловленному суверенитету и независимости как к очередному этапу своей эволюции.

Широкий размах народного движения за территориальную целостность в конце 80-х – начале 90-х годов стал возможен благодаря экономическому развитию и возрождению национального духа и национального самосознания, обретенных в период руководства республикой Гейдара Алиева. Это те самые 70-е годы, когда процесс роста национального самосознания в Азербайджане особенно активизировался. Это начало тех самых 70-х годов, когда Гейдар Алиев, отвечая представителям интеллигенции относительно проведения Новруз байрамы, сказал: «Пусть они проведут его не по моему поручению. А так, как им хочется». Именно так каждый азербайджанец через свое собственное видение общался к системе общенациональных ценностей. Это те самые 70-е годы, в которые множество позитивных преобразований в жизни общества Гейдар Алиев осуществлял, цитируя бессмертные слова великого Низами: «Пусть справедливость верх берет!». Носителем, глашатаям и знаменосцем этой справедливости был прежде всего он – общенациональный лидер, пользующийся непререкаемым авторитетом в стране.

В то время, когда во многих республиках Советского Союза явно ощущались сильное давление, преследование и угрозы тоталитарной системы в отношении деятелей науки и культуры, интеллигенции, в Азербайджане Гейдар Алиев создал для творческих людей условия, позволяющие свободно мыслить и открыто излагать свое понимание процессов в обществе, культуре, литературе, а по сути искать пути, ведущие к утверждению национально-духовных идеалов.

Именно в те годы в республике была развернута большая работа по градостроительству и благоустройству городов и районных центров. В Баку был построен

и введен в строй ряд архитектурных ансамблей, административных центров, дворцов, институтов, издательств, учебных корпусов, комплексов, вошедших в сокровищницу произведений современной азербайджанской архитектуры. Именно благодаря инициативе Гейдара Алиева удалось восстановить многие архитектурные памятники. Благодаря ему в самых красивых уголках Баку были возведены величественные монументы выдающимся деятелям – выразителям национального духа нашего народа, созданы дома-музеи известных исторических личностей, превратившиеся в центры культуры. Именно в те времена в Кировабаде было возвращено в обиход название «Ени Гянджа», тем самым косвенно свидетельствуя, что историческое и настоящее название этого города «Гянджа».

Гейдар Алиев не только возрождал, создавал новый Азербайджан, но и думал о его будущем. Он уделял огромное внимание молодежи. Обновление кадрового корпуса за счет талантливой молодежи велось невиданными ранее темпами. Молодежь направлялась в передовые высшие учебные заведения Советского Союза для получения специальностей, крайне необходимых для повышения научно-технического и культурного потенциала республики. Укреплялся научный и кадровый потенциал Азербайджана, расширялись возможности для пропаганды национально-духовных, нравственных ценностей нашего народа.

Вместе с тем, Гейдар Алиев считал, что одним из факторов, обуславливающих подъем национального духа Азербайджана, является получение образования на родном языке. В целях развития этого процесса в 1969–1982 гг. в городах, селах и поселках республики были введены в строй сотни детских садов и школ, расширилась сеть

высших учебных заведений. Уже в начале 1980-х годов количество высших учебных заведений в республике увеличилось с 12 до 17, а число обучающихся в них студентов – с 70 до 100 тысяч.

Гейдар Алиев всегда считал, что конкретные дела важнее, чем теоретические рассуждения. Он указывал, что без современных военных кадров невозможно рассчитывать на полноценное национальное возрождение. Именно с первых месяцев прихода к власти в 1969 году он предпринял ряд шагов по подготовке национальных военных кадров. На 30-летнем юбилее созданного им военного лица Гейдар Алиев с гордостью говорил: «Я очень счастлив, что достиг своей мечты, которую вынашивал, создавая школу имени Джамшида Нахчыванского». А счастлив он тем, что его предвидение подтвердилось: Азербайджан обрел независимость, для защиты которой и стали столь необходимы эти военные кадры.

В 70–80-е годы стало традицией проведение в Баку различных мероприятий союзного и международного значения. Вместе с тем в республиках СССР и странах социалистического лагеря, а также в ряде зарубежных стран проводились дни азербайджанской культуры и искусства. Они способствовали установлению связей Азербайджана с зарубежными странами, обеспечивали популяризацию нашей самобытной истории, достижений национальной культуры. Город Баку – наша столица стремительно превращалась во всемирно известный научный и культурный центр.

Это было время, когда служившие примером активной гражданственности «диссидентские» материалы, которые невозможно было опубликовать даже в московских и санкт-петербургских журналах, издавались в бакинской печати того периода. Авторы этих публикаций

защищались Гейдаром Алиевым от всякого рода нападок и посягательств. Неслучайно, что в Азербайджане нет «залежавшейся на полке диссидентской литературы» того периода. Обеспечение благоприятных условий для того, чтобы литераторы могли без каких-либо запретов создавать произведения в национальном духе, посвященные как нашему историческому прошлому, так и настоящему, было не таким уж легким делом. Это можно расценить не только как проявление особой заботы и внимания о молодых поэтах и писателях, но и, прежде всего, как отражение философского и политического кредо Гейдара Алиева в конкретных поступках. То же самое можно сказать и о пронизанных национальным духом произведениях в других сферах культуры и искусства – кино, живописи, музыке и пр. В этой связи характерны такие образцы киноискусства, как «Допрос», «В одном южном городе», «Доктор Нариман».

Гейдару Алиеву принадлежит исключительная заслуга в возвращении азербайджанскому народу и культуре выдающегося политического деятеля Наримана Нариманова во всем его величии. Нариманов привлекал Гейдара Алиева как незаурядная политическая личность, сохранившая азербайджанскую государственность в чрезвычайно сложное время после свержения в 1920 году правительства АДР. Знаменательно, что волей судьбы Гейдару Алиеву в 1993 году придется также взять на себя миссию спасения Азербайджана, оказавшегося перед угрозой распада и расчленения.

Смелый поступок Гейдара Алиева по реабилитации славного имени великого сына нашего народа Наримана Нариманова, действительно, стал важной победой во имя интересов Азербайджанского государства. Это было очень непросто, ибо он мог бы поплатиться своей поли-

тической карьерой. Волей врагов Азербайджана Нариман Нариманов был предан политическому забвению, представлялся как воинствующий националист. Весной 1972 года был проведен 100-летний юбилей Нариманова, а в Баку ему был воздвигнут грандиозный памятник. Гейдар Алиев, выступая на его торжественном открытии, подчеркнул: «Нариман Нариманов... своим талантом и волей служил народу... Нариман Нариманов и сегодня с нами. Сегодня он величественно возвышается здесь – над волнами седого Каспия». Спустя некоторое время в газете «Правда» была опубликована статья Гейдара Алиева о жизни и деятельности Н.Нариманова. Не довольствуясь этим, он добивается выхода на экраны фильма о Нариманове. Чуть позднее, в 1977 году, его же усилиями в Ульяновске был воздвигнут памятник Нариманову, а в 1982 году состоялось открытие мемориальной доски в Москве.

Своей неутомимой организаторской и политической деятельностью Гейдар Алиев за короткое время сумел преодолеть господствовавшее в некоторых кругах советского руководства мнение об Азербайджане как отсталой окраине СССР. Он даже мероприятия, посвященные 50-летию юбилею Советского Азербайджана, провел так, что они явились ярким праздником национальной культуры и истории. Многим писателям, деятелям культуры и искусства были вручены Государственные премии. А крупная художественная выставка того года превратилась в небывалую демонстрацию достижений нашей культуры.

Его беспокоило то, что весь промышленный потенциал, научные и культурные учреждения, учебные заведения были сконцентрированы в Баку. Провинции как бы оставались в стороне от процесса развития. Надо

было переломить эти негативные тенденции, связанные с этой проблемы обсуждались на встречах с общественностью Гянджи, Нахчывана и других городов и районов. Заметим, что вскоре ситуация в этой сфере кардинально изменилась.

Особой заботой Гейдара Алиева на пути развития Азербайджана являлась популяризация национальной литературы, драматургии и искусства в мире. С этой целью активно использовался Русский драматический театр имени С.Вургунa, 50-летие которого торжественно отмечалось в 1972 году.

Если попытаться мысленно вернуться в те годы, то возникает удивительная панорама свершений, значение и смысл которых в полном объеме осознаются лишь сейчас. Обратимся хотя бы к некоторым событиям этой летописи. В апреле 1972 года Гейдар Алиев добивается принятия решения, связанного с подготовкой к 600-летию со дня рождения выдающегося азербайджанского поэта-гуманиста Имадеддина Насими, а спустя год с участием многочисленных представителей союзных республик в Баку и Москве отмечается этот славный юбилей нашего классика.

В 1972 году проводится полувековой юбилей Азербайджанской государственной консерватории. Награждаются как консерватория, носящая имя великого Узеирбека, так и профессора и преподаватели. Одним словом, юбилей превращается в праздник всей нашей культуры. Спустя три года в Баку и Москве в торжественной обстановке отмечается 90-летний юбилей Узеира Гаджибейли. В том же году была осуществлена новая постановка оперы «Кероглу». Внимание общественности еще раз привлекается к наследию Узеирбека, несравненному музыкальному творчеству композитора, его литератур-

ной деятельности. При исследовании публицистики Гаджибейли особо подчеркивались беспокоившие его в начале XX века проблемы национального пробуждения, в той или иной форме способствовавшие реализации философской концепции Гейдара Алиева.

Чрезвычайно важное место в нашей культуре исторически занимало ковроткачество, являясь атрибутом национальной самобытности. Однако вследствие проявлявшегося в тот период к этому виду народного искусства прохладного отношения в Азербайджане не было ни одного музея ковра. И хотя это обстоятельство и находилось за пределами должностных полномочий Гейдара Алиева, тем не менее очень беспокоило его. В скором времени 25 апреля 1972 года в Баку состоялось торжественное открытие Музея азербайджанского ковра и народно-прикладного искусства.

Спустя месяц после этого в Колонном зале Дома союзов в Москве состоялось торжественное собрание по случаю 150-летия со дня рождения Ашыга Алескера, что стало в тот период невиданным событием. Цель проведения юбилея Алескера, чья родина Гейча в советский период была включена в состав Армянской ССР, заключалась не только в возвращении выдающегося народного мастера азербайджанскому народу, но и доведении до нового поколения мысли о том, каковы же были реальные границы исторического Азербайджана, в каких краях изначально жили наши предки.

1974 год. Отмечается 100-летний юбилей азербайджанского театра. Выступая на юбилейной церемонии, Гейдар Алиев говорит о путях развития первого на Востоке профессионального театра, его воздействии на формирование общественной мысли. Видным представителям азербайджанского театра присуждаются высокие го-

сударственные награды. Известным мастерам сцены – Мехти Мамедову, Исмаилу Дагестанлы и Исмаилу Османлы – присваиваются почетные звания «Народный артист СССР». В Москве с успехом проводятся юбилейные гастроли Азербайджанского академического государственного драматического театра.

В тот год группа ученых-языковедов республики также была удостоена Государственной премии за исследования в области азербайджанского языка. Впервые в нашей республике в ту пору появился самостоятельный институт языкознания, что способствовало укреплению общественно-политического авторитета родного языка и позволило осуществлять масштабные исследования по истории языка, диалектологии и многим другим проблемам. В эти годы, когда шла активная пропаганда русского языка как языка межнационального общения, Гейдар Алиев выступал за утверждение в республике атмосферы полноценного двуязычия. В последующие 80–90-е годы как на официальных, так и на неофициальных мероприятиях руководитель республики не стеснялся говорить на азербайджанском языке, что, по сути, подтверждало авторитет родного языка.

1975 год. В Баку открывается мемориальный музей выдающегося поэта нашего народа Самеда Вургунa, а в декабре в Москве проводится первое заседание всесоюзной юбилейной комиссии, созданной по случаю 70-летия со дня рождения С.Вургунa. В 1976 году в московском Большом театре отмечается юбилей Самеда Вургунa. В том же году в Колонном зале Дома союзов проводится 90-летие Муслима Магомаева. А 12 декабря, по случаю 850-летия со дня рождения азербайджанского зодчего Аджеми Нахчывани, перед созданным им мавзолеем Момине Хатун закладывается памятник этому гениальному мастеру.

22 июня 1977 года в Азербайджане отмечается 80-летний юбилей известной оперной певицы Шовкет Мамедовой. В октябре того же года в Японии открывается выставка, посвященная историческим, научным, национально-культурным традициям Азербайджана, а в итальянском городе Неаполе проводятся Дни азербайджанской культуры.

1978 год. 3 февраля проводится торжественное собрание по случаю 60-летия со дня рождения Кара Караева. В тот же день великому композитору было присвоено звание Героя Социалистического Труда. А 15 февраля юбилей мастера отмечается в Большом зале Московской консерватории.

Самым крупным событием в том году явилось, вопреки упорному сопротивлению многих, придание азербайджанскому языку статуса государственного.

Как результат деятельности Гейдара Алиева в период его руководства республикой, в Конституции 1978 года за азербайджанским языком был закреплён статус государственного. Этот шаг, который в полном смысле слова можно считать героическим для того времени, был принят во имя будущего независимого, нового Азербайджана.

В сентябре и октябре 1978 года в Украине и Великобритании проводятся Дни азербайджанской культуры с участием представительных групп деятелей Азербайджана.

В январе 1979 года принимается специальное решение, связанное с изучением, изданием и пропагандой литературного наследия великого азербайджанского поэта и мыслителя Низами Гянджеви и утверждается обширный план мероприятий. С большим успехом в Швеции проходят концерты мастеров искусств Азербайджана во главе с Рашидом Бейбутовым.

А в феврале 1980 года состоялось торжественное открытие памятника великому азербайджанскому поэту Насими. Теперь о Насими знают не только в Азербайджане, он открыт для всего мира, и по мере его популяризации люди на планете узнают и об Азербайджане.

В ноябре 1980 года группа ученых и деятелей культуры Азербайджана была удостоена Государственной премии СССР. В конце декабря проведено торжественное собрание по случаю 100-летия со дня рождения народного артиста Азербайджана Гурбана Примова. Спустя несколько месяцев – в марте 1981 года отмечается 100-летие со дня рождения известного актера и режиссера Гусейнгулу Сарабского. 11 июня и 21 июля того же года принимается решение, связанное с изучением творческого наследия Мирзы Шафи Вазеха и 100-летием со дня рождения Гусейна Джавида. А в августе Республиканскому фонду рукописей, где хранятся наши национально-духовные ценности, предоставляется одно из самых красивых зданий в центре Баку.

Тогда же, в августе, были подписаны решения о праздновании 840-летнего юбилея великого Низами Гянджеви, 780-летия со дня рождения выдающегося астронома и философа Насреддина Туси и 180-летия Ашыга Алы.

Спустя несколько месяцев состоялось торжественное собрание по случаю 70-летия известного писателя Мирзы Ибрагимова. А в Москве, в Колонном зале Дома союзов, проводится юбилейный вечер Низами Гянджеви. Празднование в ноябре 780-летия Туси, а в декабре – 100-летия видного просветителя и литератора Абдуллы Шаига стало запоминающимися событиями культурной жизни республики того периода.

Одна из самых неоценимых заслуг Гейдара Алиева тех лет перед азербайджанской культурой заключалась в том, что в 1982 году был перевезен в Баку и предан родной земле в Нахчыване прах поэта-философа Гусейна Джавида, погибшего в сибирских лагерях. Впоследствии на его могиле воздвигли мавзолей. Этот шаг стал событием, которому суждено попасть не только в летопись культуры нашего народа, но и в разряд явлений, которым, казалось, в советской действительности нет и не могло быть места. Неслучайно в книгах многих зарубежных авторов, ссылающихся на обширные источники, чрезвычайно подробно комментируется этот факт. Он трактуется, в частности, именно как начало устремления Азербайджана к независимости.

Все эти мероприятия позволили азербайджанскому народу еще лучше узнать своих классиков литературы и искусства, великих исторических деятелей и сохранить свои культурные ценности. В 1969–1982-е годы XX столетия Азербайджан в определенном смысле переживал подлинный ренессанс национальных чувств. Закрепление в Конституции азербайджанского языка в качестве государственного и его широкое применение в управлении, проведение во всесоюзном масштабе юбилеев почти всех великих классиков, возведение памятников Насими, Джаббарлы, Нариманову, выход азербайджанской культуры на передовые позиции в Советском Союзе, плановое исследование и издание научных, литературных, культурных памятников и т.д. – все это практический результат политики Гейдара Алиева. Эта деятельность осуществлялась великим Гражданином на уровне высочайшего политического искусства и профессионализма.

Декабрь 1982 года. Не будет преувеличением сказать, что весь народ с чувством гордости провожал

своего славного сына в столицу СССР. В течение пяти лет ему придется наблюдать из далекой Москвы за протекающими в Азербайджане общественно-политическими и культурными процессами. Однако хотя бы раз в год он будет приезжать на Родину, встречаться с людьми, стараясь получить более достоверную информацию о республике. С 1982 года он становится одним из ведущих руководителей крупнейшего в мире государства. Находившиеся в его как первого заместителя председателя Совета Министров СССР ведении отрасли были чрезвычайно широкомасштабными и разветвленными – от науки, образования, культуры до транспорта, даже строительства БАМа, считавшегося одним из крупнейших проектов того времени. Перед Гейдаром Алиевым открылись безграничные возможности для применения своей широкой эрудиции, больших управленческих и организаторских способностей. Он, отличающийся высокой требовательностью, неисчерпаемой энергией, воспользовавшись этими возможностями, как искусный руководитель, за короткое время наглядно продемонстрировал, каким потенциалом обладает.

Он сумел утвердиться, как политический лидер нового типа, не только на всесоюзном уровне, но и в мировом масштабе. Наглядным подтверждением тому служат высокие отзывы и мнения о его личности, стиле работы, руководящих качествах, высказываемые и по сей день руководителями и простыми работниками учреждений, организаций и предприятий, трудившимися под его руководством в Москве.

За время работы в Москве присущие Гейдару Алиеву качества талантливого руководителя, выдающегося государственного деятеля и искусного дипломата в скором времени снискали ему огромный авторитет. Многие осо-

бенности стиля его работы казались обитателям Кремля необычными. В рамках канонов, которых Кремль строго придерживался, он проводил свой курс, безбоязненно высказывал свое мнение, не стеснялся свободно излагать свои мысли. В Азербайджане все с большим вниманием и чувством гордости следили за его деятельностью. И это было вполне понятно. Прежде ни один азербайджанец в СССР не смог взойти на такую вершину. Первые же шаги, сделанные им в Кремле, вызвали широкий резонанс не только в околосмоленской среде, но даже в далеком зарубежье. Западная пресса писала о приветливом, молодом и даже с тонким вкусом одевающимся политическом деятеле нового типа, перевернувшем все советские стереотипы, не похожем ни на одного члена Политбюро. В арабских газетах он характеризовался как «мусульманин – руководитель Советов с железным характером», а в турецкой печати – как «тюрк в Кремле». Сегодня, когда публикуются воспоминания и мемуары многих руководителей бывшего Советского Союза, можно ознакомиться с мнением людей, которые работали рядом с ним. Многие незаурядные качества его характера и стиля руководства нашли свое отражение и на страницах этих книг.

Будучи в Москве, Гейдар Алиев, несмотря на крайне напряженный режим работы, постоянно интересовался информацией об Азербайджане. Изыскивая возможности, он встречался с живущими и работающими в Москве азербайджанцами, в том числе с азербайджанской молодежью, которую он в свое время лично направил сюда для получения образования в высших учебных заведениях, интересовался их жизнью, помогал решать их проблемы. Внимание и забота Гейдара Алиева о живущих в Москве азербайджанцах, его моральная поддержка ока-

зали сильное влияние на формирование и деятельность там азербайджанской диаспоры.

Решение бывшего советского руководства отправить Гейдара Алиева в отставку «по состоянию здоровья» явилось лишь первым шагом на пути реализации иезуитской политики Центра, направленной против Азербайджана. Вывод из высшего эшелона руководства СССР такого государственного деятеля, как Гейдар Алиев, развязал руки армянским националистам и их кремлевским покровителям. Антинародная политика тогдашнего руководства Азербайджана в угоду Центру крайне обострила общественно-политическую обстановку в республике. Кровавые январские события 1990 года продемонстрировали всему миру, что советское руководство и его местные приспешники способны на совершение самых жестоких преступлений против азербайджанского народа.

В ситуации, сложившейся в связи с кровавой трагедией, учиненной против азербайджанского народа, Гейдар Алиев, отправленный на пенсию, вынужденный жить в условиях «домашнего ареста», уже не мог молчать. На следующий день после трагедии он прибыл в постоянное представительство Азербайджана в Москве и выступил с заявлением: «Я пришел сюда прежде всего для того, чтобы в постоянном представительстве, являющемся небольшой частью Азербайджана в Москве, выразить всему азербайджанскому народу соболезнование в связи с трагедией, обернувшейся большими потерями. Во-вторых, хочу выразить свое отношение к этому вопросу. Прошу представительство Азербайджана в Москве передать азербайджанскому народу мои слова, мою скорбь, мое соболезнование. Я сожалею, что в настоящее время у меня нет других возможностей».

Прозвучавшее в этом заявлении требование Гейдара Алиева «все виновники расправы должны понести заслуженное наказание» явилось лейтмотивом всех его выступлений, высказываний, подписанных им впоследствии документов, связанных с данным вопросом. Вопрос о строгом наказании лиц, совершивших преступление против азербайджанского народа, сохранял свою актуальность и на всех последующих этапах его деятельности. Он всегда выступал с позиции «преступление против народа не должно оставаться безнаказанным». Народ для него – и тогда, и в последующем – всегда оставался самой высшей ценностью.

Кровавые события 20 января 1990 года вернули Гейдара Алиева к политической деятельности, которая, однако, уже не укладывалась в русло советской системы. Человек, не имеющий политического поста, априори не мог заниматься в бывшем СССР политической деятельностью. Этого просто не допускалось, на это был изначально наложен жесткий запрет. Его политическое заявление в связи с трагедией 20 января явилось началом новой политической эры не только в Азербайджане, но и во всем бывшем СССР.

Гейдар Алиев вступил в эту политическую эру, как рядовой гражданин. Его официальный статус – персональный пенсионер союзного значения. Однако его имя наводило на советское руководство такой страх, что для того, чтобы изолировать его от политической деятельности, заставить замолчать, применялись все методы, в том числе самые грязные. В союзной и республиканской печати началась широкомасштабная кампания против Гейдара Алиева. Все связанные с ним события фальсифицируются, распространяются ложь и клевета. Для того, чтобы поставить его в положение Кунаева и Рашидова,

применяются самые изощренные средства. Согласно последующим признаниям тогдашних руководителей СССР, «под него здорово копали». Однако им не удалось раздобыть необходимые факты для достижения своих целей по одной причине – их просто не существовало в природе. Множество структур – от Комитета государственной безопасности СССР вплоть до особых групп Прокуратуры СССР – было мобилизовано в рамках раздувания антиалиевской кампании. Последующие события показали, что выбор Гейдара Алиева мишенью для нападков предполагал, что в конечном счете удар будет нанесен по всему Азербайджану. Угрожая физической расправой, Гейдару Алиеву не давали возвратиться на Родину, изолировали всех, кто оказывал ему какую-либо поддержку. Травлю Алиева возвели на уровень государственной политики террора, и убийство такого замечательного человека, как Аждар Ханбабаев, явилось наглядным свидетельством силы акций, направленных против Гейдара Алиева. Однако ничто его не испугало, и, преодолев все препятствия, он нашел возможность вернуться на Родину.

В 1990 году на выборах в Верховный Совет Азербайджана Гейдар Алиев был избран депутатом. В его выступлениях на сессиях Верховного Совета в течение 1991 года дается точный анализ кризисной ситуации, возникшей как в СССР, так и в республике. Именно устами Гейдара Алиева коммунистической системе с точки зрения дальнейшего развития было сказано решительное «нет».

Эти выступления по сути явились отражением новых политических реалий, новой политической идеологии. Вот некоторые характерные моменты из выступления Гейдара Алиева 5 февраля 1991 года на сессии парла-

мента: «Хочу довести до Верховного Меджлиса некоторые свои мысли и предложения, связанные с ситуацией, сложившейся в Советском Союзе и в Азербайджане.

Во-первых. Страна, советское общество, государственный метод правления вот уже несколько лет переживают политический и экономический кризис. Обострились межнациональные отношения. Советский Союз разваливается.

Причины. Несомненно, нельзя отрицать влияние на сложившуюся ситуацию ошибок, допущенных на отдельных этапах прошлого. Но главные причины связаны с серьезными, грубыми и непростительными ошибками, допущенными во всех сферах нашей жизни в период, именуемый «перестройкой».

К сожалению, все это скрывается, официальные круги и органы массовой информации обвиняют лишь прошлое.

С полной уверенностью можно сказать, что начавшиеся в 1985 году в нашей стране преобразования были лишены долгосрочной стратегии, разработанной на научных, политических и экономических основах. Поспешно осуществленные, а в ряде случаев противоречащие друг другу меры, естественно, не дали позитивных результатов.

Крупные ошибки, допущенные в области национальной политики, привели к трагической ситуации во многих республиках страны. События, произошедшие в Алма-Ате, Тбилиси, Фергане, Баку, Новом Узене, Оше, прибалтийских республиках, являются результатом ущемления прав союзных республик, имперской политики Центра.

Демократия, гласность, политический плюрализм, в определенной степени пробившие себе дорогу в предыдущие годы, ограничиваются, в стране применяется режим диктатуры.

Все это поставило страну на грань катастрофы.

Не лишена многочисленных недостатков и внешняя политика Советского государства.

Виновниками сложившейся ситуации являются Центральный Комитет Коммунистической партии, прибравший к рукам партийную и государственную власть Горбачев. За последние пять лет Горбачев дал народу много обещаний, однако не смог осуществить ни одного из них. Между словом и делом возник вакуум, между политическим руководством и народом – пропасть. Возросли недоверие народа к руководству, была утрачена надежда на будущее, коммунистическая партия потеряла свой авторитет.

Во-вторых. Сложившаяся в стране ситуация господствует и в Азербайджане. Руководство республики, как всегда, вслепую проводит в Азербайджане курс Центра и пытается осуществить все его указания. Результаты налицо. Ситуация в Азербайджане наиболее тяжелая и невыносимая. А это связано с выдвинутым армянскими националистами нагорно-карабахским вопросом. Вот уже более трех лет наша республика, азербайджанский народ подвергаются непрекращающейся агрессии со стороны Армении. В результате территориальная целостность Азербайджана нарушена...

Дорогие депутаты, как вам известно, с 20-го года до сих пор азербайджанский народ не оказывался в столь тяжелой, трудной и безвыходной ситуации. Правда, часть азербайджанских земель, начиная с 20-го года и по настоящее время, периодически отдавалась. Если представится возможность, я изложу свое мнение по этому поводу. С 22-го года мы находимся в составе СССР. Ни одна союзная республика, входящая в состав СССР, не сталкивалась с таким злом. Ни одна союзная республика не

подвергалась агрессии со стороны другой союзной республики. Это не маленькая проблема, она нуждается в детальном обсуждении, необходимо поговорить, посоветоваться, найти общий язык, найти пути выхода. Этот вопрос нельзя рассматривать поспешно. Именно с такой позиции я предлагаю вам подойти к данному вопросу. Поэтому считаю, что говорить о нормализации ситуации в Нагорном Карабахе – это значит ставить проблему в узкие рамки. Восстановление территориальной целостности Азербайджана – вот как должен быть поставлен вопрос, и для этого нам предстоит найти пути выхода...

В-третьих. В течение 70 лет существования Азербайджанской Советской Республики Армения, опираясь на покровительство Центра, выдвигала против нашей республики территориальные притязания, проводила диверсионные операции, в результате захвачены многие наши земли. Следует также отметить, что Армения всегда осуществляла захватническую деятельность, мы же занимали оборонительную, а в ряде случаев – капитулянтскую позицию. Мы и сегодня находимся на этой позиции.

Мы обсудили данный вопрос в Верховном Меджлисе Нахчыванской Автономной Республики. Выяснилось, что только после 1929 года Армении были отданы 625 квадратных километров территории Нахчыванской Автономной Республики, то есть, 9 ее сел. Это 62 тысячи гектаров пригодных для сельского хозяйства земель.

Здесь выступила, если не ошибаюсь, депутат Бадалова из Зангиланского района. Она говорила о селе Ньюеди. Затем один из депутатов говорил о Зангезуре, Гейча махалы. Мне не хочется называть точную цифру. Но некоторые специалисты сообщили мне, что в 1918 году территория Азербайджанской Республики составляла 114

тысяч кв. километров. А сегодня эта цифра составляет 86 тысяч кв. км. Обратите внимание, сколько земель мы потеряли.

На протяжении веков понятие Родины, земли отражало честь и достоинство нашего народа. Для защиты святости своей земли народ вел борьбу не на жизнь, а на смерть. Наши предки берегли каждую пядь родной земли, как символ чести. Во имя этого они могли пожертвовать жизнью, своими детьми.

К сожалению, мы забываем эту традицию. Терпеть такое больше нельзя. Поэтому предлагаю поставить вопрос не только о Нагорном Карабахе, но и обо всех азербайджанских землях, отданных Армении с 1920 года по настоящее время. В какой период, на каком участке границы, какие территории отданы? Необходимо выяснить, какими решениями, кем были отданы эти земли. Пришло время занять в отношении Армении не оборонительную, а наступательную позицию и, как отметили здесь депутаты, вести борьбу за возвращение этих земель. Мы должны вступить в борьбу, и я готов к этой борьбе. С согласия депутатов наша сессия должна назвать Армению государством-агрессором. Нам следует вынести в связи с этим специальное постановление и заявить о нем всему миру.

Здесь спросили, мол, кто отдал эти земли. Предлагаю выяснить. В то же время могу дать справку о том, что с 14 июля 1969 года (я понимаю, почему у меня спросили об этом), в период моего руководства Азербайджаном, до декабря 1982 года Армении не было отдано ни пяди азербайджанской земли. Я отвечаю за это и счастлив от того, что в тот период нам удалось пресечь территориальные притязания армян. В.Поляничко сказал, что на-

горно-карабахский вопрос был поднят и в 1977 году. Это правда. Но мы тут же пресекли эти действия».

Протекавшие в СССР деструктивные процессы с каждым днем углублялись. Политический, экономический и социальный кризис достиг предела. В этих условиях так называемые идеологи перестройки, говоря о необходимости заключения союзного договора на основе новых принципов, вынесли на всенародное голосование вопрос о дальнейшем существовании СССР. Вместе с тем советская пропагандистская машина пыталась убедить каждого человека в том, что без Союза не выживет ни одна союзная республика.

В тот период Нахчыванская Автономная Республика была тем уникальным краем, который отказался от участия в голосовании о дальнейшем существовании Союза. Жители автономной республики, полностью поддержав связанную с этим принципиальным вопросом позицию председателя своего Верховного Меджлиса Гейдара Алиева, сказали Союзу «нет». Однако в Баку правительство Муталибова, строя свою работу под диктовку Москвы, пыталось доказать, что Азербайджан погибнет, если выйдет из Союза. На сессии Верховного Совета была создана обстановка, где высказывались именно такие мнения, и многие говорили о необходимости сохранения Союза. Гейдар Алиев, изложив на этой сессии свою твердую, непоколебимую позицию, по сути заявил о необходимости достижения полной независимости Азербайджана. Обратимся к некоторым моментам выступления Гейдара Алиева на сессии Верховного Совета Азербайджана 7 марта 1991 года:

«С 1922 года Азербайджан находится в составе Советского Союза. За этот период наш народ прошел истори-

ческий путь, добился успехов. В то же время у него были и потери, он испытал трудности. Отрицать это нельзя.

Все мы появились на свет, получили воспитание и образование, сформировались в период существования этого Союза. Все мы, во всяком случае подавляющее большинство, очень верили этому Союзу, преданно служили ему, именно в Союзе видели счастье, будущее нашего народа. Я и мои коллеги, долгое время вместе со мной руководившие республикой, постоянно стремились к укреплению Союза, пытались вселить в азербайджанский народ чувство преданности Союзу и любви к нему...

Руководство страны, заявляя о непригодности Союза, просуществовавшего семьдесят лет, призывает республики создать новый Союз. Горбачев в некоторых своих выступлениях даже заявил, что до сих пор в стране якобы не было настоящего Союза, республики отнюдь не жили в Союзе, истинный Союз будет создан только теперь. Если же говорить честно, проект нового Союзного договора еще более непригоден, чем предыдущий... Семьдесят лет наша республика была по своему содержанию советской социалистической. Сегодня мы избавили нашу республику от этих слов. Какой же новый политический строй мы сейчас принимаем? Неизвестно.

Семьдесят лет наша республика жила под знаменем октябрьской революции. Мы отказались от этого знамени. Приняли новое знамя. Хотя оно отнюдь не новое. Это – национальный государственный флаг созданной в 1918 году Азербайджанской Демократической Республики. Почему не был отмечен этот факт, представляющий важное политическое значение?..

28 мая, как день возрождения Азербайджанского государственного строя, объявлен выходным днем. Как из-

вестно, 28 мая 1918 года была основана Азербайджанская Демократическая Республика. Значит, необходимо дать политическую оценку как этому событию, так и событиям 28 апреля 1920 года. Эти вопросы следует обсудить на сессии Верховного Совета.

Двусторонняя, а если точнее – двуличная, прогорбачевская политика не может вселить в народ веру. На днях, выступая в Минске, Горбачев настойчиво пытался доказать, что является коммунистом и до конца будет предан Коммунистической партии. При этом он обосновывал свою клятву словами Солженицына, занимающего позицию, в корне противоречащую Коммунистической партии, Ленину, идеям октябрьской революции. Спрашивается: чему нас призывают подчиняться?

Некоторые пытаются доказать, что наша республика не может жить независимо, отдельно от Союза. В стране также широко распространено мнение о невозможности жить отдельно от Союза потому, что республики находятся в тесной экономической, технической связи друг с другом...

Подобная пропаганда безосновательна. Во-первых, Азербайджан располагает всеми возможностями для того, чтобы осуществлять деятельность как абсолютно независимое государство. В этом смысле я не согласен с целым рядом положений, приведенных в выступлении депутата Самедзаде. Если мне позволят выйти за рамки регламента, я докажу их необоснованность... Думаю, что если Азербайджан станет полностью независимым государством (он может установить взаимные, равноправные, взаимовыгодные экономические связи с каждой из входящих сегодня в Союз республик и даже с Союзом при условии его сохранения), это будет гораздо полезнее для дальнейшего развития независимого Азербайд-

жана. В этом случае дружественные связи азербайджанского народа с другими народами носили бы независимый характер, были бы теплее, прочнее.

Следует также отметить, что азербайджанский народ имеет больше оснований для отказа от нового Союзного договора, чем другие народы. Вот уже три года, как территориальная целостность, суверенитет Азербайджана нарушены. Однако Союзное государство не приняло эффективных мер для устранения такого положения.

20 января 1990 года Союзное государство развязало военную агрессию против азербайджанского народа. Без всяких оснований, без предупреждения, с грубым нарушением государственных законов в Баку были введены оснащенные современным оружием воинские части советской армии, которые чинили здесь зверства, жестокость, в результате чего пролилась кровь, погибли, получили увечья, пропали без вести сотни людей.

К сожалению, эта агрессия продолжается до сих пор. Вот уже больше года столица Азербайджана живет в условиях чрезвычайного положения. В этих условиях проводится и наша сессия. Больше года азербайджанский народ держит траур по жертвам тех дней. В городах, поселках, селах республики в память о жертвах возводятся монументы. В то время, как убийцы до сих пор не установлены. Это никак нельзя оправдать... Понятно, что платформа Центрального Комитета Коммунистической партии Азербайджана, являющейся частью Коммунистической партии Советского Союза, не может объединить народ. Он утратил авторитет в народе и не выражает волю всего народа. Коммунистической партии следует полностью отказаться от власти. В то же время секретари комитетов партии сверху донизу не должны занимать руководящую должность в советских органах.

Необходимо создать условия для развития демократии, политического плюрализма, гласности. Все политические силы должны осуществлять равноправную деятельность. Надо все доводить до народа так, как есть. Необходимо утвердить социальную справедливость.

Единство азербайджанского народа может быть обеспечено путем строительства нового, не зависимо от кого государства. Правда, на этом пути будет немало трудностей. Тем не менее мы должны добиться этого во что бы то ни стало. Если мы не пойдем по такому пути, это сделают грядущие поколения. Ни они, ни история не простят нас. Сегодня каждый честный и добросовестный азербайджанец должен забыть о личных интересах, привилегиях и думать о судьбе, сегодняшнем дне и свободном будущем народа. Судьба народа должна быть превыше всего.

Азербайджанскому народу необходимо объединиться и как зеницу ока беречь свою священную, родную землю. Азербайджанской Республике следует идти по пути экономической и политической независимости, вести борьбу за полную независимость.

Я призываю к этому народных депутатов, весь азербайджанский народ и заверяю их, что не сверну с этого пути».

Это было заявление, ясно отражающее основные принципы политической платформы, программы дальнейшей деятельности Гейдара Алиева на новом этапе. На этой сессии все азербайджанское руководство, поднявшись на ноги, пыталось заставить его замолчать. Не вышло. Гейдару Алиеву удалось довести до сведения народа основные положения своего политического видения ситуации, изложить свои мысли о путях выхода из кризиса.

Выбор был сделан, пути к отступлению перекрыты. И так, бывший председатель Комитета государственной безопасности, генерал-майор Гейдар Алиев, с двадцати лет преданно служивший Коммунистической партии, представленный в ее высшем руководстве, сознательно отказался от коммунистического выбора. Это был логичный результат долгих напряженных размышлений, поисков. Первый коммунист Азербайджана не только покинул ряды партии, но и нашел в себе силы заявить всему народу об ошибочности этого пути. Здесь было бы уместно вспомнить о некоторых так называемых «людях идеи», которые, выбросив в дни кровавой январской трагедии 1990 года свои партийные билеты, впоследствии заявили о возвращении в ряды партии. Уместно было бы предложить вниманию читателей в точности текст заявления Гейдара Алиева, адресованного партийной организации Совета Министров СССР 19 июля 1991 года:

«Предпринять этот шаг меня вынудили следующие главные причины:

Во-первых, еще в январе 1990 года, после военной агрессии, развязанной против азербайджанского народа под политическим руководством Центра и КП Азербайджана, у меня возникла мысль покинуть ряды КПСС. Во время январских событий были убиты и изувечены сотни людей. Осуждая эти антигуманные действия, противоречащие Конституции и праву, я надеялся, что КПСС и ЦК КП Азербайджана раскроют данное преступление и выявят виновников.

Я взял себя в руки и терпеливо ждал. Спустя некоторое время вместо ответа на мои выступления в «Правде» и других партийных органах печати были организованы нападки на меня. Мои попытки в обоснованной форме опровергнуть в тех же самых средствах

массовой информации направленные против меня надуманные факты оказались безрезультатными. Гласность, являющаяся основным достижением перестройки, проявлялась односторонне.

Коммунистическое руководство Азербайджана категорически отклоняло обращения Верховного Меджлиса Нахчыванской Автономной Республики, отдельных граждан, известных представителей интеллигенции о выявлении и наказании виновников январской трагедии.

Прошло уже полтора года, а хорошо известные всем виновники этих чудовищных преступлений не только не выявлены, напротив, делается все возможное для того, чтобы завуалировать все это. Они надеются, что пройдет время и о трагедии забудут. Однако история неоднократно доказывала, что кровавые преступления, направленные против родного народа, невозможно забыть и простить даже по истечении десятков лет.

Во-вторых, вот уже более трех лет в результате двуличной политики Центра сохраняется острая конфликтная ситуация, возникшая в НКАО усилиями армянских националистов, которым покровительствует КПСС. Область по сути полностью вышла из-под государственного управления Азербайджана.

Государственный суверенитет, территориальная целостность Азербайджана вопреки Конституции грубо нарушены. Между Арменией и Азербайджаном идет необъявленная война. Ежедневно с обеих сторон гибнут люди. Все это является обыденным фактом для Советского государства с «гуманной идеологией».

Уверен, что при желании партийное руководство могло предотвратить национальный конфликт вокруг так называемой карабахской проблемы еще в 1987 году, когда он только начинался, пресечь эту трагедию, кото-

рая обернулась страшной катастрофой и страданиями как для азербайджанского, так и армянского народов. Значит, этот конфликт нужен политическому Центру.

В-третьих, в период провозглашения демократизации всего общества, политических свобод и плюрализма под руководством КПСС усилиями ЦК КП Азербайджана подавляются широкое демократическое движение, развернувшееся в Азербайджане для защиты территориальной целостности, и демократизация общества. В эти годы многие люди подверглись репрессиям из-за политической деятельности.

Вот уже полтора года 2-миллионная столица Азербайджана без всяких на то оснований живет в режиме чрезвычайного положения. В этих условиях были проведены так называемые демократические выборы в Верховный Совет республики и референдум, результаты которого заранее были сфальсифицированы в пользу Союза. В условиях чрезвычайного положения надеяться на какую бы то ни было демократизацию и свободное волеизъявление народа было бы наивным. Демократические организации неоднократно поднимали вопрос о том, что большинство избирателей не принимало участия в референдуме, а результаты референдума были сфальсифицированы. Однако коммунистическое руководство Азербайджана не сочло нужным даже рассмотреть эти обращения.

Я выступал и выступаю против навязанного Центром нового Союзного договора. В составе того или иного суверенного государства не могут находиться несколько суверенных государств, а также не может быть вытекающих отсюда свобод, полномочий и функций. Необходимо предоставить всем союзным республикам возможность для истинных политических, экономических сво-

бод, для независимости с целью возрождения национального государства. Это отнюдь не станет препятствовать экономическому единству и традиционным культурным связям республик, напротив, окажет влияние на их усовершенствование, развитие в двустороннем и многостороннем направлениях.

Как народный депутат Нахчыванской Автономной Республики и Азербайджана, я неоднократно поднимал в своих выступлениях эти вопросы. Я предложил, чтобы КП Азербайджана, полностью утратившая авторитет в народе, отказалась от единовластия, обеспечила свободную и равноправную деятельность всех политических сил, создала гласность для появления демократического общества и условия для плюрализма.

Однако коммунистическое руководство Азербайджана не только не рассматривает мои выступления и предложения, напротив, отвечает на них организованными и подготовленными против меня нападениями. Редакторы газет, журналисты, публикующие в Азербайджане мои выступления, увольняются с работы, подвергаются преследованиям.

Все вышеизложенное вынудило меня предпринять этот последний шаг и заявить о выходе из рядов КПСС, несмотря на то, что мне было чрезвычайно трудно прийти к данному решению.

Я вырос в коммунистической семье, и вся моя сознательная жизнь была связана с Коммунистической партией. В 1943 году в 20-летнем возрасте я связал свою судьбу с партией большевиков. Всем своим существом я верил в идеалы Коммунистической партии и принимал активное участие в осуществлении ее планов.

В настоящее время моя вера покинула меня. Бесчисленные заявления об обновляющейся партии и обнов-

ляющемся Союзе республик вновь продолжают обманывать народ.

Народу надо открыто и честно сказать, что коммунистический эксперимент, социалистический путь в нашей стране не оправдали себя, насильно созданный и сохраняемый Союз республик распадается.

Представляю трудности, с которыми я могу столкнуться после этого заявления, заранее предвижу всякого рода нападки и моральные удары.

Открытый анализ пройденного партией пути привел меня к нынешней вышеизложенной позиции».

Начиная с января 1990 года, Баку и весь Азербайджан жили в крайне напряженном состоянии. В условиях чрезвычайного положения были проведены парламентские и президентские выборы. Танки и солдаты советской армии были размещены на улицах Баку, в стратегических точках. Судьбу Баку, всего Азербайджана определяли московские эмиссары и военные подразделения. Ситуация в Нагорном Карабахе с каждым днем обострялась.

29 августа 1991 года мы вновь увидели депутата Гейдара Алиева на трибуне Верховного Совета. В его выступлении, наряду с горькой истиной, звучали и жесткие принципиальные требования. Главное из этих требований – оценка событий 20 января. Из выступления Гейдара Алиева на сессии Верховного Совета 29 августа 1991 года:

«Уважаемые депутаты! В стране, в обществе крайне обострился политический и экономический кризис, кризис государственной власти. Наступление реакционных сил на демократию, осуществленный преступными группами государственный переворот провалились. Сегодня мы являемся свидетелями распада Советской империи,

Коммунистической партии. В этот период положение нашей республики, азербайджанского народа – наиболее трудное, тяжелое.

Основная причина такого положения кроется в реакционной политике режима диктатуры Коммунистической партии Азербайджана и в допущенных им грубых и непростительных ошибках (*голоса протеста из зала*). Очень прошу не лишать ни одного депутата права излагать на сессии свое мнение. В результате такой политики коммунистическое руководство республики фактически одобрило произошедший в стране 19–22 августа государственный переворот, деятельность Государственного комитета по чрезвычайному положению, поставив тем самым азербайджанский народ в крайне сложное положение. Армянские националисты тут же очень быстро воспользовались этим, активизировав военные операции, политическую пропаганду против нашей республики.

Сегодня, в самый трудный в жизни республики период, нам необходимо найти пути выхода. И всем нам предстоит приложить усилия в этом направлении. Однако нам следует выяснить, как мы можем найти эти пути выхода.

В последние дни, в том числе и сегодня, с этой трибуны раздаются обращения, призывающие народ к единству, национальной солидарности. К сожалению, эти призывы запоздали. Но в эти дни мы должны постараться во что бы то ни стало создать национальное единство. А для этого следует четко уяснить: на основе какой платформы мы можем добиться этого? Для обеспечения такого единства необходимо безотлагательно выполнить несколько условий. Я высказал свои предложения в предвыборных выступлениях, на проведенных в феврале и марте сессиях Верховного Совета Азербайджанской

Республики, в своем заявлении при выходе из Коммунистической партии 19 июля этого года и, наконец, в письме, направленном 24 августа этого года Президиуму Верховного Совета Азербайджана. Не хочу повторяться. Вместе с тем хочу высказать некоторые дополнительные мысли по этим предложениям.

Первое: вот уже полтора года в Баку действует чрезвычайное положение. Сегодня Аяз Муталибов заявил, мол, для чего чрезвычайное положение? Его необходимо отменить. Прекрасно, но кто же в течение полутора лет сохраняет его в Баку? Чьим решением постановление, принятое 22 января 1990 года Верховным Советом Азербайджанской Республики, отменено и до сих пор не осуществлено? Необходимо выяснить, сколько средств республика израсходовала за эти полтора года на сохранение в Баку чрезвычайного положения и какой ущерб причинен республике.

Второе: ходят всевозможные слухи о позиции руководства Азербайджанской Республики в отношении государственного переворота. Иностранные и союзные информационные органы распространяют сообщения по этому поводу, следовательно, необходимо выяснить данный вопрос. Мы не знаем, кто о чем говорил за рубежом, однако известно, что 21 августа по телевидению было зачитано обращение Аяза Муталибова к народу на русском и азербайджанском языках, в котором одобрена деятельность комитета по чрезвычайному положению и выражается надежда на решение некоторых вопросов Азербайджанской Республики с помощью Государственного комитета по чрезвычайному положению. В том числе решение нагорно-карабахского вопроса и вопроса обезоруживания армянских бандитских групп увязывается с деятельностью комитета по чрезвычайному

положению. Об этом следует говорить открыто. Если такая ошибка допущена, это следует открыто признать, чтобы народ знал правду. Нельзя говорить сегодня одно, а завтра другое, это ни в один народ не вселит чувство веры.

Третье: во имя сплочения народа Коммунистическая партия Азербайджана должна безотлагательно оставить власть. Она является составной частью Коммунистической партии Советского Союза. Коммунистическая партия Советского Союза распалась. Идея сохранения Коммунистической партии Азербайджана, решение по данному вопросу на съезде свидетельствуют о тенденции затянуть вопрос, вновь использовать возможности Коммунистической партии. С этим никак нельзя согласиться. Необходимо приостановить работу всех органов печати Коммунистической партии Азербайджана и выяснить вопрос, сотрудничал ли Центральный Комитет Коммунистической партии Азербайджана с военной хунтой. Для этого парламенту следует создать комиссию.

Как известно, в период действия Комитета по чрезвычайному положению органы печати Азербайджанской Республики, партийные органы печати в течение 3 дней публиковали на русском и азербайджанском языках документы данного комитета. Они переводили их на русский язык и доводили до населения. Одно уже это свидетельствует о сотрудничестве. Должностным лицам, осуществляющим деятельность с позиции Коммунистической партии, следует отказаться от своих должностей.

Четвертое: со дня трагедии 20 января прошло больше полутора лет. Сегодня и здесь, в этом зале, ходят всевозможные разговоры. Кто-то придерживается одного мнения, выступавший до меня Рагимов другого. У меня вопрос к председателю Верховного Совета Эльмире Гафаровой и к Президенту Азербайджана Аязу Муталибову.

Почему до сих пор этот вопрос не получил своей политической оценки? Я не могу согласиться со справкой, предоставленной Тамерланом Гараевым, так как данный вопрос имеет как политическую, так и правовую сторону. Можно было безотлагательно дать политическую оценку этому вопросу. Что же касается его правовой стороны, то привлечение отдельных людей к ответственности, несомненно, должно быть выяснено путем расследования. Данный вопрос не получил политической оценки, вследствие чего осуществление других мер не представляется возможным.

Кто является виновником этой военной агрессии? Сегодня говорят о Язове, Крючкове, Бакатине, Гиренко, Горбачеве. Это верно. Кто же виновен в руководстве Азербайджана? Эти лица тоже известны. Везиров, Гафарова, Муталибов и другие члены Центрального Комитета Коммунистической партии Азербайджана. Если есть еще виновные люди, то это необходимо выяснить. Если виновны и другие силы, демократические силы, Народный фронт, им тоже следует дать политическую оценку. Без выяснения всего этого достичь политической стабильности в Азербайджане невозможно. Если данный вопрос получил политическую оценку, то прошу Аяза Муталибова ответить, почему в то время, когда Горбачев получал согласие руководителей 9 республик на назначение 3 министров, Аяз Муталибов не возразил против назначения Бакатина председателем Комитета государственной безопасности? Если возразил, то почему не отметил это в своем выступлении? Почему один из виновников трагедии 20 января Везиров избран членом Комиссии по подготовке Съезда народных депутатов от Азербайджанской Республики? Кто его представил? Если это сделали руководители Азербайджанской

Республики, то они глубоко виноваты перед азербайджанским народом, я хочу заявить это вполне откровенно.

Без выяснения всех этих вопросов – я, несомненно, тоже согласен с предложениями выступавших депутатов – проводить в Азербайджане президентские выборы нельзя. Кроме того, большинство, подавляющее большинство депутатов Верховного Совета Азербайджанской Республики являются коммунистами. Люди, осуществляющие деятельность в руководящих органах Коммунистической партии, избраны депутатами парламента, а Коммунистическая партия Азербайджана виновна во многом, поэтому я считаю, что необходимо распустить парламент Азербайджанской Республики и вновь провести выборы. Я знаю, что после моего столь резкого выступления специально подготовленные люди обрушатся на меня с критикой. Я привык к этому. Поэтому можете не беспокоиться. Я выступил так потому, что чист перед своей совестью».

Таким образом, как явствует из этих выступлений, в 1987–1991-е годы Гейдара Алиева тревожила именно судьба нашей национальной государственности. К этому времени он уже сделал политический выбор и вступил в напряженную борьбу за независимость Азербайджана. Благодаря осуществляемой им в Нахчыване политике в этом древнем азербайджанском крае были восстановлены государственные атрибуты Азербайджанской Демократической Республики, из названия Автономной Республики исключены слова «советская социалистическая», события 20 января получили свою оценку. Самые судьбоносные мысли об основных идеях и путях становления национальной государственности в Азербайджане Гейдар Алиев изложил в политической платформе созданной им в 1992 году партии «Ени Азербайджан».

Своими выступлениями в Верховном Совете Азербайджанской Республики Гейдар Алиев призвал соотечественников проанализировать сложившуюся ситуацию и определиться с выбором нового для Азербайджана пути. Его личное политическое кредо нашло отражение в концепции строительства независимого национального государства.

Еще весной 1990 года он говорил: «Мне хочется, чтобы наш народ был сплоченным, чтобы сильнее ощущалось чувство национальной гордости, чтобы мы любили нашу историю, ценили наших деятелей, имеющих выдающиеся заслуги перед Родиной...». В это время его самая сокровенная мечта и надежда были связаны именно с тем, чтобы мы могли построить национальное государство, опирающееся на единство народа, на солидарность всех азербайджанцев. Однако даже в Нахчыване он подвергался направленным лично против него нападкам и преследованиям. В то время, как Гейдар Алиев говорил о необходимости ценить «деятелей, имеющих выдающиеся заслуги перед Родиной», восседавшие в Баку некоторые министры видели главную цель своей жизни в физическом устранении Гейдара Алиева.

А события, диктуемые волей истории, словно происходили по сценарию, указанному в выступлениях Гейдара Алиева в 1991 году. 14 сентября 1991 года был созван XXIII чрезвычайный съезд Коммунистической партии Азербайджана. Именно на этом съезде Коммунистическая партия Азербайджана была упразднена. Наконец коммунизму было сказано «нет» и на официальном уровне. 8 декабря 1991 года крупнейшее государство под названием СССР исчезло с политической карты мира. Принятый 18 октября 1991 года Конституционный акт «О государственной независимости Азербайджана» 29

декабря был наконец-то вынесен на всенародный референдум. Вступив в силу, этот Конституционный акт юридически подтвердил окончательное решение Азербайджана идти по пути независимости, суверенитета. За короткое время независимость Азербайджана была признана Организацией Объединенных Наций и в соответствии с нормами международного права – всеми странами мира. Однако процесс строительства в Азербайджане независимого национального государства столкнулся со множеством серьезных препятствий. В 1990–1991 годах события в Нагорном Карабахе с каждым днем обострялись. Царившие в республике политический хаос, борьба за власть продолжали наносить огромный ущерб государственности. В мае–июне 1992 года к власти пришел тандем Народный фронт – «Мусават». В эти дни не только не выдвигались на передний план вопросы, связанные с процессом государственного строительства, но даже принимались немыслимые решения, задевавшие достоинство и гордость каждого азербайджанца. В их числе решение об изменении названия азербайджанского языка можно считать одним из самых тяжких ударов, нанесенных по самой идее возрождения национального самосознания и национальной государственности.

Возникший в течение очень короткого времени в республике общественно-политический хаос привел к кризису государственности и угрозе уничтожения Азербайджана. Гянджинский мятеж в июне 1993 г. перевел имевшее место внутри Народного фронта противостояние в плоскость политического, военного и общественного кризиса. Азербайджанская государственность и народ, оказавшиеся перед дилеммой «Быть или не быть», видели единственную свою надежду в передаче власти Гейдару Алиеву.

В июне 1993 года депутат Гейдар Алиев был избран главой азербайджанского парламента. Его напряженная работа в течение первых трех месяцев была чрезвычайно далека от каких-либо теорий и идей. Острые политические дискуссии в ходе транслировавшихся в живом эфире по телевидению заседаний Милли Меджлиса, встречи с отдельными политическими и общественными деятелями, категоричные решения и конструктивные предложения позволили Гейдару Алиеву за эти три месяца остановить процесс развития глубокого политического и общественного кризиса. Это было сродни чуду. Политический деятель, по сути не имевший в своем подчинении никакой структуры, рассчитывавший лишь на собственное слово и талант, опираясь именно на свой богатый опыт руководителя, смог преодолеть развал государства. Саботаж государственных чиновников, «заморозивших свою деятельность», вооруженные структуры, подчинявшиеся только своим региональным командирам, страна, экономика которой оказалась в парализованном состоянии – все это было горькой реальностью. Но было реальным и то, что в октябре 1993 года азербайджанский народ избрал Гейдара Алиева своим Президентом. Уже в последующие месяцы в Азербайджане функционировало государство, осуществляли деятельность государственные структуры, жизнь в республике постепенно возвращалась в нормальное русло.

10 октября 1993 года. Гейдар Алиев, благодаря своему богатому политическому и государственному опыту спасший Азербайджан от угрозы расчленения и уничтожения, поклялся на Конституции и Коране, что будет преданно служить азербайджанскому народу, сделает все возможное для того, чтобы наше независимое государство заняло достойное место в мировом сообществе, что будет неукоснительно хранить верность националь-

ным и духовным традициям азербайджанского народа и обеспечит утверждение, существование и развитие этих традиций в нашем независимом государстве.

В стране полыхал пожар войны. Несмотря на это, Президент спустя лишь 20 дней после своей инаугурации принял участие в юбилейном вечере народного поэта Мамеда Араза. Он объяснил это тем, что Мамед Араз является одним из мастеров пера, имеющих исключительные заслуги в становлении национального самосознания азербайджанского народа.

В числе деятелей нашей культуры, литературы Гейдар Алиев называет имена трех мастеров слова – Бахтияра Вагабзаде, Мамеда Араза и покойного Халила Рзы и говорит: «У нас независимое государство, оно формируется. Оно имеет свои высокие награды. Учреждена самая высокая награда – орден «Истиглал». Кто должен первым получить этот орден? Я уже несколько месяцев думаю об этом. Я много размышлял и задолго до этого решил, что этот орден должен достаться нашим выдающимся личностям.

Этой чести, в первую очередь, должны быть удостоены наши выдающиеся деятели. Поэтому вчера я издал указы, и наши уважаемые поэты Бахтияр Вагабзаде, Мамед Араз и покойный Халил Рза были награждены этим орденом за особые заслуги в борьбе за национальную свободу азербайджанского народа. Считаю, что принял верный шаг. Думаю, что наш народ, наша общественность воспримут это с одобрением». Не политики, а поэты выступали знаменосцами идей Гейдара Алиева. Запомним это. Это тот случай, когда урок литературы становится уроком гражданственности.

Близилась 4-я годовщина январских событий. Гейдар Алиев подписывает указ, где впервые дается правовая и общественно-политическая оценка вторжению совет-

ских войск в Азербайджан в январе 1990 года. Формулировки предельно четкие: невиданное в истории преступление тоталитаризма против человечности и гуманизма. Именно такова его политическая оценка трагедии 20 января.

Немногим раньше – 21 сентября 1993 года, еще в крайне сложные и тревожные для Азербайджана дни, в период, когда армянская оккупация по своим масштабам и характеру приняла невиданный размах, исполняющий полномочия Президента, председатель Верховного Совета Гейдар Алиев на встрече с интеллигенцией в Академии Наук Азербайджанской Республики говорил о культуре больше, чем о войне и экономических трудностях. Он подчеркнул необходимость проведения на высоком уровне предстоящего юбилея поэта-мыслителя Мухаммеда Физули: «У нас очень богатая культура, наука. Говоря о Низами, Физули, мы должны популяризировать их не только как поэтов, но и как великих философов, мыслителей, имеющих большие заслуги перед человечеством, внесших огромный вклад в мировую культуру. В будущем году состоится 500-летний юбилей Физули. Нам необходимо подготовиться к этому юбилею. Мы должны популяризировать Физули во всем мире как философа мирового масштаба, великого ученого».

Это было сказано в период, когда наряду с неудачами в военной сфере и оккупацией части земель, в Азербайджане продолжались попытки террористических актов и покушений, были сильны тенденции к анархии, когда страна задыхалась в тисках противоречий. Причина этого довольно проста и напрямую связана с политической позицией Гейдара Алиева. Он видел спасение своей страны не только в оружии, военной силе, но и в повышении национального духа народа путем возвращения

ему созданной на этой земле древней и неповторимой культуры. В то же время он придавал огромное значение популяризации этих национально-духовных ценностей во всем мире. Весьма характерны в этом плане его слова, сказанные на заседании государственной комиссии, созданной в связи с 500-летним юбилеем Физули: «Проведение больших юбилеев в этот тяжелый для нашей республики период, несомненно, столкнется с определенными трудностями. Но несмотря на это, никогда нельзя забывать культурную, духовную сферу нашей жизни. Сколько бы трудностей ни было, необходимо постоянно уделять особое внимание культуре, духовности, нельзя допустить отставания этой сферы».

16 марта 1994 года Президент подписывает указ о 500-лети со дня рождения Мухаммеда Физули. С точки зрения Азербайджанской государственности и азербайджанства мысли и рекомендации Гейдара Алиева, связанные с юбилеем Физули, всегда сохраняют свою актуальность в независимом Азербайджане: «...проводя этот юбилей, мы приложим и должны приложить все усилия, чтобы наш народ лучше узнал себя. Народ всегда должен помнить о своих корнях, изучать свою историю, никогда не отрываться от своей национальной культуры, науки. Проведение этого юбилея, несомненно, позволит нынешнему поколению, особенно молодежи, еще раз осознать, какая богатая у нас история и какой весомый вклад азербайджанский народ внес в мировую культуру, и еще больше повысит в каждом азербайджанце, в первую очередь, у молодого поколения, чувство национальной гордости. Одно уже это является для нас в независимом Азербайджане необходимым фактором».

Он подчеркивает значение этого юбилея для молодежи Азербайджана. Молодежь должна хорошо разби-

ратся в идеологии азербайджанства, знать культуру, искусство, науку азербайджанского народа. Это чрезвычайно важный вопрос. Именно азербайджанская молодежь является основным источником и гарантом необратимости и вечности независимости Азербайджана.

Проводимый независимым Азербайджаном этот праздник культуры и искусства обрел международное звучание и отмечался в Париже – штаб-квартире ЮНЕСКО, в Ираке, центральноазиатских республиках, соседнем Иране, Турции и России. В юбилейных торжествах, состоявшихся в последних двух странах, Президент Азербайджана лично принимал участие.

Для Гейдара Алиева главное значение празднования юбилея великого поэта и мыслителя Физули заключалось в том, чтобы еще раз, теперь уже в годы национальной независимости, проанализировать наше культурное наследие, историю, национальное искусство и освободить их от идеологических оков и запретов. Поэтому Гейдар Алиев говорит: «Мы отметили 500-летие Физули именно в период независимости. С другой стороны, эти торжества, превратившиеся в праздник истинной поэзии, праздник национальной культуры, стали праздником Азербайджанской государственности, независимости Азербайджана».

Естественно, в советский период нашей истории невозможно было раскрыть сущность творчества Физули во всей ее полноте. Просто оно не укладывалось в «прокрустово ложе» советской идеологии. Значительная часть творений великого мастера слова вообще оставалась за пределами внимания широкого читательского круга. Пропагандировались в основном те его философские труды, которые в той или иной мере поддавались марксистско-ленинской трактовке. Заслуга Гейдара Алиева

в том, что великий поэт впервые предстал перед азербайджанским народом во всем своем величии, полностью освобожденный от идеологических налетов.

Гейдар Алиев всей своей политикой пытался обеспечить прерванную большевизмом священную связь времен. Часть этой суперсложной задачи была решена им в 1969–82-е годы. Однако его философская концепция национального возрождения азербайджанского народа в полном объеме, конечно же, могла быть осуществлена лишь в независимом Азербайджане. Здесь в основу его философского видения легло гармоничное сочетание общечеловеческих идеалов и национальных ценностей. Вся наша история предстала в его видении как великий урок истинного гуманизма, высочайшей толерантности, поучительного диалога культур и цивилизаций. Уникальность геополитического положения Азербайджана использовалась Гейдаром Алиевым не только для реализации столь широкомасштабных экономических проектов, как возрождение Великого Шелкового пути, но и составила основу для философского осмысления истинного значения азербайджанской культуры во всей ее полноте и многообразии. Начиная с таких простых шагов, как восстановление в календаре Азербайджанской Республики Дня Победы над фашизмом, и кончая преобразованиями в сфере науки, культуры и образования – все осуществленное Гейдаром Алиевым за последние 10 лет служило реализации его философии национального возрождения, формированию идеологии азербайджанства.

Спустя ровно год после подписания указа о проведении 500-летия великого азербайджанского поэта и мыслителя Физули над Азербайджаном вновь сгустились черные тучи. Однако азербайджанский народ нашел в

себе силы защитить и сохранить такое священное достояние, как национальная независимость. Преодолев эту угрозу, народ отметил дорогой для него праздник. Наконец проведенные весной 1996 года в Баку юбилейные торжества вылились, как того и желал Президент Гейдар Алиев, в первый крупный праздник литературы и культуры нашего независимого государства. Это празднество в честь гения, Физули, действительно вылилось в торжество государственности Азербайджана. Страна, которая еще несколько лет назад пребывала в условиях кризиса, хаоса, анархии и угрозы гражданской войны, с огромным подъемом отмечала великий праздник своей великой культуры.

28 октября 1993 года Гейдар Алиев встретился с одним из представителей азербайджанцев, живущих в России, известным нефтяником Фарманом Салмановым. Около восьми лет отделяют эту встречу от состоявшегося 9 ноября 2001 года Съезда азербайджанцев мира. Именно на этом форуме Гейдар Алиев, остановившись на идейной основе нашей национальной государственности, дал очень точное и емкое, как афоризм, определение: «Основная идея независимого Азербайджанского государства – азербайджанство». Многие события, произошедшие за эти восемь лет в политической, общественной и культурной жизни Азербайджана, по сути служили идейному формированию принципов нашей национальной государственности. Гейдар Алиев, внимательно следивший за этими процессами и часто являвшийся их инициатором и участником, подчеркивает такую мысль, что «национальное достояние и интеллектуальная собственность азербайджанского народа – это в то же время литература, культура. Поэтому мы строим наше независимое государство не на пустом месте.

Наряду с экономическим потенциалом у нас есть еще интеллектуальный потенциал. Наш духовный потенциал – литература, культура, составляет основу нашего интеллектуального потенциала.

Все это создано выдающимися представителями нашего народа. Своими произведениями, сквозь столетия обогащавшими общечеловеческую культуру, они создали огромный интеллектуальный потенциал, являющийся собственностью всего Азербайджана».

Одним из самых важных шагов, предпринятых в области формирования идеологии азербайджанства, явилось возвращение нашему народу «Китаби-Деде Горгуд» как бесценного национально-духовного достояния. Эпос «Китаби- Деде Горгуд» с 1930-х годов был запрещен, на него навесили клеймо пантюркизма. Независимое Азербайджанское государство выразило свое официальное отношение к эпосу, что нашло свое отражение в указе Президента Гейдара Алиева от 20 апреля 1997 года «О 1300-летию дастана «Китаби-Деде Горгуд». 21 февраля 1999 года Президент Азербайджана подписал распоряжение о плане мероприятий Государственной комиссии по проведению 1300-летнего юбилея дастана «Китаби-Деде Горгуд». Выступая на торжествах по этому случаю, он отметил связь общих исторических корней тюркских народов с Деде Горгудом, подчеркнув, что эпос принадлежит всем тюркским народам, но в первую очередь азербайджанскому народу, и охарактеризовал этот героический эпос как самый грандиозный, самый яркий памятник нашего национального достояния.

«Китаби-Деде Горгуд» хранит в себе идеи единства народа, идеи государственности. Говоря о «Китаби-Деде Горгуд», главная идея которого заключается в величайшем патриотизме, Гейдар Алиев отметил: «В 2000 году,

на стыке веков и тысячелетий, Азербайджанская Республика отметила с участием глав тюркоязычных государств, горгудоведов всего мира 1300-летие грандиозного эпоса «Китаби-Деде Горгуд». Этот эпос, подвергавшийся гонениям, наконец-то получил в независимой Азербайджанской Республике достойную оценку.

«Китаби-Деде Горгуд» – это героический эпос, причем не об одном рыцаре, храбреце, а о героизме целого народа... Основную суть эпоса составляет идеология героизма. Совершенно очевидно, насколько важно, чтобы граждане современной Азербайджанской Республики использовали эту идеологию героизма с точки зрения решения важнейших проблем, стоящих перед нашим народом на нынешнем этапе жизни нашей страны, в том числе укрепления суверенитета и независимости республики, защиты ее территориальной целостности».

У каждого народа, государства есть своя система национальных идеалов. В этом смысле этот эпос занимает важное место в идеологии азербайджанства. По мнению Гейдара Алиева, «у нас есть исторический фактор – Азербайджанство», и в этом плане совершенно очевидно место «Китаби-Деде Горгуд» в идейной основе нашей национальной государственности. Поэтому Президент Азербайджана с чувством гордости заявляет, что «Китаби-Деде Горгуд» – наша главная книга. Деде Горгуд – наш древний предок. Мы гордимся тем, что у нас есть такой исторический памятник, как «Китаби-Деде Горгуд», гордимся тем, что у нас такой предок, как Деде Горгуд. ...Словом, «Китаби-Деде Горгуд» сегодня нам очень нужен».

Торжественно отмеченный 1300-летний юбилей дас-тана «Китаби-Деде Горгуд», являющегося выразителем нашего общего духа, действительно, раз и навсегда превратил его в национальное достояние азербайджанского

народа, внедрил его в систему духовных ценностей нашей молодежи.

Благодаря юбилею «Китаби-Деде Горгуд» внимание народа еще раз было привлечено к национальным традициям, к его богатой национально-духовной сокровищнице – культуре. Появилась «Энциклопедия «Китаби-Деде Горгуд», и всему миру открылось, каким богатым достоянием является этот эпос. В этом смысле чрезвычайно важны слова Гейдара Алиева: «Мы вступаем в новый век, в новое тысячелетие под знаменем наследия Горгуда, как потомки Горгуда, как люди, олицетворяющие духовность Горгуда».

Гейдар Алиев, завершая свою обстоятельную речь на Съезде азербайджанцев мира, сказал: «Да не иссякнут наши реки! Да не высохнут наши деревья! Да пребудет вечно свет с нами!». Эти слова Гейдара Алиева можно отнести и к напоминающей живой организм по своей сути идеологии азербайджанства, формирующей и развивающей нашу национальную государственность.

Да не иссохнут неисчерпаемые реки искусства, постоянно питающие идею азербайджанства! Да не сгустятся черные тучи над вершинами искусства Азербайджана, всемерно возвышающими идею азербайджанства! Да не погибнет ни одно дерево из этой вечнозеленой сокровищницы духовного богатства Азербайджана! Да будет вечно сиять свет над Азербайджаном и его государственностью! Пока живет азербайджанский народ, пока процветает азербайджанская культура, пока развивается идея азербайджанства, будет вечно жить и национальная государственность Азербайджана.

Гейдар Алиев – наш современник. Один только этот факт является источником гордости для каждого азербайджанца. В то же время Гейдар Алиев – это великая

историческая личность, которую судьба подарила нашему народу. Всем своим существом Гейдар Алиев олицетворяет Азербайджан – его сегодняшнюю явь и прекрасное будущее. Даже события 21 апреля 2003 г. во Дворце «Республика» не поколебали авторитет и всенародное признание его как своего великого сына. Дважды возвращаясь на трибуну после падения, он продемонстрировал государственную волю и ответственность и как бы дал понять всем гражданам страны: «Не беспокойтесь – я с вами, мы вместе выведем Азербайджанское государство через все трудности на широкую дорогу цивилизованного развития».

Время, в которое мы живем, войдет в историю как эпоха Гейдара Алиева. Грядущие поколения с чувством огромной зависти будут вспоминать, исследовать, анализировать подаренное нам судьбой это историческое время. А каждый из нас как гражданин должен быть готов и быть способен использовать эту дарованную нам судьбой уникальную возможность для процветания страны.

Влияние Гейдара Алиева на историю Азербайджана огромно. Он создал архитектуру независимого Азербайджанского государства, заложил идейную основу нашей национальной государственности. Пройдут годы, и граждане процветающего Азербайджана в один прекрасный день скажут: «Гейдар Алиев управляет страной, его идеи выдержали испытания временем и сегодня живут в умах и сердцах людей, функционирующая в стране политическая и экономическая система является продуктом Гражданина, Личности, Лидера».

**РАМИЗ МЕХТИЕВ,
доктор философских наук**

«Бакинский рабочий», 23 мая 2003 г. (№ 98), с. 2-5

Mündəricat

Yeni dünya nizamı və milli ideya	3
Əsl vətəndaş, böyük şəxsiyyət və qüdrətli lider haqqında bəzi düşüncələr	67

Содержание

Новый миропорядок и национальная идея	133
Гражданин, Личность, Лидер	208

www.eastwest.az
www.fb.com/eastwest.az
info@eastwest.az

Çapa imzalanmışdır: 30.11.2016. Format: 60×90 1/16. Ofset çapı.
Fiziki çap vərəqi 17,5. Sifariş 16334. Tiraj 1000

Подписано к печати: 30.11.2016. Формат бумаги: 60×90 1/16. Офсетная печать.
Физ. печ. листов 17,5. Заказ 16334. Тираж 1000

ŞƏRQ-QƏRB

“Şərq-Qərb” ASC-nin mətbəəsində çap olunmuşdur.
Отпечатано в типографии ОАО «Шарг-Гарб».

AZ1123, Bakı, Aşıq Ələsgər küçəsi, 17
AZ1123, г. Баку, ул. Ашыг Алескера, 17

Tel.: (+99412) 374 83 43
(+99412) 374 73 84
sharg-garb.office@sharq-qarb.az